

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EKONOMİK
ENTEGRASYONUN BÜYÜME ETKİSİ: TÜRKİYE
EKSENLİ BİR ANALİZ**

Gülçin GÜREŞÇİ PEHLİVAN

**Danışman
Prof. Dr. Utku UTKULU**

İZMİR-2013

DOKTORA
TEZ/PROJE ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Gülçin GÜREŞÇİ PEHLİVAN
Tez Başlığı : Ekonomik Entegrasyonun Büyüme Etkisi
Savunma Tarihi : 08.03.2013
Danışmanı : Prof.Dr.Utku UTKULU

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Prof.Dr.Utku UTKULU

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr.Hüsnü ERKAN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç.Dr.Ahmet ÖZEN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç.Dr.Mert URAL

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç.Dr.Hakan YETKİNER

İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ

Oybirliği

(✓)

Oy Çokluğu

()

Gülçin GÜREŞÇİ PEHLİVAN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş " Ekonomik Entegrasyonun Büyüme Etkisi " başlıklı Tezi (X) / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Avrupa Birliği’nde Ekonomik Entegrasyonun Büyüme Etkisi: Türkiye Eksenli Bir Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..... / / 2013

Gülçin GÜREŞÇİ PEHLİVAN

ÖZET

Doktora Tezi

“Avrupa Birliği’nde Ekonomik Entegrasyonun Büyüme Etkisi:

Türkiye Eksenli Bir Analiz”

Gülçin GÜREŞÇİ PEHLİVAN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Ekonomik entegrasyonun üyelerine sağlaması beklenen potansiyel büyüme etkileri literatürde üzerinde önemle durulan bir konudur. AB 1950’lere dayanan tarihiyle köklü bir entegrasyon olması ve Türkiye’nin de aday ülke konumunda olması nedeniyle bu çalışmanın temel inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu çalışmada ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi incelenirken genişleyen Avrupa’da koşulsuz ve koşullu yakınsama süreci AB-15 için 1970-2011 dönemi; AB 2004 ve 2007 üyeleri için 1996-2010 dönemi ve son olarak da AB-27 için 1996-2010 dönemi analiz edilmiştir. Tüm analizlere Türkiye ekonomisi verileri de dahil edilmiştir.

Ampirik analizde, son yıllarda geliştirilen ikinci kuşak panel birim kök ve panel eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, AB’de ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca AB üyesi ülkelerin ve Türkiye’nin yakınsama hızlarını her bir ülke için hesaplayarak karşılaştırma yapabilmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda AB üyesi ülkelerin tümü ve Türkiye için ekonomik entegrasyon ve büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ekonomik entegrasyon uzun dönemde büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ayrıca uzun dönem modelinde Ortak İlişkili Etkiler Modeli yardımıyla her bir ülke için uzun dönem koşulsuz ve koşullu yakınsama hızları tek tek hesaplanmıştır.

Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, uzun dönemde Solowgil Büyüme Modelinin parametre tahminlerinin ülke özelinde de yapılabilmesidir. Böylece her bir AB yesinin ve Türkiye'nin söz konusu dönemdeki yakınsama hızları ve Gümrük Birliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etki düzeylerini karşılaştırmak mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Büyüme, Avrupa Birliği, CCE Modeli

ABSTRACT

Doctor of Philosophy (PhD) Thesis

**“The Growth Effect of Economic Integration in the European Union: An
Analysis of Turkey-Axis”**

Gülçin GÜREŞÇİ PEHLİVAN

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

The expected potential growth effects of the economic integration to provide its members are an issue emphasized importantly in the literature. EU is the main interest of this study because of a long-established integration from 1950's and Turkey's candidacy. In this study analysing the growth effects of economic integration in Europe, the process of unconditional and conditional convergence was analyzed EU-15 for the period of 1970-2011; EU 2004 and 2007 members for the period of 1996-2010, lastly EU-27 for the period of 1996-2010. All analysis is included Turkish economy data.

At the empirical analysis, second generation panel unit root and cointegration tests improved recent years are used. The aim of this study is putting forward to economic integration's growth effect. In addition, it is aimed to calculate convergence speeds of EU countries and Turkey and able to compare them. For this purpose, long-run cointegration relationship between economic integration and economic growth is determined for all the EU countries and Turkey. Economic integration effects growth positively at the long-run. Also at the long-run model with using Common Correlated Effect Model, long-run unconditional and conditional convergence speeds are calculated one by one.

The difference of this study from others estimated parameters Solowian Growth Model can be done also country specific at the long-run. Therefore, it

was possible to compare the effect levels of customs union's on economic growth. This provides important information about EU countries and Turkey.

Keywords: Economic Integration, Growth, European Union, CCE Model

**AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EKONOMİK ENTEGRASYONUN BÜYÜME
ETKİSİ: TÜRKİYE EKSENLİ BİR ANALİZ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
EKLER LİSTESİ	xvii
 GİRİŞ	 1

BİRİNCİ BÖLÜM

**KURAMSAL ÇERÇEVEDE EKONOMİK BÜYÜME İLE ENTEGRASYON
İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR**

1.1. ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYON	4
1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı ve Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	4
1.1.2. Ekonomik Entegrasyon Teorileri	6
1.1.2.1. Gümrük Birliği Teorisi	7
1.1.2.2. İkinci En İyi Teorisi	13
1.1.2.3. Kutuplaşma Teorisi	14
1.2. EKONOMİK BÜYÜME OLGUSUNA YAKLAŞIMLARIN GELİŞİMİ	15
1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri	16
1.2.1.1. Büyüme Olgusuna Adam Smith'in Yaklaşımı	16
1.2.1.2. Büyüme Olgusuna Thomas R. Malthus'un Yaklaşımı	18
1.2.1.3. Büyüme Olgusuna David Ricardo'nun Yaklaşımı	20

1.2.2. Keynesgil Yaklaşım Dayalı Büyüme Modelleri	21
1.2.2.1. Roy F. Harrod'un Yaklaşımı	21
1.2.2.2. Evsey D. Domar'ın Yaklaşımı	25
1.2.2.3. Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin Eleştirisi	27
1.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli	28
1.2.4. İçsel Büyüme Modelleri	32
1.2.4.1. Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerine Dayalı İçsel Büyüme Modelleri	33
1.2.4.2. İnsan Sermayesine Dayalı İçsel Büyüme Modelleri	39
1.2.4.3. Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Yaparak Öğrenme Süreçlerine Dayalı İçsel Büyüme Modelleri (AK Tipi Modeller)	46
1.2.4.4. Kamusal Politikalara Dayalı İçsel Büyüme Modelleri	48
1.3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN BÜYÜME ETKİSİ ÜZERİNE YAZIN İNCELEMESİ	50
1.4. DEĞERLENDİRME	57

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GENİŞLEME SÜRECİ VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN OLUŞUM SÜRECİ	62
2.1.1. Avrupa Ortak Pazarı	63
2.1.2. Avrupa Birliğinin Genişleme Süreci	68
2.1.2.1. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda, Danimarka	68
2.1.2.2. İkinci Genişleme: Yunanistan	70
2.1.2.3. Üçüncü Genişleme: İspanya, Portekiz	71
2.1.2.4. De Facto Genişleme: İki Almanya'nın Birleşmesi	72
2.1.2.5. Dördüncü Genişleme: Avusturya, İsveç, Finlandiya	72
2.1.2.6. Beşinci Genişleme: Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	73
2.1.2.7. Altıncı Genişleme: Romanya, Bulgaristan	74

2.1.3. Ekonomik ve Parasal Birliğe Geçiş	75
2.1.4. Tam Ekonomik Entegrasyona Geçiş Sağlayan Düzenlemeler	79
2.1.4.1. 1993 Kopenhag Zirvesi	80
2.1.4.2. Amsterdam Antlaşması	81
2.1.4.3. Nice Antlaşması	82
2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUMSAL YAPISI	82
2.3. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ	86
2.3.1 Ankara Antlaşması	87
2.3.2. Gümrük Birliği	89
2.3.3. Gündem 2000 ve Lüksemburg Zirvesi	90
2.3.4. Helsinki Zirvesi	91
2.3.5. Nisan 2000 Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Toplantısı	92
2.3.6. 2002 Kopenhag Zirvesi	93
2.3.7. Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylık Sürecindeki Mevcut Durumu	94
2.3.8. AB Üyesi Ülkelerin Üyelik Öncesi ve Sonrası Ekonomik Durumları	98
2.4. DEĞERLENDİRME	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKSENİNDE AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYONUNUN BÜYÜME ETKİLERİ: YAKINSAMA MODELİ VE ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	116
3.1.1. Araştırmanın Amacı	116
3.1.2. Araştırmada Kullanılan Ekonometrik Teknikler	118
3.1.2.1. Yakınsamanın Bir Analiz Aracı Olarak Panel Veri Tekniği	118
3.1.2.2. Panel Birim Kök Testleri	119
a. Birinci Kuşak Birim Kök Testleri	119
b. İkinci Kuşak Birim Kök Testleri	124
3.1.2.3. Panel Eşbütünleşme Testleri	128
3.2. AMPİRİK YAZIN, YAKINSAMA MODELİ VE ANALİZİ	131
3.2.1. Ampirik Yazın	131

3.2.2. Teorik Model	138
3.2.3. Büyüme Modelinin Tahmini	144
3.2.3.1. AB-15 ve Türkiye Ekonomileri İçin Koşulsuz ve Koşullu Yakınsama Modellerinin Tahmin Sonuçları	148
3.2.3.2. AB'ye 2004 ve 2007'de Üye Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Koşulsuz ve Koşullu Yakınsama Modellerinin Tahmin Sonuçları	157
3.2.3.3. AB-27 ve Türkiye Ekonomileri İçin Koşulsuz ve Koşullu Yakınsama Modellerinin Tahmin Sonuçları	162
3.3. AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ	172
SONUÇ VE ÖNERİLER	176
KAYNAKÇA	180
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey Fuller
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
APS	Avrupa Para Sistemi
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
CADF	Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller
CCE	Ortak İlişkili Etkiler Modeli
CCMGE	Ortak İlişkili Ortalama Grup Etkileri
CDPF	Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu
CEN	Avrupa Standardizasyon Komitesi
CENELEC	Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi
CIPS	Birleşik Yatay Kesit İçin Genişletilmiş <i>IPS</i> (<i>CIPS</i>)
COREPER	AB üyesi ülkelerin daimi temsilcileri
Durbin-H	Durbin-Hausman
EUROSTAT	Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi
GKRY	Güney Kıbrıs Rus Yönetimi
GSYH	Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
İBT	İçsel Büyüme Teorisi
İGE	İnsani Gelişme Endeksi
IPS	Im, Pesaran, Shin
KPK	Karma Parlamento Komisyonu
LM	Lagrange Çarpanı
MB	Merkez Bankası
MÇB	Türkiye Müzakere Çerçeve Belgesi
MRW	N. Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
s.	Sayfa No

SURADF	Görünürde İlişkisiz Regresyon Genişletilmiş Dickey-
Fuller	
TBD	Temel Büyüme Denklemi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kamu Borçlarının GSYH'e oranı (%)	s.100
Tablo 2: Toplam Nüfusun Yüzdesi Olarak Uluslararası Göçmen Stoku	s.104
Tablo 3: İnsani Gelişme Endeksi	s.106
Tablo 4: Analizde Kullanılan Entegrasyon Kuklası	s.147
Tablo 5: Çalışmaya Konu Olan Ülkeler	s.148
Tablo 6: AB-15 ve Türkiye İçin Koşulsuz Yakınsama Modeli Delta Testi	s.149
Tablo 7: AB-15 ve Türkiye İçin Koşullu Yakınsama Modeli Delta Testi	s.149
Tablo 8: AB-15 ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD_{LM} Testi)	s.150
Tablo 9: GC Değişkeni İçin $CADF$ Testi Sonuçları	s.151
Tablo 10: $TRADE$ Değişkeni İçin $CADF$ Testi Sonuçları	s.152
Tablo 11: $\ln y$ Değişkeni İçin $CADF$ Testi Sonuçları	s.152
Tablo 12: Koşulsuz Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları	s.153
Tablo 13: Koşullu Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları	s.153
Tablo 14: Koşulsuz Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları	s.153
Tablo 15: Koşullu Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları	s.154
Tablo 16: Koşulsuz Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları	s.154
Tablo 17: Koşullu Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları	s.155
Tablo 18: Koşulsuz Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları	s.156
Tablo 19: Koşullu Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları	s.157
Tablo 20: Çalışmaya Konu Olan Ülkeler	s.158
Tablo 21: AB Son 12 Üye Ülke ve Türkiye İçin Koşulsuz Yakınsama Modeli Delta Testi	s.158
Tablo 22: AB Son 12 Üye ve Türkiye İçin Koşullu Yakınsama Modeli Delta Testi	s.158
Tablo 23: AB Son 12 Üye ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD_{LM} Testi)	s.159

Tablo 24: <i>GC</i> Değişkeni İçin <i>CADF</i> Testi Sonuçları	s.160
Tablo 25: <i>TRADE</i> Değişkeni İçin <i>CADF</i> Testi Sonuçları	s.160
Tablo 26: $\ln y$ Değişkeni İçin <i>CADF</i> Testi Sonuçları	s.161
Tablo 27: Koşulsuz Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları	s.161
Tablo 28: Koşullu Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları	s.161
Tablo 29: Çalışmaya Konu Olan Ülkeler	s.162
Tablo 30: AB-27 ve Türkiye İçin Koşulsuz Yakınsama Modeli Delta Testi	s.163
Tablo 31: AB-27 ve Türkiye İçin Koşullu Yakınsama Modeli Delta Testi	s.163
Tablo 32: AB-27 ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD_{LM} Testi)	s.164
Tablo 33: <i>GC</i> Değişkeni İçin <i>CADF</i> Testi Sonuçları	s.165
Tablo 34: <i>TRADE</i> Değişkeni İçin <i>CADF</i> Testi Sonuçları	s.166
Tablo 35: $\ln y$ Değişkeni İçin <i>CADF</i> Testi Sonuçları	s.167
Tablo 36: Koşulsuz Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları	s.167
Tablo 37: Koşullu Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları	s.168
Tablo 38: Koşulsuz Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları	s.168
Tablo 39: Koşullu Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları	s.168
Tablo 40: Koşulsuz Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları	s.169
Tablo 41: Koşullu Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları	s.170
Tablo 42: Koşulsuz Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları	s.171
Tablo 43: Koşullu Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları	s.172

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Viner'in Analizine Göre Ticaret Yararıcı	s.9
Şekil 2: Ticaret Saptırıcı Gümrük Birliğinin Refah Geliştiren Etkileri	s.11
Şekil 3: Temel Solow Büyüme Modeli	s.30
Şekil 4: Reel GSYH Büyümesi (%)	s.107
Şekil 5: GSYH'in Yüzdesi Olarak İhracat Payı	s.109
Şekil 6: GSYH'in Yüzdesi Olarak İhracat Payı	s.110
Şekil 7: GSYH'in Yüzdesi Olarak İhracat Payı	s.111
Şekil 8: GSYH'in Yüzdesi Olarak İhracat Payı	s.112
Şekil 9: Doğrudan Yabancı Yatırımların GSYH İçindeki Payı	s.112

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Avrupa Entegrasyonunda AB ve Türkiye İçin Önemli Tarihler ek s.2
EK 2: Taylor Teoremi ek s.17

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci çeyreği hem global hem de bölgesel ekonomik entegrasyonlarda artış gözlendiği yıllar olmuştur. 1960'lı yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğuna ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesine üye olan ülkeler yüksek düzeylerde büyüme hızlarına ulaşmışlardır. Bu durum, ekonomik entegrasyonların büyüme üzerinde önemli bir rolü olduğuna ilişkin bir inanca neden olmuştur. Ekonomik entegrasyon teorisinin analizinde büyüme, uluslararası iktisat ve dış ticaret teorilerindeki gelişmelerin izlenmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca zaman içinde küreselleşmenin getirdiği ekonomik baskı ve artan rekabet ülkelerin bütünleşme yönündeki kararları üzerinde etkili olmuştur.

Geleneksel Gümrük Birliği Teorisinde analizler tam rekabet varsayımı altında yapılmaktadır. 1980'li yıllarda ise ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri eksik rekabet koşullarında analiz edilmeye başlanmıştır. Günümüzde ekonomik entegrasyonun büyüme etkilerinin analizi için İçsel Büyüme Teorilerinden yararlanılmaktadır. Ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi fiziki sermaye, insan sermayesi ve bilgi teknolojisi üzerindeki etkileri nedeniyle önem taşımaktadır. Ekonomik entegrasyon sonucunda aday ülkelerde kaynak dağılımında etkinliğin, sermayenin veriminin, bilgi birikiminin ve rekabetin artması gibi faktörler sayesinde uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkmaktadır. Ancak henüz İçsel Büyüme Teorilerinin ampirik çalışmalarda kullanılmasındaki eksiklikler giderilememiştir. Bu bağlamda Solowgil Büyüme Modeli ampirik verilerle reddedilememesi ve en güçlü sonuçları vermesi açısından önemlidir.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik entegrasyon teorileri incelenmiş izleyen kısımda ise büyüme modelleri Klasik Büyüme Modellerinden başlayarak İçsel Büyüme Modellerine kadar geçen evrede temel varsayımları ve özellikleri ile karşılaştırmalı bir biçimde açıklanmıştır. Klasik ve Neoklasik Büyüme Modelleri iktisat politikalarının uzun dönemde büyüme sürecini etkilemeyeceğini belirtmektedirler. Bu nedenle hükümetin ekonomiye müdahalesi gereksizdir ve kaynak dağılımını bozucu etkiye yol açabilmektedir.

Dünyadaki ekonomik entegrasyon örnekleri arasında Avrupa Birliği (AB) çok önemli bir yere sahiptir. AB yirmi yedi Avrupa ülkesinden oluşması, ekonomik anlamda belirli kriterleri sağlayabilen ülkeleri içinde barındırması ve toplam nüfus büyüklüğü açısından oldukça önemli bir entegrasyondur. Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri o günkü adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna 31 Temmuz 1959'da "ortak üye" olmak için başvurması ile başlamıştır. Günümüzde, Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri tam üyelik amacını gerçekleştirmeye yönelik olarak devam etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde AB ile Türkiye'nin arasındaki 1959'dan günümüze kadar olan ilişkileri tarihi sürece göre açıklanmıştır. Bu süreçte tarihi olarak temel bir başlangıç sayılabilecek antlaşmalar ve olaylar özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca, geçen yarım asırlık dönemde AB'ye dahil olan yeni üyeler ile birlikte AB'nin bugünkü durumu değerlendirilmiştir.

Türkiye açısından AB ile olan ilişkileri tarihi açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın üçüncü bölümünde Neoklasik Büyüme Modeli kapsamında genişleyen Avrupa'da koşulsuz ve koşullu yakınsama yaklaşımına dayalı olarak, Türkiye'nin ilgili verisinin de analize dahil edildiği bir teknikte tahminlenmiştir. Bu çalışmada İngilizce'deki "convergence" kelimesinin karşılığı olarak Türkçe literatürde "yakınsama" kelimesinin kullanımı yaygınlaştığı için yakınsama denilmiştir. Buna karşın Erkan'a göre yakınsama suje açısından bir bakıştır oysa ki yakınlaşan olaylar sürecidir. Bu nedenle ülkeler arasında gerçekleşen bu sürece "yakınlaşma" denmesinin daha uygun olduğunu düşünmektedir. Ayrıca çalışmada ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini belirlemek için gerekli olan temel değişkenlerin büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Böylece entegrasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ortaya konmuştur.

AB ülkelerinin ve aday ülkelerin koşullu yakınsaması son yıllarda literatürde üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Bu çalışmada koşullu yakınsamanın analizinde kişi başına düşen reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değişkeninin yanında iki açıklayıcı değişken (ve de trend kuklası) kullanılmıştır. Söz konusu iki değişken teknolojik yayılmanın etkisini analiz etmek için dışa açıklık değişkeni ve hükümetin nihai tüketim harcamaları olarak belirlenmiştir. Panel veri yöntemi kullanılarak AB-15 ve Türkiye ekonomileri için koşulsuz ve koşullu yakınsama

modeli 1970-2011 dönemi; AB 2004 ve 2007 üyeleri için 1996-2010 dönemi ve tüm AB üyeleri ve Türkiye için 1996-2010 dönemi için tahminlenmiştir.

Bu çalışmanın sonuçları ekonomik entegrasyonun büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu yönündedir. Sonuçlar, hem AB ülkeleri hem de Türkiye için oldukça anlamlıdır ve önemli politika önerileri getirilmiştir. Bu bağlamda AB'nin Türkiye olan ilişkilerini sekteye uğratmadan sürdürmesinin önemi yadsınamaz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVEDE EKONOMİK BÜYÜME İLE ENTEGRASYON İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde öncelikle ekonomik entegrasyon kavramı ve entegrasyonun aşamaları incelenmiştir. İzleyen kısımda temel entegrasyon teorileri açıklanarak ekonomik entegrasyon teorilerindeki yaklaşımların arasındaki farklılıklar belirtilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise büyüme teorilerinin evrimi karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiştir. Daha sonraki kısımda ekonomik entegrasyonun büyümeye etkisi ile ilgili yazın incelemesi verilmiş ve değerlendirme yapılmıştır.

1.1. ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYON

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte artan uluslararası ticaret, ve ticaretin serbestleşmesi faaliyetleri ile birlikte ekonomik entegrasyon olgusu önem kazanmaya başlamıştır. Bu bölümde, ekonomik entegrasyon teorileri ana varsayımları ve ulaştığı sonuçlar bakımından incelenmektedir.

1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı ve Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Entegrasyon, Latince kökenli bir kelimedir. Kelimenin aslı integratio'dur ve yenileme anlamındadır. Ekonomik entegrasyon kavramı ile ilgili ortak bir tanımlama olmadığı için burada, bazı iktisatçıların tanımlarına yer verilmesi uygun bulunmuştur.

Ekonomik entegrasyon, uluslararası ekonomik işbirliğinin en uygun düzeye çıkarılmasıdır (Tinbergen, 1965: 3). Bir başka tanıma göre ekonomik entegrasyon, birleşen ekonomiler arasında ticaret ve üretim faktörlerinin hareket serbestisinin sağlanması ve sosyal sınıflar, bölgeler ve üye ülkeler açısından fırsat eşitliğinin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (Myrdal, 1959: 11). Balassa'ya göre ekonomik

entegrasyon, politik ve ekonomik unsurların birleşiminden oluşmaktadır. Buna göre ekonomik entegrasyon, farklı ulusal devletlere mensup olan ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmak için kurulmaktadır (Balassa, 1987: 43). Kindleberger ise entegrasyonu “kapsamı açıklanmadıkça hiçbir anlam ifade etmeyen, işbirliği, düzenleme ve örgütlenme gibi çok heceli bir kelimedir” biçiminde tanımlamaktadır (Kindleberger, 1970: 210). Holzman’a göre ekonomik entegrasyon, iki bölge arasındaki üretim faktörlerinin ve malların fiyatlarının eşitlendiği durumdur (Holzman, 1976: 59). Robson’a göre ekonomik entegrasyon, kaynakların bölgeler arasında en etkin biçimde kullanılmasıdır, bu ise üretim faktörlerinin ve malların serbest dolaşımının sağlanması, bütünleşmeye giden ekonomiler arasında farklılıkların kaldırılması ile mümkündür (Robson, 1998: 6). Bu tanımlardan da anlaşıldığı gibi entegrasyon kavramına iktisatçılar kendi açılarından bir açıklama getirmişlerdir. Bu nedenle ekonomik entegrasyonun aşamalarının incelenmesi konunun anlaşılması için daha açıklayıcı olacaktır.

Ekonomik entegrasyon aşamalarından ilki, Serbest Ticaret Bölgesidir. Bu ekonomik entegrasyon türünde ülkeler, kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmaktadırlar. Ancak birlik dışındaki ülkelere karşı kendi özel tarifelerini uygulamaktadırlar. Serbest Ticaret Bölgelerinin temel amacı, anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında ticaretin serbest halde gerçekleştirilebilmesidir. Bu serbestleşme, taraflara göre tüm ekonomik faaliyetler için geçerli olabileceği gibi, bir mal grubu veya belli bir sektör için de söz konusu olacak şekilde düzenlenebilir.

Gümrük Birliği, ekonomik entegrasyonun ikinci aşamasıdır. Bu aşamada Serbest Ticaret Bölgesinde olduğu gibi, üye ülkeler arasında ticaret serbest bırakılmakta ancak üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Ayrıca Serbest Ticaret Bölgesinde olduğu gibi sadece mal piyasalarında entegrasyon amaçlanmakta ve entegrasyona katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını sınırlandıran gümrük vergileri ve diğer dış ticaret kontrolleri kaldırılmaktadır (Karluk, 2002: 245). Gümrük Birlikleri uygulamada en çok karşılaşılan entegrasyon biçimi olması nedeniyle önem taşımaktadır.

Üçüncü aşama, Ortak Pazardır. Bu aşamada Gümrük Birliğine benzer şekilde üye ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılmakla birlikte, üçüncü

ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Ayrıca emek ve sermaye üye ülkeler arasında serbestçe dolaşmaktadır. Bu özelliği nedeniyle Gümrük Birliğinin bir ileri aşamasıdır.

Ekonomik ve Parasal Birlik, dördüncü aşamadır ve Ortak Pazarın tüm özelliklerini taşımaktadır. Ancak Ortak Pazardan farklı olarak taraf ülkeler arasında ekonomik, mali, sosyal ve benzeri politikaların da uyumlaştırılması söz konusudur. Ekonomik birliklerde siyasi konular bağımsız olarak tartışılmaya devam ederken, kararları tüm üyeler için bağlayıcı olan çeşitli uluslar üstü organlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Appleyard ve Field, 1992: 438). Ekonomik Birliğe üye ülkelerde tek ve ortak politikalar uygulanmaktadır. Ekonomi politikalarının belirlenmesinde ise karar organı, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir kuruldur. Ancak uygulamayı her ulusal devlet kendisi yürütmektedir. Parasal Birlik, Ortak Pazarın oluşturulmasında tamamlayıcı ve zorunlu bir unsurdur. Parasal Birlikte üye ülkeler arasında tek para birimi kabul edilerek ortak para politikası uluslar üstü bir Merkez Bankası (MB) tarafından yönetilmektedir.

Robson'a göre Parasal Birliğin iki temel özelliği aşağıdaki gibidir (Robson, 1987: 37):

1. Parasal Birlikte, Birlik içerisinde, döviz kurları sürekli olarak birbirlerine sabitlenerek dış döviz kurlarına karşı dalgalanmaya bırakılmaktadır,
2. Parasal Birlik içerisinde sermaye hareketleri üzerindeki bütün döviz kontrolleri kaldırılmakta, tam konvertibilite sağlanmaktadır.

Ekonomik entegrasyonda son aşama, Tam Ekonomik Entegrasyondur. Ekonomik Birlikten farkı, ulusal ekonomilerin bağımsızlığının büyük ölçüde kaldırılmış olması ve uluslar üstü bir otoritenin varlığının söz konusu olmasıdır. Bu açıklamalardan da görüldüğü üzere, entegrasyonda bir sonraki aşama bir öncekine göre daha ileri bir entegrasyonu temsil etmektedir.

1.1.2. Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Ekonomik entegrasyon teorileri ile ilgili ilk teorik katkı Adam Smith tarafından yapılmıştır. Smith, “Ulusların Zenginliği” isimli kitabında Gümrük Birliğinin yararlarından bahsetmiştir. Ona göre iki ülke arasındaki ticarete gümrük

vergileri kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanırsa Gümrük Birliğine dahil ülkelerdeki üretici ve satıcılar bu durumdan yarar sağlayacaklardır. Ancak bu alandaki asıl teorik gelişmeler Jacop Viner'in Gümrük Birliği Teorisi ile başlamıştır. Bu çalışmalar öncelikle, statik etkilerin analizi şeklinde olmakla beraber, daha sonraları dinamik etkiler de analizlere dahil edilmeye başlanmıştır.

Geleneksel Ekonomik Entegrasyon teorisi, Viner (1950)'in katkılarıyla başlamıştır. Daha sonra Meade (1955), Lipsey (1957), Lipsey (1960), Dam (1963) ve Kraus (1972) Viner'in çalışmasını geliştirmişlerdir.

1.1.2.1. Gümrük Birliği Teorisi

Jacob Viner (1950)'in "Gümrük Birliği Sorunu" (The Customs Union Issue) isimli çalışmasında Gümrük Birliği ile ilgili yaptığı katkı, bölgesel ekonomik entegrasyonun refah etkilerini açıklamaya yönelik ilk teorik yaklaşım olması açısından önem arz etmektedir. Daha sonra ise Meade (1955), Lipsey (1957), Lipsey (1960), Dam (1963) ve Kraus (1972) gibi çalışmalarla Viner'in analizi genişletilmiştir. Özellikle 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşu ile birlikte literatürde ekonomik entegrasyon teorisi ile ilgili çalışmalar ve katkılar önemli ölçüde artmıştır.

Viner'in analizi, Gümrük Birliği'nin üretim etkileri üzerine odaklanmıştır. Viner'e göre Gümrük Birliği bölgesel ticaretin serbestleştirilmesi yönünde bir adımdır ancak Birlik dışındaki ülkelerle yapılan ticaretin azalmasına neden olmaktadır. Bu durumda Gümrük Birliğinin her durumda dünya refahını arttırması söz konusu değildir. Viner bu nedenle statik etkiler kapsamında temel alınan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri tanımlamıştır. Bu etkiler statik etkiler olarak tanımlanmaktadır çünkü arz ve talep fonksiyonlarının değişmediği varsayımı üzerine kurulmuşlardır.

Viner'e göre ticaret yaratıcı etki, Gümrük Birliği öncesi ülke içinde üretilen bir malın, diğer ülkelerde üretilen aynı malın gümrüklü fiyatından daha düşük fiyata sahip olması nedeniyle tüketimi yerli üretim ile karşılanırken, Gümrük Birlik sonrası daha düşük fiyata üreten Birlik ülkesinden ithal edilmeye başlanmasıdır. Ticaret saptırıcı etki ise Gümrük Birliğinin üyelerinden birinin Birlik öncesinde bir malı

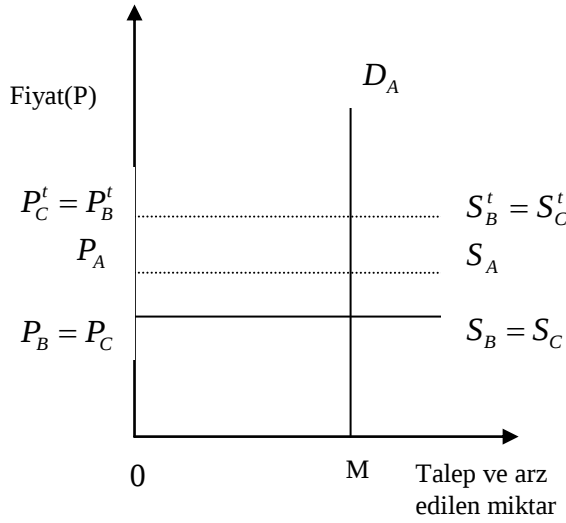
ucuza üreten üçüncü bir ülkeden ithal ederken, Birlik sonrası gümrükler kalktığı için birlikteki bir ülkeden ithal eder duruma gelmesidir (Viner, 1950: 43). Bu durumda ülke, malı daha ucuza üreten birlik dışı ülkeden değil de daha pahalı üreten Birlik içindeki bir ülkeden ithal etmiş olmaktadır. Ticaret yaratıcı etki, ülke kaynaklarının ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olan alanlara kaydırılabilmesini sağladığı için refahı arttırmaktadır. Ticaret saptırıcı etki ise, birlik içindeki daha yüksek maliyetli bir ülkeden ithalat yapıldığı için refahı azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Gümrük Birliğinin net refah etkisi bu iki etkinin büyüklüğüne göre değişmektedir.

Viner'e göre Gümrük Birliğinin refah kazançlarının daha fazla olması için gerekli faktörler aşağıdaki gibidir (Viner, 1950: 51):

- Gümrük Birliğinin ekonomik alanı büyük olmalıdır,
- Ortak dış tarife, bireysel olarak daha önce üçüncü ülkelere uygulanan tarifelerden daha düşük olmalıdır,
- Korunmuş endüstriler için üye ülkeler daha düşük düzeylerde tamamlayıcı olmalıdırlar,
- Üye ülkeler yüksek maliyetli üretim olarak karakterize edilen ve daha önce koruma altında olan ürünlerde rakip olmalıdır.

Viner, yaptığı kısmi denge analizinde 3 ülke ve 2 mal olduğunu, malların arz esnekliğinin sonsuz, talep esnekliğinin sıfır olduğunu ve ülkeler arasında mal ikamesinin söz konusu olmasına rağmen, mallar arasında ikamenin söz konusu olmadığını varsaymıştır. Ayrıca analizde ulaşım maliyetleri ihmal edilmiştir ve kaynakların tam istihdam düzeyinde olduğu varsayılmıştır. Viner'in belirtilen bu varsayımları aşağıdaki şekilde açıklanabilir.

Şekil 1: Viner'in Analizine Göre Ticaret Yaratıcı Etki

Kaynak: aktaran Ertürk, 2002, s.61.

A, B ve C ülkelerinin sonsuz arz esnekliği varsayımı altında arz eğrileri sırasıyla S_A , S_B ve S_C 'dir. D_A , A ülkesinin talep eğrisidir. Gümrük Birliği öncesinde A ülkesi kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde X malı üretiminde bulunmaktadır. B ve C ülkeleri, X malını A ülkesine göre daha düşük maliyetle ($P_B = P_C$) üretmektedirler. Bu ülkelerden biriyle (örneğin C ülkesi ile) kurulacak bir Gümrük Birliği, daha önce A ülkesinde yapılan OM kadar üretimin, C ülkesinde yapılması ve bu ülkeden ithal edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece, X malı ticarete konu olmuş ve OM kadar yeni ticaret yaratılmıştır. Bu, ticaret yaratıcı etkidir. B ülkesinde ise X malı uygulanan gümrük tarifesini nedeniyle A ülkesinden daha pahalı (P_B^t) hale gelmiştir.

Gümrük Birliği oluşturan ülkeler, ürettikleri mallar bakımından tamamlayıcı ya da rakip ekonomiler olabilmektedirler. Gümrük Birliğine katılmadan önce ülkelerin ürettikleri mallar farklı ise bu ülkeler tamamlayıcı ekonomidir; Birliğe katılmadan önce ülkelerin ürettikleri ürünler benzer ise bu ülkeler rakip ekonomi olarak adlandırılmaktadırlar. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler açısından değerlendirildiğinde rakip veya tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak Birliklerden hangisinin daha yararlı olacağı konusunda bir görüş birliği yoktur. Bazı iktisatçılara göre Gümrük Birliklerinin tamamlayıcı ekonomilerden meydana gelmesi

durumunda ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkacaktır. Çünkü üye ülkelerden birinin gümrük duvarları kalktığında diğer ülkenin piyasasına girmektedir ve bu durumda dünya kaynakları etkin bir şekilde kullanılmamaktadır. Gümrük Birliğinin rakip malları üreten ekonomiler arasında kurulması durumunda ise ticaret yaratıcı etki ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, aynı malların üretimini yapan ülkeler arasında rekabetin ortaya çıkarak daha etkin üretim yapmayı zorunlu kılmasıdır (Dura ve Atik, 2003: 17-18). Görüldüğü gibi tamamlayıcı veya rakip ekonomiler arasında Gümrük Birliği kurulması farklı sonuçlar doğurmaktadır.

Gümrük Birliği sonrası meydana gelen ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin büyüklüğüne bağlı olarak, ülkelerin ticaret hadlerinde değişiklik meydana gelmektedir. Ülkelerin dış ticaret hadlerinin iyileşmesi refah artışına, kötüleşmesi ise refah kaybına yol açmaktadır. Viner'e göre tarife uygulaması sonucu Gümrük Birliği alanının büyüklüğüne bağlı olarak, Birlik ülkelerinin Birliğe dahil olmayan ülkelere göre dış ticaret hadlerinin iyileşmesi söz konusu olmaktadır (Viner, 1950: 56). Bu da refah artışını ortaya çıkaracak bir etki olmaktadır.

Mundell, Gümrük Birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini teklif eğrileri yardımıyla analiz etmiştir. Çalışmasında üç ülkeli ve üç mallı teorik bir model oluşturmuş, iki ülkenin Gümrük Birliği oluşturması durumunda ticaret hadlerinin değişimini incelemiştir. Buna göre, Birlik ülkelerinden A'nın tarife indirimi yapması durumunda Birliğin diğer üyesi olan B ülkesinin mallarına olan talep artarken Birlik üyesi olmayan C ülkesinin mallarına olan talep azalacaktır. Bu durumda B ülkesinin ticaret hadleri C ülkesine göre iyileşecektir. Ancak A ve B ülkeleri karşılıklı olarak tarife indirimine giderlerse dış ticaret hadlerinin ne yönde değişeceği bilinmemekle birlikte, bir bütün olarak Birlik üyesi ülkelerin Birlik dışı ülkelere göre ticaret hadleri iyileşmektedir. Üye ülkelerin entegrasyon gerçekleştirilmeden önce uyguladıkları tarife oranı ne kadar yüksekse tarife indiriminden doğan ticaret haddi artışı da o kadar yüksek olmaktadır (Mundell, 1964: 7-9).

Viner, ülkeler arası ikame üzerinde durmuş ancak mallar arası ikameyi açıklamamıştır. Bu, çalışmasının önemli bir eksikliğidir. Gümrük Birliği Teorisine tüketimde ikame etkisi J. E Meade (1955) ve R.G. Lipsey (1957) tarafından dahil edilmiştir. Bu iktisatçıların temel katkısı, Gümrük Birliği Teorisine tüketim boyutunu katmış olmalarıdır.

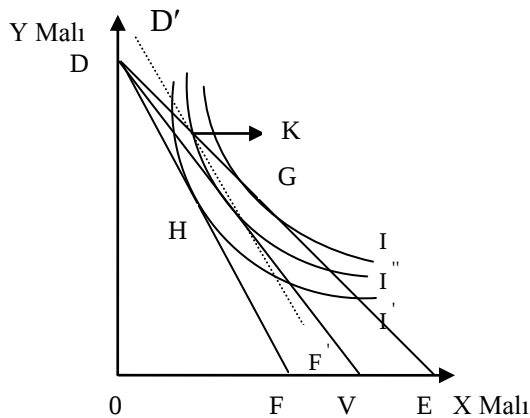
Meade (1955) “Gümrük Birlikleri Teorisi” (The Theory of Customs Unions) isimli çalışmasında, mallar arası ikame varsayımını analize katarak tüketimde sabit oranlar varsayımını rahatlatmıştır. Meade, Gümrük Birliği’nin refah geliştirici etki yaratmasına katkı sağlayacak olası durumları şu şekilde özetlemiştir (Meade, 1955: 110):

- Üye ülkeler arasındaki daha yüksek başlangıç tarife oranları,
- Dünyanın geri kalanıyla daha düşük tarife oranları,
- İthalat vergileri yerine miktar kısıtlamalarının dış dünyaya daha yüksek oranda uygulanması.

Meade'ye göre bu durumlar, üçüncü ülkelerden ticaret sapmasının riskini azaltacaktır. Klasik Gümrük Birliği Teorisinde ticaret yaratıcı bir Gümrük Birliğine katılma, serbest ticarete doğru bir adım olarak düşünülür ve dolayısıyla ekonomik etkinliği sağlamanın bir yolu olduğu kabul edilir.

Viner'e göre ticaret yaratıcı etki olumlu, ticaret saptırıcı etki olumsuz iken, Lipsey (1957), "Gümrük Birlikleri Teorisi: Ticaret Sapması ve Refah" (The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare) isimli çalışmasında tüketim etkilerinin dikkate alınması ile birlikte durumun farklı olabileceğini belirtmiştir. Lipsey, ticaret saptırıcı gümrük birliğinin refah geliştiren etkilerini aşağıdaki şekilde açıklamıştır.

Şekil 2: Ticaret Saptırıcı Gümrük Birliğinin Refah Geliştiren Etkileri

Kaynak: Lipsey, 1957, s. 42.

A ülkesi Y malını üretmekte ve X malını en düşük maliyetli C ülkesinden ithal etmektedir. DE fiyat doğrusunun eğimi iki ülke arasında serbest ticaret durumunda X ve Y malları fiyat oranını (X ve Y malları arasındaki ticaret hadlerini) göstermektedir. Bu malın en düşük üretim maliyeti, G noktasında DE doğrusuna kayıtsızlık eğrisinin teğet olduğu noktada ulaşır. Serbest ticaret durumunda denge noktası G'dir. İthalat tarifesi EF/OF'ye eşittir. A ülkesi X malı üzerine EF/OF oranında gümrük tarifesi uygularsa yeni denge noktası kayıtsızlık eğrisinin yurtiçi fiyat eğrisine (DF) teğet olduğu H noktasıdır. Eğer tarife gelirleri tüketicilere yansırsa yeni denge noktası DE üzerinde olur. K noktası yeni denge noktasını gösterir. I'' kayıtsızlık eğrisi ve DF'ye paralel olan yeni yurt içi fiyat doğrusu ($D'F'$) üzerindedir. Ayrıca maksimum refah düzeyine karşılık gelmektedir (Lipsey, 1957: 41-43). Uygulanan ithalat tarifesi sonucu A ülkesinde Y malı tüketimi artmış, X malı tüketimi ise azalmıştır. Bu nedenle, A ülkesinde ticaret saptırıcı bir gümrük birliğinin oluşması durumunda bile ülkede refahın artacağı söylenebilir.

Lipsey ve Meade'nin çalışmalarından çıkarılacak iki önemli sonuç vardır (Bakkalcı, 2008: 265):

- Ekonomik entegrasyon kurulduktan sonra uygulanan ortak gümrük tarifesi entegrasyon oluşturulmadan önce uygulanan ortalama gümrük vergilerine göre daha az ise ülkelerin refah seviyeleri daha fazla yükselmektedir,

- Ekonomik entegrasyondan önce üçüncü ülkelere alınan mal miktarı, ülke içinde üretilen ve de Birlik üyesi olacak ülkelere alınan mal miktarından daha az ise entegrasyona dahil olan ülkelerin refah seviyesi yükselecektir.

Lipsey (1960), "Gümrük Birlikleri Teorisi: Genel Bir Bakış" (The Theory of Customs Unions: A General Survey) isimli çalışmada, Gümrük Birliği Teorisi üzerinde anlamlı sonuçlara ulaşmak için en az üç tip malın (yerli mal, partner ülkeden ithal edilen mallar ve üçüncü ülkelere ithal edilen mallar) göz önünde bulundurulması gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca Lipsey, mallar arası ikameyi de analizine dahil etmiştir ve ölçek ekonomilerinden kaynaklanan potansiyel refah etkilerini ortaya koymuştur. Lipsey'e göre bazı tarifelerin tamamen kaldırılması yerine düşürülmesi durumunda refahın artması daha olasıdır (Lipsey, 1960: 507). Buna göre Lipsey, tarifelerin kaldırılmasının değil, düşürülmesinin daha uygun olacağını öne sürmüştür.

Viner'in analizini geliştirmeye yönelik bir diğer alışma K.W. Dam (1963) tarafından yapılmıştır. Dam, "Bölgesel ekonomik düzenlemeler ve GATT: Yanlış Kanı" (Regional economic arrangements and the GATT: The legacy of misconception) isimli çalışmasında, üye olmayan ölkelerden üye ölkelere göre nispi olarak daha az mal çeşidi ithal etmenin, daha düşük olumsuz ve daha yüksek olumlu tüketim etkisine neden olacağını belirtmiştir (Dam, 1963: 628). Böylece Dam de analizinde tüketim etkisinin ne yönde olacağını belirtmiştir.

Kraus (1972)'e göre GB teorisi ile ilgili iki yaklaşım vardır. İlk yaklaşıma göre hükümet rasyonel değildir ve de ekonomik olmayandır. İkinci yaklaşım ise, hükümetin toplumun ekonomik refahını maksimize etmeyi arzuladığı ancak nasıl yapılacağı ile ilgili yanlış bilgilendirilmiş olduğunu varsaymaktadır (Kraus, 1972: 434). Bu nedenle yanlış kararlar alınmakta ve ekonomik etkinlik önemli ölçüde gerçekleştirilememektedir.

1.1.2.2. İkinci En İyi Teorisi

Tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahının artması bakımından birinci en iyi durumu vermektedir. Pareto optimumu, tüm en iyi koşulların eş anlı olarak sağlandığı durumu göstermektedir (Lipsey and Lancaster, 1956-1957: 11). Pareto optimumu gerçekleştirecek bütün şartların mevcut olmadığı durumda diğer şartlar yolu ile yeni bir optimuma ulaşılabilmektedir (Manisalı, 1971: 36). İkinci En İyi Teorisi, birinci en iyinin sağlanamadığı durumlarda alternatifler arasında, bu farkı en çok azaltanın ikinci en iyi olacağını ifade etmektedir.

Meade'e göre, Pareto optimumunu serbest ticaret sağlamaktadır ancak dünyada serbest ticaretten uzak bir durum söz konusudur ve bu durumda Pareto optimumun sağlanması mümkün değildir. Pareto optimumu gerçekleşemediği için, tarifelerin varlığı halinde şartlı bir refah maksimizasyonu gerçekleşmektedir (Meade, 1955: 39-41). Bu konuya daha sonra Lipsey ve Lancaster (1956-1957) katkıda bulunmuşlardır.

Pareto optimum koşullarından biri sağlanamadığında optimum durum sadece diğer Pareto koşullarından sapılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu, ikinci en iyi durumdur (Lipsey and Lancaster, 1956-1957: 12). Ekonomik entegrasyon, literatürde

"ikinci en iyi" durum olarak kabul edilmektedir. Çünkü dünya çapındaki tam rekabet ve serbest ticaret en iyi politika olmakla beraber, gerçekleşme olasılığının düşük olması sebebiyle ekonomik entegrasyonlar ile sağlanan serbest ticaret, ikinci en iyi politika olarak kabul edilmektedir. Bu durumun en önemli örneği Gümrük Birlikleridir. Çünkü birlik içinde her türlü kısıtlama kaldırılırken, üçüncü ülkelere karşı ortak tarifeler uygulanmaktadır.

Gümrük Birliği Teorisi, İkinci En İyi Teorisi için önemli bir uygulama alanı yaratmaktadır. Viner, bazı ithal mallarında tarifelerin kaldırılmasının dünya üretiminde azalmaya yol açacağını göstermiştir. Viner'e göre, Gümrük Birliğine dahil bir ülke daha önce gümrük ödemesine rağmen en düşük maliyetli olan bir ülkeden ithalat yaparken Birliğin oluşturulmasıyla Birliğe üye bir ülkeden ithalat yapmaya başlamaktadır. Bu durumda üretim düşük maliyetli üçüncü ülkeden yüksek maliyetli Birlik ülkesine kaymaktadır (Viner, 1950: 43). Viner'e göre üretim kayması olarak tanımlanan ticaret sapması, dünya üretimindeki etkinliği azaltmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi, birinci en iyinin gerçekleşemediği durumlarda, sapmaları azaltacak politikaların uygulanması İkinci En İyi Teorisinin alanına girmektedir. Bu teoride iki ya da daha fazla sapma olması durumunda bu sapmalardan hepsi değil de sadece bazıları kaldırılmaktadır. Buna göre, Pareto optimumu gerçekleştirecek bütün şartların mevcut olmadığı durumda diğer şartlar yolu ile yeni bir optimuma ulaşılabilir (aktaran Manisalı, 1971: 36). Oluşan bu yeni optimum, ikinci en iyi durumdur.

1.1.2.3. Kutuplaşma Teorisi

Bölgesel kutuplaşma ile ilgili ilk katkılar G. Myrdal ve A. O. Hirschman tarafından yapılmıştır. Myrdal ve Hirschman'a göre ekonomik gelişme ilk başladığı bölgede yoğunlaşmakta, bütün bölgelerde aynı anda ortaya çıkmamaktadır. Gelişme bölgeleri çevreye olumlu yayılma etkisi veya kutuplaşma etkisi olmak üzere iki farklı etki yaratabilmektedir. Olumlu yayılma etkisi, büyüme kutbundan yayılan ve çevrenin gelişmesine katkı yapan etkilere, Kutuplaşma etkisi ise büyüme kutbundan yayılan ve diğer bölgelerin gelişmesini engelleyip zorlaştıran olumsuz etkilere (aktaran Erkan, 1987: 24). Myrdal'a göre ülkelerarasında gerçekleştirilen

ekonomik entegrasyonlar ekonomik gelişme asimetrisi yaratmakta, dünya ticareti ve kaynakları belirli noktalara doğru kayarak ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı giderek açılmaktadır (Bakkalcı, 2008: 55). Bu durumda entegrasyonun başarı şansı düşmektedir.

Kutuplaşma teorisi, uluslararası ekonomik entegrasyonların benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında ortaya çıkması görüşünü desteklemektedir. Bu görüş, farklı gelişme düzeyindeki ülkelerin ekonomik entegrasyon oluşturmalarının ve bu sayede mal ve faktör hareketlerini serbestleştirmelerinin gelişme düzeyi daha düşük ülkeler aleyhine sonuçlar doğurabileceğini öngörmektedir. Kutuplaşma teorisine göre ekonomik entegrasyonun başarılı olması, üye ülke ekonomilerinin birbirlerinden çok farklı olmamalarına bağlıdır. Ancak kutuplaşmanın olumsuz etkileri entegrasyonda telafi ve tazmin mekanizmalarının iyi kurulması ile azaltılabilmektedir.

Dünya ticaretine baktığımızda gelişmiş ülkelerin aralarında gerçekleştirdikleri büyük bölgesel entegrasyonlar sayesinde kutuplaştıkları ve belirli alanlarda toplandıkları görülmektedir. Bölgesel entegrasyonlar aynı zamanda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri aynı çatı altında birleştirdiği için ekonomik büyüme artışı, istihdam, istikrar ve yeni yatırım olanakları sağlayarak dünya ticaret hacmini arttırmaktadır (Poon, 1997: 391). Ayrıca dünya ticaretinin büyük bir kısmının entegrasyonun kurulduğu bölgelere doğru kaydığı görülmektedir. Ancak bölgesel entegrasyonun içinde yer almayan ülkeler bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler.

1.2. EKONOMİK BÜYÜME OLGUSUNA YAKLAŞIMLARIN GELİŞİMİ

Ekonomik büyüme olgusu, yüzyıllardır iktisatçıların üzerinde çalıştığı en önemli konulardan birisi olmuştur. Bu bağlamda büyüme teorilerinin zaman içindeki farklılaşmasını ayrıntılı olarak incelemek büyüme olgusunu anlamak açısından oldukça yararlı olacaktır. Bu bölümde ekonomik büyüme modellerinin gelişimi temel modeller çerçevesinde incelenmiştir.

1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri

Klasik Büyüme Teorisi Adam Smith, Thomas R. Malthus ve David Ricardo tarafından geliştirilmiştir. Bu iktisatçıların çalışmalarının ortak noktası, ekonomide yaratılan hasılanın sınıflar arasındaki bölüşümü ve uzun dönemli sermaye birikim sürecini ele almalarıdır. Söz konusu iktisatçılar Büyüme olgusunu ilk olarak ele almaları açısından önemlidirler. Ancak genel olarak belirtilen iktisatçılar konuyu ekonomik menfaat grupları açısından ele aldıklarından bölüşüm konusuna vurgu yapmışlardır.

1.2.1.1. Büyüme Olgusuna Adam Smith'in Yaklaşımı

Adam Smith, ekonomik gelişmenin ve büyümenin kaynaklarını belirten ilk iktisatçıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Smith yeni geliştirilen yaklaşımlara bile kaynaklık eden fikirleri ortaya koymuştur. Smith'e göre, iş bölümü, uzmanlaşma ve sermaye birikimi ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörlerdir. Ayrıca kalkınmada verimliliğin önemi üzerinde durmuştur. Smith, işbölümü ve uzmanlaşmaya ilk değinen iktisatçıdır. Smith'e göre işbölümü üç nedenden dolayı emeğin verimliliğini ve dolayısıyla üretim miktarını artırır. Bu nedenler (Smith, 2006: 6-11):

- Her işçi tek bir iş üzerinde yoğunlaştığı için o işte yeteneği ve dolayısıyla üretebileceği ürün miktarı artacaktır,
- İşbölümü sayesinde işçiler bir işten diğerine geçerken kaybettikleri zamandan tasarruf edecekler ve bu zaman süreci üretimde kullanılacaktır,
- İşçilerden, bütün dikkatlerini tek bir hedefe yönelttikleri zaman, görevlerini yerine getirirken daha kolay ve kısa yöntemler bulmaları beklenebilmektedir. Böylece işçiler verimliliklerini arttıracak makine ve aletler geliştirebilmektedirler. İşbölümündeki artışa bağlı olarak emeğin verimliliğinde meydana gelen yükselme ulusal milli geliri arttırmakta, milli gelirdeki yükselme ise, toplumun eskisine göre daha fazla tüketimde bulunmasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak ülkenin refahı artmaktadır. Tümü tüketim mallarından oluşan üretim nedeniyle, daha yüksek milli gelir artışı aynı zamanda daha yüksek sermaye birikimine yol açmakta, böylece

ekonomik büyümeyi teşvik eden döngü sürekli olarak tekrarlanmaktadır (Taban, 2008: 26).

Smith'e göre büyümenin sağlanması için insan sermayesi birikimi, işbölümü ve makineleşme gereklidir. Sermaye birikimi iş bölümünün bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bir ekonomide sermaye birikiminin sabit kalması ekonomiyi durgunluğa sürüklemektedir. Smith, dış ticarete işbölümü ve uzmanlaşmanın etkisini ise Mutlak Üstünlükler Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Buna göre uluslararası işbölümü, büyümeyi hızlandıran önemli bir faktördür. Dış ticaret sayesinde artan talep uzmanlaşmaya, uzmanlaşma da ekonominin büyüyerek daha verimli olmasına neden olmaktadır. Son olarak da makineleşmenin önemine değinmiş ve makineleşmenin tarım, sanayi ve hizmetler kesimine uygulanması ile kişi başına reel gelir artışı sağlanacağı ve büyümenin gerçekleşeceğini ileri sürmüştür (aktaran Özgüven, 1988: 4-10). Smith'e göre ülkenin zenginleşmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri olan işbölümünü harekete geçiren en temel faktör mübadele etme gücü olmakla beraber, piyasa ölçeği bu gücü sınırlayıcı bir faktör olabilmektedir. Piyasa ölçeğinin gelişmesine katkıda bulunan unsurlar arasında (aktaran Tezel, 2003:126):

- İyi yönetim,
- Ulaştırma imkânlarının varlığı ve geliştirilme potansiyellerinin önemi,
- Paranın mübadele aracı olarak kullanılması gibi toplumsal-kurumsal faktörler yer almaktadır.

Smith, uzmanlaşmanın piyasa büyüklüğüne bağlı olduğunu görmüştür. Bu konu bir örnek ile açıklanabilir. Eğer bir firma araba üretiyor ve bu arabaları sadece kendi ülkesinde satıyor ise bu firma serbest ticaret durumuna göre daha az sayıda araba satıp daha az gelir elde edecek demektir. Bu durumda daha az işçi istihdam edecek ve her bir işçi yaptığı işte daha az uzmanlaşacaktır. Çünkü az sayıda olan araba üretimi sırasında işçi farklı bir dizi işi yapmaktadır. Fakat ülkede dış ticaret serbestleştğinde bu firma daha fazla araba üretip satmaya ve daha fazla gelir elde etmeye başlayacaktır. Bu durumda firma üretimde daha spesifik amaçla kullanılan makineleri kullanmaya başlayacaktır ve işçilerin de uzmanlaşma düzeyi artacaktır. Ancak sadece yurt içinde üretim yapan firma üretim ölçeği sınırlı kalacağı için asla bu derece bir uzmanlaşma sağlayamayacaktır. Smith bu nedenle ticaret engellerini

uzmanlaşmayı, teknolojik ilerlemeyi ve refah yaratımını azalttığı için eleştirmektedir (Gerber, 2011: 41).

Yukarıdaki bu faktörler, işbölümünü kısıtlayan piyasa ölçeğinin sınırlarıdır. Smith'e göre ekonomik büyüme sürekli-sınırsız bir olgu değildir. Ekonomik büyümenin doğal bir üst sınırı vardır. Bu sınıra ulaşıncaya büyüme durur ve hasılanın değişmediği durağan durum başlar.

1.2.1.2. Büyüme Olgusuna Thomas R. Malthus'un Yaklaşımı

Thomas R. Malthus, 1798 yılında yayınlanan “Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Principle of Population)” isimli eserinde, nüfus artışı ile gıda artışı arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Bu eser iki temel “doğa yasası” içermektedir. Buna göre, nüfus geometrik olarak (1, 2, 4, 8, 16, 32), gıda üretimi ise aritmetik olarak (1, 2, 3, 4, 5, 6) artma eğilimindedir. Bu durum, yeryüzündeki kaynakların artan nüfusun taleplerini karşılayamaması nedeniyle bir “sefalet ve ahlaksızlık” krizine neden olacaktır (Malthus, 1985: 67-80).

Malthus, yirmi beş yılı bir dönem olarak kabul etmiştir buna göre nüfus artışı ile yiyecek artışı arasındaki ilişki aşağıdaki gibi olacaktır:

Yıl	1	25	50	75	100	125	150	175	200	225
Nüfus	1	2	4	8	16	32	64	128	256	512
Yiyecek	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Malthus'un nüfus kanununa göre, nüfus kendi haline bırakılırsa ve en elverişli şartlar altında, 25 yılda iki misline çıkacaktır. Malthus bu tezini desteklemek için Amerika Birleşik Devletlerinde nüfusun 25 yılda iki misline çıkmasını örnek vermiştir. Yukarıdaki ilişkiye göre, nüfus artışı kontrol altına alınamazsa 225 yılda 512 misli artacaktır ancak yiyecek miktarı bu dönemde sadece 10 misli artacaktır.

Malthus, açık olarak ifade etmese de tarım kesiminde “azalan verimler kanunun” geçerli olacağını ve doğanın giderek artan nüfusu besleyemeyeceğini ima etmektedir (Deliktaş, 2001: 3). Malthus'a göre üretime daha çok arazi sokulabilmesi ancak giderek artan maliyetlerle gerçekleştirilebilecektir, bu nedenle ekonomik hayatın doğasında azalan getiriler kanunu yürürlüktedir (Tezel, 2003; 154). Tarım

kesiminde azalan verimlerin söz konusu olması, toplam üretim içindeki kârları azaltacaktır. Bu durumda ekonomide durgunluk söz konusu olacaktır.

Malthus, dini inançları gereği nüfus artışına sıcak bakmakla beraber, geçinme imkânlarını zorladığı, dolayısıyla sefalet ve ahlaksızlığa yol açtığı zaman nüfus artışına karşıydı (Pullen, 1981: 46). Malthus'un büyüme modelinin sağlık, gelir dağılımı ve teknolojik ilerlemeler konusundaki politika önermeleri aşağıdaki şekildedir (Taban, 2008: 30):

1. Sağlık alanındaki ilerlemeler, ölüm oranlarının azalmasına bağlı olarak kişi başına düşen hasılayı azaltacaktır. Bu nedenle bir ülkede sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak veya yaygın hastalıkları tedavi eden ilaçların üretimine öncelik vermek anlamsız olacaktır,

2. Gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmak amacıyla hükümetin toprak sahiplerinden işçilere kaynak aktarması, daha fazla insanın daha fakir bir biçimde yaşamasına yol açmaktan başka işe yaramayacaktır,

3. Teknolojik ilerlemenin kişi başına hasıla düzeyi-ortalama yaşam standardı üzerine bir etkisi olmayacaktır. Çünkü teknolojik ilerleme sonucu, uzun dönemde üretim artışına paralel olarak nüfus da aynı oranda artış gösterecek bu da kişi başına hasıla düzeyini değiştirmeyecektir.

Malthus'un dış ticaret hakkındaki görüşlerine bakıldığında, İngiltere'nin yabancı ürünlere ihtiyaç duymayacağı ölçüde kendi ulusal üretimini arttırması gerektiği görüşünü savunduğu görülmektedir. Bu durum ürün fiyatlarını arttıracaktır. Ancak Fransa bu dönemde buğday ihracatını sınırlamıştır ve İngiltere Fransız buğdayına bağımlı olduğu için serbest ticaret sistemi bu gibi yurt dışında meydana gelen kıtlık dönemlerinde yurtiçi arzının yetersiz kalmasına neden olmaktadır (aktaran Savaş, 2000: 357). Bu nedenle Malthus dış ticarete savunmacılıktan yana olmuştur. Malthus'un teorisinin önemli olmasının nedeni, sanayi devriminden sonra nüfus haddinin hızlanmasının refah düzeyi üzerindeki etkilerini göz önüne sermesinden kaynaklanmaktadır.

Malthus'a göre daha yüksek bir gelir düzeyi nüfus artışını da beraberinde getirecektir ancak yakın tarihe bakıldığında tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü daha zengin insanlar daha az çocuk sahibi olma eğilimindedirler. Çoğu kültürde çok çocuk sahibi olmak ana babanın yaşlılıklarında bakımsız kalmamaları

şansını arttırmakla beraber gelir arttıkça daha çok çocuğa ihtiyaç da azalmaktadır. Üstelik artan gelir düzeyi ailelerin daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmaları ve doğum kontrol yöntemlerinin daha iyi anlaşılması anlamına geldiği için çocuk sayısı azalmaktadır (Skousen, 2005: 77). Bu durum, Malthus'un öngörüsünün günümüz gerçekleriyle tam olarak örtüşmediğini göstermektedir.

1.2.1.3. Büyüme Olgusuna David Ricardo'nun Yaklaşımı

David Ricardo'nun Klasik Büyüme Teorisine katkısı büyük olmuştur. Ricardo'nun büyüme hakkındaki temel tezi, toprak kıtlığının düşük ekonomik büyümeye yol açacağıdır. Smith'e göre sermaye için azalan, emek için artan verim kanunu geçerli iken, Ricardo'nun modelinde ise emek için azalan verim kanunu geçerli olmaktadır.

Ricardo'ya göre büyüme ve bölüşüm iç içedir ve büyüme hakkında kötümser bir tavır sergilemektedir. Ricardo'ya göre nüfus artışı karşısında üretim artmadığı için gıda fiyatları yükselecek ve kârlar giderek sıfıra yaklaşacak, bu süreç sonucunda da ekonomi durağan duruma ulaşacaktır (aktaran Dülgeroğlu, 1997: 33). Ekonomide sabit sermaye ve teknik ilerlemenin artmış olması, ekonominin durgunluk noktasına gelişini geciktirecek ancak tamamen önleyemeyecektir (aktaran Taban, 2008: 33). Çünkü ekonominin tümü için azalan verimler hakimdir. Ancak Ricardo'nun modelinde az sayıda fonksiyonel ilişki bulunması, bu modelin eksikliği olarak görülmüştür.

Ricardo'nun dış ticaret hakkındaki görüşlerine bakıldığında, Malthus'tan ayrıldığı görülmektedir. Ricardo, İngiltere'nin sınırlamalar ve tarifeler koymasını öngören Tahıl Yasalarına karşı çıkmaktadır. Ona göre çiftçiler, daha fazla tahıl ithal edip tahıl fiyatlarını ucuzlatmak suretiyle parasal ücretleri düşürerek daha fazla kâr elde edebilirler ve dolayısıyla daha yüksek bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilirlerdi. Ricardo ayrıca Karşılaştırmalı Üstünlük Yasasını ortaya koymuştur. Bu yasa, serbest ticaretin her iki ülkeye de yarar sağlayacağını, bir ülke belirli ürünlerde mutlak üstünlüğe sahip olduğunda bile uzmanlaşmanın her iki ülkeyi de kazançlı çıkaracağını öne sürmektedir (Skousen, 2005: 100-101). Bu nedenle Ricardo, Malthus'un aksine serbest ticareti savunmaktadır.

Ricardo, uluslararası ticaretin kâr oranındaki düşüşü etkileyeceğini ileri sürmektedir. Ricardo'ya göre kârlar asgari veya normal seviyeye düşecek ve normal üstü kâr sıfır olacaktır. Yani toplam üretim içindeki kârın payı zamanla azalacaktır. Ancak Ricardo'ya göre dış ticaret, bu kâr azalmasını erteleyecektir. Durgunluk devresini geriye atarak, kârın azalmasını engelleyen ise uluslararası ticaretin serbest olması ve ülkeler arası uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlük prensibidir (aktaran Hiç, 1988: 2-4). Ricardo'ya göre ithal edilen malların ücret gelirleriyle satın alınan mallardan olmaması şartıyla dış ticaret, bir ülke için çok yararlı ise de, sermayenin kârını yükseltecek bir eğilime sahip değildir (Ricardo, 1981: 133).

1.2.2. Keynesgil Yaklaşım Dayalı Büyüme Modelleri

Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar tarafından geliştirilen büyüme modellerinin temeli Keynesgil analize dayanmaktadır. Bu modeller, aralarında çok az farklılık olduğu için Harrod-Domar modeli olarak bilinmektedir. Bu bölümde öncelikle Harrod ve Domar'ın büyüme modelleri ayrı ayrı incelenecek, daha sonra Harrod-Domar modeli bir bütün olarak gösterilecektir.

1.2.2.1. Roy F. Harrod'un Yaklaşımı

Harrod, 1939'da yayınlanan "Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme" (An Essay in Dynamic Theory) isimli makalesinde Keynesgil teorinin dinamikleştirilmesi için "çoğaltan" ve "hızlandıran" teorisinden yararlanmak gerektiğini belirtmiş ve uzun dönem istikrarlı büyümenin şartlarını açıklamıştır. Harrod'un ortaya koyduğu bu dinamik büyüme modeli hem kısa dönemli hem de uzun dönemli olma niteliği taşımaktadır.

Harrod'un teorisinin aksiyomatik temelleri üç önermeden oluşmaktadır (Harrod, 1939: 14):

1. Bir toplumun geliri, onun tasarruf arzını belirleyen en önemli etkidir,
2. Gelirdeki artış, tasarruf talebinin önemli bir belirleyicisidir,
3. Talep arza eşittir.

Harrod, fiili büyüme oranı, gerekli büyüme oranı ve doğal büyüme oranı ayırımını yapmış ve modelini aşağıdaki şekilde oluşturmuştur (Harrod, 1939: 16):

G_w , gerekli büyüme oranıdır (warranted rate of growth). Harrod'a göre gerekli büyüme oranı, eğer gerçekleşirse tüm tarafların tatmin edebileceği, hepsinin doğru miktardan ne az ne de çok üretmemiş olacağı bir büyüme oranını ifade etmektedir (Harrod, 1939: 16).

Keynesgil analizde denge ex-ante (önceden tahmin edilmiş) tasarruf ile ex-ante yatırımın bire eşit olduğu durum iken Harrod bu durumu gerekli büyüme oranı ile ifade etmiştir. Harrod, Keynesgil denge analizinden farklı olarak, bu eşitliği statik bir durum olarak değil, gelişen bir durum olarak ele almıştır. Bunun anlamı, gerekli büyüme oranı mutlak miktar olarak artan ex-ante yatırımın, mutlak miktar olarak artan tasarruf miktarına eşit olmasıdır. Bu durumda sürekli büyüyen bir ekonomi için denge koşulu (aktaran Savaş, 2000: 821):

$$G_w \cdot C_r = s \quad (1)$$

olmaktadır. s , bireylerin ve kuruluşların gelirlerinden tasarrufu seçtikleri kısımdır. s 'nin gelirin büyüklüğü, konjonktür dalgası, kurumsal değişiklikler gibi etkenlerle değişmesi beklenebilmektedir (Harrod, 1939: 16). s , uzun dönemli tasarruf eğilimidir ve ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi sabit ve birbirine eşittir:

$$s = \frac{S}{Y} = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (2)$$

Harrod'a göre planlanan tasarruf mutlaka gerçekleşir. Bir başka deyişle ex-ante tasarruflar (S_p) ex-post tasarruflara (S_f) eşittir.

$$S_p = S_f \quad (3)$$

Bir ekonomide tasarrufta bulunanlar ile yatırım yapanlar farklı kişiler olduğu için planlanan yatırım (I_p) her durumda planlanan tasarrufa eşit değildir. Ekonomide $I_p < S_p$ olması durumunda arzu edilmeyen bir yatırım fazlası ortaya çıkar ve atıl kapasiteye neden olur. $I_p > S_p$ olması durumunda yatırım eksikliği söz konusudur ve stoklarda azalma görülür (aktaran Taban, 2008: 52-53).

C_r , sermaye gereksinmesidir ve hızlandırıcı olarak adlandırılabilir. Üretim seviyesindeki bir artışın gerektirdiği yatırım miktarını gösterir. C_r 'nin değeri gelir

değiştikçe ve konjonktür dalgasının çeşitli evrelerine göre değişebilir. Ayrıca bir dereceye kadar faiz oranlarına da bağlıdır (Harrod, 1939: 17).

$$C_r = \frac{\Delta K}{\Delta Y} = \frac{I_n}{\Delta Y} \quad (4)$$

Eğer sistemde net yatırım gerçekleşiyorsa ekonominin $G = \Delta Y / Y$ kadar büyümesi gerekir ve bu durumda denklem aşağıdaki şekilde gösterilebilir (Kregel, 1982: 44):

$$\Delta Y / Y = \frac{S / Y}{I_n / \Delta Y} \quad (5)$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} \cdot \frac{I_n}{\Delta Y} = \frac{S}{Y} \quad (6)$$

$$I_n / Y = S / Y \quad (7)$$

sonucuna ulaşılmaktadır. Yukarıdaki denkleme göre, ex-ante yatırımın ex-ante tasarrufa eşit olduğu yukarıdaki eşitlik gerçekleşirse, bu büyüme hızı gerekli büyüme hızıdır.

Harrod'un ortaya koyduğu bir diğer kavram, fiili büyüme oranıdır (G). Fiili büyüme oranı, gerekli büyüme oranından rassal ve mevsimsel nedenlerle ıraksamaktadır. Fiili büyüme oranı, sistemdeki çıktı veya gelir büyümesinin geometrik oranı yerine geçerek ve seçilen zaman aralığı ile birlikte doğrudan değişmektedir (Harrod, 1939: 16). Ayrıca, dönem sonunda gerçekleşen ex-post bir değeri ifade etmektedir. Buna göre:

$$G = \frac{Y_1 - Y_0}{Y_0} = \frac{\Delta Y}{Y} \quad (8)$$

Y_0 , 0 dönemindeki çıktı; Y_1 , 1 dönemindeki çıktıdır. Harrod, ekonominin fiili büyümesini basit bir denklemle göstermiştir:

$$G \cdot C = s \quad (9)$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} \cdot \frac{I_n}{\Delta Y} = \frac{S}{Y} \quad (10)$$

$$I_n / Y = S / Y \quad (11)$$

C, fiili veya ex-post sermaye miktarıdır; s, fiili tasarruf oranı; I_n , ex-post yatırımdır. Yukarıdaki eşitliğe göre ex-post yatırım ex-post tasarrufa eşittir. Harrod'a göre gelir düzeyi ne olursa olsun bu eşitlik sağlanacaktır (aktaran Savaş, 2000: 823).

Gerekli büyüme oranının fiili büyüme oranına eşit olması ($G = G_w$) halinde bir kapasite veya yatırım eksikliği yoktur. Bu, müteşebbislerin tatmin ettiği bir durumdur. Bu durumda müteşebbisler gelecek dönem için de aynı oranda fiili büyüme hızı planlarlar ve gelecek dönemde de $G = G_w$ olur (Hiç, 1988: 90). Dengeli büyümenin sürdürülmesi bu durumda mümkündür.

Gerekli büyüme oranının fiili büyüme oranından büyük olması ($G < G_w$) durumunda $C > C_r$ olacaktır ve ekonominin performansı dönem başında hedeflenen büyüme hızının gerisinde kalmaktadır. Bir diğer deyişle ex-post yatırım, ex-ante yatırımdan daha fazla olur ve bu durumda aşırı kapasite söz konusudur. Önceki dönemlerdeki büyüme hızı bu şekilde sürdürülemeyeceği için $G < G_w$ olması durumu ekonomide durgunluğa işaretler.

Gerekli büyüme oranının fiili büyüme oranından küçük olması ($G > G_w$) durumunda ex-post yatırım ex-ante yatırımdan az olduğu için ekonomide sermaye yetersizliği söz konusu olacaktır. Üretim artmakla beraber toplam talep üretim miktarının üzerinde bir artış göstermektedir. Artan talebi karşılayabilmek için müteşebbisler daha fazla yatırım yapmak isteyeceklerdir. Bu durumda bir sonraki dönemde ekonomi denge noktasından daha fazla uzaklaşacaktır. Bu, kararsız denge durumudur.

Harrod'un ortaya koyduğu bir diğer kavram, doğal büyüme oranıdır (G_n). Harrod'a göre doğal büyüme oranı, nüfus artışı, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin izin verdiği maksimum büyüme oranıdır. Sistem, doğal oranın izin verdiğinden daha hızlı bir ilerleme gösteremez (Harrod, 1939: 30). Bu nedenle doğal büyüme oranı maksimum büyümeyi temsil etmektedir.

Gerekli büyüme oranı doğal büyüme oranının gerisinde kalırsa ekonomide kârlar artacaktır çünkü gerekli büyüme oranı, doğal büyüme oranına yaklaşma yönünde ilerleyecektir. Gerekli büyüme oranının doğal büyüme oranından büyük olması durumunda ekonomide kronik depresyon eğilimi söz konusu olacaktır ve gerekli büyüme oranının düşürülmesi sadece kronik işsizliğe sahip olmakla mümkün olacaktır (Harrod, 1939: 30). Bu nedenle gerekli büyüme oranının doğal büyüme oranının altında kalması, doğal büyüme oranının üstünde kalmasına tercih edilmektedir. Harrod, ekonomik büyümenin sabit bir hızla olup olmayacağı sorunu

ile ilgilenmiş ve büyümenin istikrarsız bir olay olduğunu, dengeden sapmaların söz konusu olacağını göstermiştir.

1.2.2.2. Evsey D. Domar'ın Yaklaşımı

Domar, 1946 yılında yayınlanan “Sermaye Yayılımı, Büyüme Oranı ve İstihdam” (Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment) isimli makalesinde yatırım, büyüme oranı ve istihdam arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Domar, analizini yaparken bazı temel varsayımlarda bulunmuştur (Domar, 1946: 137-138):

- Fiyatlar genel düzeyi sabittir,
- Olaylar arasında herhangi bir zaman gecikmesi yoktur,
- Tasarruflar ve yatırımlar aynı dönemin geliriyle ilgilidir,
- Ekonominin üretken kapasitesi ölçülebilir,
- Gelir, yatırım ve tasarruf net büyüklüklerdir.

Domar'a göre, tüm bu varsayımlar altında, ekonominin üretken kapasitesi (P), ulusal gelire (Y) eşit olduğu zaman ekonominin dengede olduğu söylenebilir. σ , sermayenin marjinal verimliliğidir ve bir birimlik sermaye artışının üretim kapasitesinde meydana getireceği artışı gösterir. $\Delta Y / \Delta K$ oranıyla gösterilir. Domar'a göre σ 'nın temel özellikleri (Domar, 1946: 140):

- σ 'nın kullanımı, diğer üretim faktörleri ve teknolojinin sabit olduğu anlamına gelmez. Aksine, büyük ölçüde teknolojik ilerleme ile ilgilidir,
- σ , potansiyel kapasitedeki artışı ifade eder,
- σ , tüm toplumun üretim kapasitesindeki artış ile ilgilidir. Dolayısıyla σ , gelir dağılımındaki değişikliklerden direkt olarak etkilenmez,
- s ve σ arasındaki fark, bir yandan yatırım oranının büyüklüğü ile ilgilidir diğer yandan emek, doğal kaynaklar ve teknolojik ilerleme gibi diğer faktörlerin büyümesi ile ilgilidir.

Domar'ın yatırımın ikili karakteri tanımlaması, büyüme literatürüne yaptığı en önemli katkı olarak bilinmektedir. Eğer yatırım hem üretken kapasiteyi artırır hem de geliri arttırırsa, eşitliğin her iki tarafında ihtiyaç duyulan büyüme oranını sağlayan çözümü vermektedir. Ekonomide meydana gelen bir yatırım artışı, σ ile

belirlenen marjinal verimliliğe sahipse ekonominin üretken kapasitesi aşağıdaki şekilde artacaktır (Domar, 1946: 139):

$$\frac{dP}{dt} = I\sigma \quad (12)$$

Veri bir σ ile dP/dt , I 'nin bir fonksiyonudur (dI/dt 'nin değil). dI/dt pozitif veya negatif olsa da dP/dt daima pozitiftir (σ ve I pozitif olduğu sürece) (Domar, 1946: 140). Yukarıdaki denklem, sistemin arz yönünü gösterir. Sistemin talep yönünde ise çarpan teorisi vardır. dY/dt , I 'nin değil dI/dt 'nin bir fonksiyonudur.

α : marjinal tasarruf eğilimini gösterir. Domar'a göre ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi birbirine eşit ve zaman içinde sabittir:

$$\alpha = \frac{S}{Y} = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (13)$$

Buna göre (Domar, 1946: 141):

$$\frac{dY}{dt} = \frac{dI}{dt} \frac{1}{\alpha} \quad (14)$$

$1/\alpha$ basit Keynesgil yatırım çarpanıdır ve yatırımdaki bir birimlik artışın geliri ya da talep düzeyini çarpan katsayısı kadar arttıracığını göstermektedir (Taban, 2008: 61).

Ekonomide denge koşulu söz konusu ise:

$$P_0 = Y_0$$

$$\frac{dP}{dt} = \frac{dY}{dt} \quad (15)$$

Yukarıda açıklanan denklemler ışığında aşağıdaki eşitliğe ulaşılır:

$$I\sigma = \frac{dI}{dt} \frac{1}{\alpha} \quad (16)$$

$\alpha\sigma$: denge büyüme oranıdır.

α ve σ 'nın sabit olduğu varsayımı bütünüyle gerekli değildir ve tüm problem α ve σ değişkenleri ile çözülebilir (Domar, 1946: 141). Tam istihdam halinin sürdürülebilmesi için, yatırım ve gelirin her yıl marjinal tasarruf eğilimi ile yatırımın ortalama verimliliğinin çarpımına eşit bir hızla artması gerekmektedir (aktaran Savaş, 2000: 829). Domar tam istihdamın, gelirin ve yatırımın yıllık $\alpha\sigma$ büyümesi durumunda sağlanabileceğini göstermiş, yatırımın yeterli olmaması

durumunda (gelirdeki artışa cevap verebilecek) belirli bir oranda uyarılmış (induced) yatırıma ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir.

Eğer ekonomi bir denge durumundan başlarsa gelirdeki beklenen artışın ($Y\alpha\sigma$) yatırımın $Y\alpha\sigma/s$ 'a eşit olmasını gerektirecektir (Domar, 1946: 145-146).

1. Eğer σ , s 'e eşit veya yakınsa $Y\alpha$ 'nın yatırım miktarı sonucu denge sürdürülebilmektedir,

2. Eğer σ , s 'nin altında ise denge bozulmaktadır.

Domar, büyüme modelinde denge büyüme hızını açıklamıştır. Buna göre denge büyüme hızı, boş kapasite yaratmayan gelir veya yatırım artış hızıdır (Hiç, 1988: 74). Ayrıca tam istihdamda sürekli bir büyümenin nasıl sağlanacağını açıklamaya çalışmıştır. Bu nedenle Domar'ın büyüme modeli Harrod'un büyüme modelinden ayrılmaktadır.

1.2.2.3. Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin Eleştirisi

Harrod ve Domar'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde geliştirdikleri büyüme modelleri, büyüme literatürüne kararlı durum ve dengeli büyüme kavramlarını kazandırdıkları için önem taşımaktadır.

Harrod ve Domar çalışmalarını birbirlerinden bağımsız olarak yürütmekle birlikte, varsayımları ve ulaştıkları sonuçlar bakımından benzerlik göstermektedir. Harrod ve Domar'ın büyüme modellerinin temelleri Keynesgil analize dayanmakla birlikte, Keynes'in statik yaklaşımını dinamik olarak incelemişler ve dinamik büyüme modellerinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Harrod ve Domar Büyüme Modelleri, ekonominin istikrarsız olduğunu söyleyen Keynesgil görüşle örtüşmektedir. Bu iktisatçıların büyüme modellerine “bıçak sırtı denge” denilmesinin nedeni, ekonomide sadece tek bir yatırım artış oranı kararı durumunda dengenin devam edeceğini savunmuş olmalarıdır. Bu iktisatçılara göre eğer bu durum sağlanamazsa ekonomi dengeden uzaklaşacaktır (Taban, 2008: 66).

Harrod ve Domar Büyüme Modellerinin benzerliklerinin yanı sıra ayrılan yönleri de bulunmaktadır. Harrod analizini yaparken eksik istihdam dengesinden yola çıkarken, Domar tam istihdam dengesinden yola çıkmıştır. Harrod ve Domar'ın

modellerindeki bir çok değişkenin dışsal olarak belirlenmesi eleştiri konusu olmuştur. Ayrıca Harrod'un sabit sermaye-hasıla oranı varsayımı eleştirilmiş, daha sonra gelen iktisatçılar, esnek bir sermaye-hasıla oranı varsayımında bulunmuşlardır. Her iki büyüme modelinde de yapılan varsayımlarla aşırı bir soyutlamaya gidilmiştir. Ayrıca işgücünün verimliliği ve teknolojik gelişmelerin dikkate alınmamış olması, bu modellerin eksikliği olarak görülmektedir.

1.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli

1960'larda büyüme teorileri temelde Neoklasik Modelden oluşmaktadır. Bunla Frank P. Ramsey (1928), Robert M. Solow (1956), Trevor W. Swan (1956), David Cass (1965) ve Tjalling C. Koopmans (1967) tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmada, Neoklasik Büyüme Modeline katkısı çok büyük olan Solow modeli analiz edilmektedir¹.

Solow, 1956 yılında yaptığı "Ekonomik Büyüme Teorisine Bir Katkı" (A Contribution to the Theory of Economic Growth) isimli çalışmasında Harrod ve Domar'ın büyüme modellerini temel bazı nedenlerle eleştirmiştir. Bu eleştirilerden bazıları, Harrod ve Domar'ın büyüme modellerinde sermaye-hasıla katsayısının sabit varsayılması, uzun dönem problemlerini kısa dönem analiz araçlarıyla incelemiş olmaları ve büyüme modellerinin istikrarsız bir büyümeye yol açmasıdır.

Bir model aşağıdaki iki özelliği sağladığında Neoklasik olduğu söylenebilir (Yeldan, 2010: 114-115):

- Üretim fonksiyonu sürekli kısmi türevlere sahip, sürekli bir fonksiyon olmalı ve ayrıca sabit getirili ve içbükey olmalıdır,
- Yatırım talebi tasarrufa eşit olmalıdır. Yani yatırım her zaman tasarrufa eşittir ve tasarruf-yatırım dengesizliğine rastlanmaz.

Solow Büyüme Modelinde sadece tek bir mal vardır. Temelde sermaye (K) ve emek (L) olmak üzere iki üretim faktörü söz konusudur ve teknolojik ilerleme göz önüne alınmadığında üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y = F(K, L) \tag{17}$$

¹Solow modeli (ki Solow-Swan modeli olarak da bilinir) ayrı ayrı çalışmalarıyla Robert Solow (1956) ve T. W. Swan (1956) tarafından geliştirilmiştir.

Çıktı (Y), sermaye ve emek olmak üzere iki üretim faktörünün yardımıyla üretilmektedir. Burada çıktı düzeyinden, sermayeden aşınma payının çıkarılmış hali olan net çıktı düzeyi anlaşılmalıdır. Tüm bunlara göre, ölçeğe göre sabit getirinin olduğu söylenebilir. Bu nedenle, üretim fonksiyonu birinci dereceden homojendir (Solow, 1956: 66-67).

Ekonomide belirli bir zamanda, sabit bir oranda tasarrufta (s) bulunduğu düşünülmektedir. Bu yüzden tasarruf oranı $sY(t)$ 'dır. Toplumun sermaye stoku $K(t)$ malının birikiminden oluşur. Dolayısıyla net yatırımlar sermaye stokunun artış oranı (dk / dt) veya $\dot{K}$ 'dır. Bu nedenle (Solow, 1956: 66):

$$\dot{K} = sY \text{ olur.} \quad (18)$$

Birinci model ikinciye adapte edildiğinde:

$$\dot{K} = sF(K, L) \quad (19)$$

olur. Bu, eşitlikte iki bilinmeyen söz konusudur. L, toplam istihdamdır. Kullanılabilir emek arzının yerine geçer.

$$L(t) = L_0 e^{nt} \quad (20)$$

20 nolu denklem, 19'a adapte edildiğinde:

$$\dot{K} = sF(K, L_0 e^{nt}) \quad (21)$$

elde edilir. Alternatif olarak (20), emeğin arz eğrisini gösterir. (21) tek bir değişken $K(t)$ 'de diferansiyel denklemdir. Marjinal verimlilik denklemi ise reel ücret oranının zaman içindeki değişimini belirlemektedir. Ayrıca kullanılabilir sermaye stokunun tam istihdamı varsayımını içermektedir.

$$r = \frac{K}{L} \quad (22)$$

r, sermaye emek oranıdır. Buna göre (Solow, 1956: 68):

$$K = rL = rL_0 e^{nt} \quad (23)$$

$$\frac{\partial F(K, L)}{\partial L} = w \quad (24)$$

Yukarıdaki denklem, (21)'deki denkleme göre değiştirilirse:

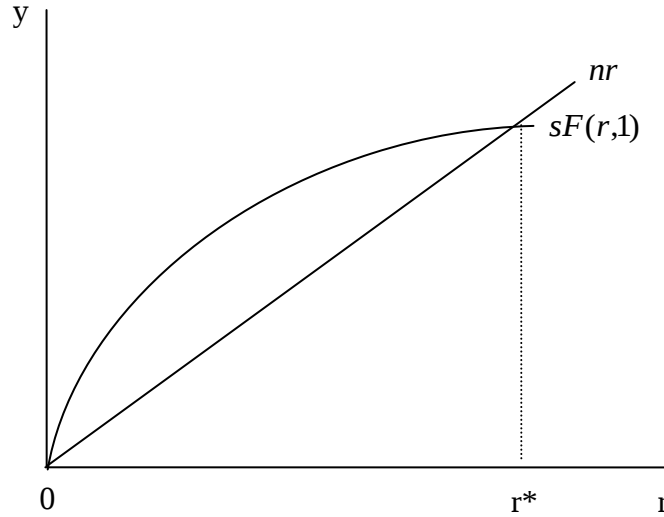
$$(\dot{r} + nr)L_0 e^{nt} = sF(K, L_0 e^{nt}) \quad (25)$$

olur. Ölçeğe göre sabit getiri nedeniyle, her iki taraf da $L = L_0 e^{nt}$ 'ye bölünür (Solow, 1956: 69):

$$\dot{r} = sF(r,1) - nr \quad (26)$$

$F(r, 1)$ fonksiyonu toplam ürün eğrisidir. $\dot{r} = 0$ olduğunda, sermaye-emek oranı sabittir ve sermaye stoku işgücüyle benzer bir oranda genişler. Orijinden geçen n eğimli ışın, nr fonksiyonunu temsil eder. Diğer eğri ise $sF(r,1)$ fonksiyonudur. Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu ($Y = F(K, L) = K^\alpha L^{1-\alpha}$; $0 < \alpha < 1$) geçerlidir. Ölçeğe göre sabit getiri vardır ve işgücü başına çıktı sabittir (Solow, 1956: 70). Neoklasik Büyüme Modelinde Cobb-Douglas tipi bir makroekonomik üretim fonksiyonu vardır ve bu üretim fonksiyonu yardımıyla uzun dönemde durgun durum büyüme oranının sıfır olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 3: Temel Solow Büyüme Modeli

Kaynak: Solow, 1956, s. 70.

$r \neq r^*$ durumunda sermaye emek oranının zaman içinde nasıl gelişeceği incelenerek olursa (Solow, 1956: 70):

- $r > r^*$, $nr > sF(r,1)$ olduğu zaman r , r^* 'a doğru düşeceği görülür,

- $r < r^*$ ise, grafik gösterir ki $nr < sF(r,1)$, $r > 0$ ve r , r^* 'a doğru düşer. Böylece denge değeri r^* 'de durağandır. Sermaye emek oranının ilk değeri her durumda doğal oranda dengeli büyüme durumuna doğru ilerler.

Eğer başlangıç sermaye stoku denge oranının altında ise, sermaye ve çıktı, denge oranına kadar işgücünden daha hızlı büyür. Başlangıç oranı denge değerinin üzerinde ise sermaye ve çıktı, işgücünden daha yavaş büyür. Çıktı büyümesi daima emek ve sermayenin arasındadır (Solow, 1956: 71). Neoklasik Büyüme Modelinin yukarıda sayılan varsayımları çerçevesinde Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu yardımıyla durağan durum büyüme oranının sıfır olduğu sonucuna varılmakta, bir başka deyiş ile hükümet politikalarının uzun dönemli ekonomik büyüme üzerindeki etkisi oldukça zayıf kalmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 8). Durağan durum dikkate alındığında Neoklasik Büyüme Modelinin iki öngörüsü bulunmaktadır. Bu teoride, tasarruf oranı ile kişi başına gelir arasında doğru orantı söz konusudur. Yani nispi olarak daha çok tasarruf eden bir ülke daha az tasarruf edene oranla durağan halde daha sermaye yoğun ve daha zengin olacaktır. Fakat tasarruf oranı ne olursa olsun teknolojik gelişme hızı aynı olan iki ülkenin durağan hal büyüme hızları birbirine eşit olacaktır (Yülek, 1997: 5). Bu modelde büyüme oranı ekonominin ölçeğinden bağımsızdır.

Solow Büyüme Modeline göre uzun dönemde ekonomi kararlı bir büyüme gösterecektir. Ayrıca, Azalan Verimler Yasası geçerli olduğu için ekonomik büyümeyi belirleyen temel unsurlar, dışsal kabul edilmelerine rağmen, teknolojideki gelişmeler ve nüfus artış hızıdır.

Yakınsama kavramı, daha düşük kişi başına gelir düzeyine sahip ülkelerin kişi başına terimlerle daha hızlı büyümeleri olarak tanımlanabilmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1995: 31). Solow modeli, ülkelerin dengeli büyümeye doğru yakınsayacağını tahminlemektedir. Bu nedenle, işçi başına çıktıdaki farklılıklar, ülkelerin nispi olarak dengeli büyümeden farklı yerde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Daha düşük kişi başına gelir düzeyine sahip ülkelerin zengin ülkeleri yakalayacağı düşünülmektedir (Romer, 2006: 31). Eğer ekonomiler çeşitli yönlerden farklılık gösteriyorsa -tasarruf, çocuk sahibi olma eğilimleri, çalışma istekliliği, teknolojiye erişme ve hükümet politikaları gibi- yakınsama gücü sadece koşullu bir durumda uygulanmaktadır. Yakınsama koşulludur çünkü sermayenin ve

alışan başına çıktının durgun durum düzeyleri, Neoklasik Büyüme Modelinde tasarruf eğilimi, nüfusun büyüme oranı ve üretim fonksiyonunun pozisyonuna bağlıdır (Barro, 1997: 1-2). Bu da yakınsama düzeyini etkilemektedir.

Neoklasik Modelde tasarruf fonksiyonu negatif eğimlidir ve ülkeler durgun duruma doğru yakınsarlar. Yakınsama zelliği, Neoklasik Modelde sermayenin azalan getirisinden ve ülkelerin faktör donanımlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Solow Büyüme Modeline göre sermayenin verimlilik oranı, daha fazla çalışan başına sermayeye sahip ülkelerde daha düşüktür. alışan başına daha az sermayeye sahip ekonomiler² (uzun dönem çalışan başına sermaye ile ilişkili olarak) daha yüksek getiri ve daha yüksek büyüme sağlama eğilimindedirler. Eğer bilginin yayılmasında gecikmeler varsa, gelir farklılıkları meydana çıkacaktır çünkü bazı ülkeler tam olarak en uygun teknolojileri kullanamamaktadırlar (Romer, 2006: 32). Bu da büyümeyi etkilemektedir.

Solow modeli yakınsamayı taminlememekte, sadece bir ülkenin diğer ülkenin durgun durum değerine nasıl yakınsadığını tahminleyebilmektedir. Bir diğer deyişle, Solow Modeli yakınsamayı, sadece bazı durgun durumun belirleyenlerini kontrol altına aldıktan sonra tahminleyebilir. Bu, “koşullu yakınsama” olarak adlandırılmaktadır (Mankiw ve diğerleri, 1992: 422). Solow Modeli bu konu üzerinde durmaktadır.

1.2.4. İçsel Büyüme Modelleri

İçsel Büyüme Teorisi (İBT), teorik olarak ilk kez Paul M. Romer’in 1986 yılında yayımladığı “Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme” (Increasing Returns and Long Run Growth) isimli makalesiyle ortaya konmuştur. Daha sonra Robert E. Lucas (1988) ve Robert J. Barro (1991)’nin katkılarıyla İBT, farklı bir boyut kazanmıştır.

² çünkü sermaye stoku küçük iken sermaye stokuna yapılan ilaveler çıktıyı çok daha büyük oranda arttırmaktadır. Eğer ki ülkeler arasındaki tek fark sermaye stoku düzeyi olarak alınırsa Neoklasik Model yakınsamanın var olduğunu öngörür (Sala-i-Martin, 1996: 1343). Bu nedenle kişi başına düşen gelir düzeyi düşük olan ülkelerde sermaye stoku da düşük olduğu için bu ülkeler daha hızlı büyüme oranları yakalamaktadırlar. Oysa ki kişi başına düşen gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde sermaye stoku yüksektir. Bu nedenle çıktı üzerindeki etki küçüktür.

Bu bölümde, İçsel Büyüme Modelleri dört ana başlık altında incelenecektir. Bunlar, Ar-Ge faaliyetlerine dayalı; insan sermayesine dayalı; fiziksel sermaye yatırımlarına ve yaparak öğrenme süreçlerine dayalı; kamu politikalarına dayalı İçsel Büyüme Modelleridir. Bu Modeller temel varsayımları ve büyüme literatürüne getirdikleri katkılar bağlamında incelenmektedir.

1.2.4.1. Araştırma-Geliştirme Faaliyetlerine Dayalı İçsel Büyüme Modelleri

Ar-Ge faaliyetlerine dayalı İçsel Büyüme Modellerine temel katkıyı Paul M. Romer (1990), G. N. Grossman ve E. Helpman (1991) ve Philippe Aghion ve Peter Howitt (1992) yapmıştır. Bu bölümde, tüm bu iktisatçıların görüşlerine kısaca değinilecektir. Romer'in çalışması üç temel varsayıma dayanmaktadır. Bu varsayımlar (Romer, 1990: 72-74):

1. Teknolojik gelişme ekonomik büyümenin temel dinamiğidir,
2. Teknolojik değişim içseldir,
3. Hammaddelerle çalışmak için yapılan talimatlar, niteliği gereği diğer ekonomik mallardan farklıdır. Bir kere yeni bir yönerge yaratıldığında bu, tekrar ilave bir maliyete katlanmadan kullanılmaktadır. Daha yeni bilgilerin üretilmesi, yalnızca toplam sabit maliyetleri arttırmaktadır.

Birinci varsayıma göre büyüme temelde, kısmi olarak dışlanabilir, rakip olmayan (nonrival) girdilerin birikiminden kaynaklanmaktadır. İkinci varsayıma göre, teknolojik değişim içseldir çünkü bireyler kişisel çıkarlarına göre davranmaktadırlar, bu nedenle teknolojiadaki gelişmeler en azından kısmi olarak dışlanabilmektedir. Üçüncü varsayıma göre ise, teknolojinin rakip olmayan bir girdi olduğu görülmektedir.

Romer çalışmasında bazı temel tanımlamalarda bulunmaktadır. Buna göre rakiplik, saf bir teknolojik niteliklidir. Saf bir rakip (rival) malı kullanma hakkı bir firma veya kişiye özgüdür. Başkalarının kullanımında engel söz konusudur. Saf bir rakip olmayan malda, kullanım hakkına sahip olmada sınırlama yoktur. Dışlanabilirlik, teknoloji ve yasal sistemin bir fonksiyonudur. Eğer sahibi başkalarının kullanmasından koruyabiliyorsa o mal dışlanabilir. Geleneksel

ekonomik mallar hem rakip hem de dışlanabilirdir. Kamu malları ise rakip olmayan ve dışlanamayan mallardır. Rakip olmama, büyüme teorisi açısından iki nedenle önemlidir (Romer, 1990: 73-75):

1. Rakip olmayan bir mal, herhangi bir kişiyi temel almadan biriktirilebilir. Yani bir kişinin ömrü ve de kendini geliştirebileceği yıllar sınırlıdır. Ancak bilgilerini kullanıp ürettiği örneğin bilimsel bir yasa veya yazılım o kişi ölse de kullanılmaya devam etmektedir,

2. Bilginin rakip olmayan bir mal gibi işlenmesi, bilgi taşmalarına imkân tanımaktadır. Bu durum ekonomik büyüme açısından önem taşımaktadır.

Romer'in modelinde ekonomik faaliyetler, Ar-Ge sektörü, ara mallar sektörü ve nihai mallar sektörü olmak üzere üç sektörde yapılmaktadır. Nihai mallar sektöründe yatırım ve tüketim malları üretilirken Ar-Ge sektöründe büyümenin devamını sağlayan yeni fikirler üretilmektedir. Bir firmanın Ar-Ge organizasyonundaki iyileşmeler, bilgi sermayesinin de getiri oranını yükseltmektedir. Ara mallar sektöründe ise Ar-Ge sektörünün verdiği bilgiler kullanılarak üretim yapılmaktadır.

Romer'in İçsel Büyüme Modeli bir ekonominin daha yüksek insan sermayesi stoku ile daha hızlı büyüyebileceğini öngörmektedir. Romer'e göre piyasa genişledikçe Ar-Ge çalışmaları ve büyüme artmaktadır. Bu sonuç, serbest uluslararası ticaretin büyüme hızını arttırabileceğini öngörmektedir (Romer, 1990: 99). Çünkü serbest ticaret ile dışa açılan bir ekonomi kendisine yeni mahreçler yaratacaktır ve böylece piyasa ölçeği büyüyerek ekonomik büyümeyi arttırıcı etkiler doğuracaktır.

Romer'in modelinin dört temel girdisi vardır. Bu girdiler, fiziksel sermaye (K), emek (L), insan sermayesi (H) ve teknoloji düzeyi indeksi (A)'dir. Sermaye, tüketim mallarının birimi ile ifade edilir. Çünkü ekonomideki toplam üretimin tüketilmeyen kısmı, sermaye malı olarak kullanılmaktadır. L, sağlıklı bir kişiden elde edilen göz-el koordinasyonu gibi yeteneklerdir ve insan sayısı ile ölçülmektedir. H, formal eğitim ve iş eğitimi gibi aktivitelerin toplamından oluşmaktadır. İnsan sermayesi eğitim yılı veya işteki eğitimin içeriğine göre belirlenmektedir. A, sınırlar olmadan büyüebilmektedir. Emek ve insan sermayesi faktörlerinin toplam arzı sabittir. Y çıktısı, fiziksel emek L'nin bir fonksiyonudur (Romer, 1990: 79).

Ekonomideki fiziksel sermaye stoku (x) aşağıdaki gibidir:

$$\int_0^{\infty} x(i) di$$

Buna göre, nihai mallar sektörü için Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu şu şekilde ifade edilmektedir (Romer, 1990: 80):

$$Y(H_Y, L, x) = H_Y^{\alpha} \int_0^{\infty} X(i)^{(1-\alpha-\beta)} di$$

şeklindedir. Bu üretim fonksiyonu birinci dereceden homojendir ve ölçeğe göre sabit getiri vardır. Ayrıca üretim araçları birbirlerini tam ikame edebilmektedirler. H_Y ise nihai mallar sektöründe istihdam edilen toplam insan sermayesini göstermektedir.

Nihai mallar sektöründe çalışan firmalar için kâr maksimizasyonu aşağıdaki gibidir (Romer, 1990: 86):

$$\max_x \int_0^{\infty} [H_Y^{\alpha} L^{\beta} x(i)^{(1-\alpha-\beta)} - P(i)x(i)] di \quad (27)$$

ve kar maksimizasyonu koşuluna göre ters talep fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Romer, 1990: 86):

$$P(i) = (1-\alpha-\beta)H_Y^{\alpha} L^{\beta} x(i)^{(-\alpha-\beta)} \quad (28)$$

P , fiyatı göstermektedir. Bu eşitlik, nihai mallar sektöründe kâr maksimizasyonu sağlamaya çalışan firmaların i sermaye malını seçmesi durumunda, bu malları üreten ara malı sektörünün karşılaşacağı fiyatlar kümesini göstermektedir. Bu durumda ara mallar sektöründeki kâr maksimizasyonu aşağıda gösterilmektedir (Romer, 1990: 86):

$$\pi = \max_x P(x) - r\eta x = \max_x (1-\alpha-\beta)H_Y^{\alpha} L^{\beta} x^{(1-\alpha-\beta)} - r\eta x \quad (29)$$

r : getiri oranı

η : üretilecek nihai mal miktarı

Ara mallar sektöründeki firmaların yeni bir tasarımı ellerinde tutmaktan elde edecekleri kira gelirleri akımı $P(x)$ 'tir. x malını üretmek için ihtiyaç duyulan ηx birim çıktının maliyeti ise faizdir.

Romer'e göre, Ar-Ge çalışmalarında sağlanan ilerlemeler sonucu yeni ürünler veya süreçler meydana getirilecek ve bunlar diğer firmalar tarafından kullanılarak

“yayılma etkisi” ortaya çıkacaktır (aktaran Taban, 2008: 101). Tüm bu gelişmeler, ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.

Grossman ve Helpman (1991), “Küresel Ekonomide Yenilik ve Büyüme” (Innovation and Growth in the Global Economy) isimli çalışmalarında, çok ülkeli bir dinamik dengeyi üç sektörlü bir yapıda incelemişlerdir. Grossman ve Helpman modellerine göre ekonomi üç sektörden oluşmaktadır (Grossman ve Helpman, 1991: 115-122):

1. Birinci sektör, sadece emek kullanarak araştırmayı bir girdi olarak üretmektedir ve buna göre yenilik oranı:

$$\gamma > 0 \text{ 'a eşittir.}$$

2. İkinci sektör, ara malını aşağıdaki üretim fonksiyonundaki şekliyle üretmektedir:

$$D = A_D X \quad (30)$$

D , ara malları çıktı indeksi; X , bu sektörde istihdam edilen emek miktarı; A_D , sektörün verimlilik indeksidir. Bu indeksin büyüme oranı aşağıdaki gibidir:

$$\frac{\dot{A}_D}{A_D} = \mu \gamma \quad (31)$$

$\mu > 0$ uzmanlaşma parametresidir ve pozitiftir.

3. Üçüncü sektör, nihai malları (Y) üretir ve üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi belirlenmektedir:

$$Y = A_Y K^\beta D^\eta L_Y^{1-\beta-\eta} \quad (32)$$

$$0 < \beta, \eta, \beta + \eta < 1$$

$A_Y > 0$, üretimin sabit parametresidir. K , birleşmiş sermaye stokudur; D , ara malları girdisinin indeksidir; L_Y , bu sektörde istihdam edilen emek miktarıdır. Bu sektörde tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri vardır. Nihai çıktının büyüme oranı, ara mallarının uzmanlaşma indeksi (μ) ve yenilik oranı (γ) vasıtasıyla, Ar-Ge aktivitesi ile pozitif ilişkilidir. Uzun dönem analizi göstermektedir ki yenilik oranı arttığı zaman, nihai çıktının fiyat düzeyi düşmektedir (Grossman ve Helpman, 1991: 122). Bu nedenle Ar-Ge sektöründe gerçekleştirilen yenilikler ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler doğurmaktadır.

Grossman ve Helpman'a göre az gelişmiş ekonomiler, dış ticaretlerini serbestleştirdikleri takdirde dünya bilgi stokuna teknoloji transferi yolu ile ulaşabilecekler ve zaman içinde dünya ticaretinde meydana gelecek gelişmenin de etkisiyle serbestleşmeden fayda sağlayacaklardır (Ercan, 2000: 133). Ar-Ge sektörü dış ticaretin getirdiği imkânlardan yararlanacak, gelişerek büyümenin itici gücü olacaktır.

Grossman ve Helpman modeline göre yenilik, uzun dönemde büyümeyi sağlamak için temel araçtır. Ancak yaptıkları ölçeğe göre sabit getiri ve sermayenin azalan getirisi varsayımları, büyüme sürecini açıklayan faktörlerin yenilik olduğunu belirtmede tek başına yeterli varsayımlar olarak görülmemektedir. Bu nedenle iktisatçılar tarafından bu varsayımları eleştirilmektedir.

Grossman ve Helpman'ın ekonomik büyüme üzerinde yeniliğin rolünün çok büyük olması varsayımı teorik ve ampirik çalışmalarda da desteklenen bir görüştür. Ancak, bu varsayım, yaptıkları ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile çelişmektedir. Çünkü, büyüme literatüründe Adam Smith'ten itibaren yapılan bir dizi çalışmada, artan getirilerin yenilik süreçleri tarafından yaratıldığı öne sürülmektedir. Eğer yenilikler artan getirilerin oluşmasına katkı sağlıyorsa ölçeğe göre sabit getiri varsayımı bu durum ile çelişmektedir.

Ar-Ge faaliyetlerine dayalı İçsel Büyüme Modellerine bir diğer katkı Aghion ve Howitt (1992) tarafından yapılmıştır. Aghion ve Howitt'e göre büyüme süreci yalnızca teknolojik ilerlemenin bir sonucudur ve teknolojik yenilikler içseldir. Teknolojik yenilikler ise, yenilik yaratan araştırma firmaları arasındaki rekabetin sonucudur. Bu nedenle, Aghion ve Howitt (1992)'in ekonomik büyüme modeli Schumpeter'in yaratıcı yıkım sürecini temel almaktadır.

Schumpeter'e göre yenilik, diğer piyasa ya da piyasaları olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Bir yenilik dolayısıyla piyasaların daralıp yok olmasına "yaratıcı yok ediş", piyasaların gelişmesine ise "yaratıcı birikim" denilmektedir. Teknolojik yenilikler, daima yeni piyasa ya da piyasalar ortaya çıkarmaktadır. Böylece bir dizi yenilik başlamış olur. Schumpeter, ayrıca yeniliklerin ortaya çıkarılmasında firma içi Ar-Ge imkânlarının da önemine değinmiştir (aktaran Oğuztürk, 2003: 258-259). Bu bağlamda Aghion ve Howitt'in ekonomik büyüme

modeli, Schumpeter'in görüşlerinden etkilenmiştir ve teknolojik yeniliklerin büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma yapmışlardır.

Aghion ve Howitt'e göre, ticareti yapılabilir nesneler üçe ayrılmaktadır. Bunlar, işgücü, tüketim malları ve ara mallardır. Bir yenilik sonucu yeni bir ara malı oluşmaktadır. Bu ara malı da nihai malın üretimde daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Emek ise kendi içinde üçe ayrılmaktadır:

1. Vasıfsız emek, sadece tüketim mallarının üretiminde kullanılmaktadır,
2. Vasıflı emek, araştırmada veya ara sektörde kullanılmaktadır,
3. Uzmanlaşmış emek, sadece araştırmada kullanılır. M, N, ve R sırasıyla vasıfsız, vasıflı ve uzmanlaşmış bireylerin toplamından oluşmaktadır.

Tüketim malı, sabit bir M miktarında vasıfsız emeğin ve ara malının kullanımı ve sabit verimler altında üretilmektedir. M sabit olduğunda üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Aghion ve Howitt, 1992: 327):

$$y = AF(x) \text{ ki } F' > 0, F'' < 0 \quad (33)$$

y, tüketim malının çıktı akımını; x, ara malı akımını; A, ara girdinin verimliliğini gösteren parametrelerdir. Tüketicinin marjinal faydası sabittir. Ara malı sadece vasıflı emek kullanılarak üretilmektedir. Buna göre:

$$x = L$$

L, ara sektörde kullanılan vasıflı emek akımıdır. Araştırma, yeniliklerin rassal sırasında üretilmektedir:

$$\lambda\phi(n, R) \quad (34)$$

n, araştırmada kullanılan vasıflı emek akımı; λ , sabit bir parametre; ϕ , sabit getirili konkav üretim fonksiyonudur. λ ve ϕ araştırmanın teknolojisi tarafından belirlenmektedir. Bu teknolojiye hafıza yoktur. Vasıflı emeği araştırmada-geliştirme faaliyetlerinde kullanmayan bir ekonomi büyüyemez. Çünkü vasıflı emek, araştırma için gerekli temel üretim faktörüdür (Aghion ve Howitt, 1992: 327):

$$\phi(0, R) = 0 \text{ dir.} \quad (35)$$

Burada zaman süreklidir. Her bir zaman aralığı ise rassaldır. Her bir yenilik yeni bir ara malının icadından oluşur ki onun girdi olarak kullanımı tüketim malının üretiminde daha etkili yöntemlerin kullanımını sağlamaktadır.

Yeni ara malının kullanımı verimlilik parametresi A 'yı arttırır. $\gamma > 1$. Teknolojinin yayılmasında gecikme yoktur. Bu nedenle en modern ara malı daima üretilir (Aghion ve Howitt, 1992: 328):

$$A_t = A_0 \gamma^t \quad (t = 0, 1, \dots) \quad (36)$$

A_0 başlangıç değeridir. Aghion ve Howitt'in durağan denge analizine göre temel varsayımlar aşağıdaki gibidir (Aghion ve Howitt, 1992: 334-335):

a) Faiz oranlarındaki bir düşüş, monopol kârının şimdiki değerini arttırma yoluyla araştırmanın marjinal faydasını arttırmaktadır,

b) Her bir yeniliğin büyüklüğündeki artış, bu dönemin verimliliği ile ilişkili olarak bir sonraki zaman aralığının monopol kârının büyüklüğünü arttırarak araştırmanın marjinal faydasını arttırmaktadır. Bu sayede meydana gelen bir yenilik, verimliliği sonsuza kadar arttıracaktır,

c) Vasıflı emek donanımındaki artış, vasıflı emeğin ücretini düşürme yoluyla hem marjinal faydayı arttırmakta hem de araştırmanın marjinal maliyetini düşürmektedir,

d) Varış parametresindeki (λ) bir artış, hem marjinal maliyeti hem de araştırmanın marjinal faydasını düşürmektedir.

Araştırma firmaları başarılı bir yenilik patent aldığı anda bunun monopol kârını ele geçirmek isterler ve bu amaçla başvururlar. Ancak bu kiralar bir sonraki yeniliğin ortaya çıkması ile birlikte zarar görmektedir. Eğer bu modele sermaye dahil edilirse model zenginlik ve gerçeklik kazanacaktır (Aghion ve Howitt, 1992: 349). Çünkü sermaye birikimi ekonomik büyüme açısından çok önemli bir değişkendir.

1.2.4.2. İnsan Sermayesine Dayalı İçsel Büyüme Modelleri

İnsan Sermayesine dayalı İçsel Büyüme Modellerine temel katkıyı Robert E. Lucas (1988) ve S. Rebelo (1991) yapmışlardır. Bu iktisatçıların ekonomik büyüme konusundaki görüşleri bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmekte, temel varsayımları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

Lucas, 1988 yılında yaptığı “Ekonomik Kalkınmanın Mekanikleri Üzerine” (On the Mechanics of Economic Development) isimli çalışmasında, uzun dönemli ekonomik büyümenin temel kaynağının insan sermayesi olduğunu belirtmiştir. Lucas

büyüme modelinin önemi, İBT'deki ilk insan sermayesi yaklaşımını ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Modelde büyümenin motoru insan sermayesidir ve insan sermayesi birikiminin artmasıyla hem emek hem de fiziksel sermayenin verimliliği artmaktadır.

Lucas (1988)'ın iki sektörlü içsel büyüme modelinde iki sermaye malı vardır. Bunlar, fiziksel sermaye ve insan sermayesidir. Fiziksel sermaye çıktı sektöründeki tüketim malları ile üretilmekte, üretimde hem insan sermayesi hem de fiziksel sermaye kullanılmakta, insan sermayesi de hem fiziksel sermaye hem de insan sermayesi kullanılarak üretilmektedir.

Lucas, durgun duruma girmeyen ve dünya gerçekleri ile uyumlu bir insan sermayesi modeli kurmak istemiştir. Lucas'ın modelinde standart Neoklasik piyasa koşullarının geçerli olduğu bir ekonomideki çıktı düzeyinin (Y), fiziksel sermaye (K) ve etkin emek (N^e) tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Buna göre model (Lucas, 1988: 18):

$$Y = f (K, N^e) \quad (37)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Herhangi bir t yılında, ortalama h yetenek düzeyinde N adet işçi varsa her bir işçi u kadar zamanını cari üretim için harcarsa etkin emek arzı $N^e = uhN$ olur ve yeni çıktı fonksiyonu:

$$Y = f (K, uhN) \quad (38)$$

şeklinde olmaktadır. u, toplam işgücünün işte harcadığı zamanı ve h, insan sermayesi stokunu ifade etmektedir. Yukarıdaki fonksiyona göre, işçilerin ortalama yetenek düzeyi ve çalışılan süre arttıkça çıktı düzeyi de artmaktadır. Bununla birlikte, modelde insan sermayesi birikimi çalışmadan arta kalan zaman (1-u) ile ilişkilendirilmektedir.

$$h(t) = h(t)\delta - [1 - u(t)]' \text{ dir.} \quad (39)$$

Bu eşitliğe göre $u(t)=1$ ise zamanın tamamı mevcut üretime harcanmaktadır ve işçilerin yeteneklerini geliştirmeleri için zaman kalmamaktadır. Bu nedenle insan sermayesi birikimi sıfır olmaktadır. Modelde eğer $u(t)=0$ olursa zamanın tamamı yeteneklerin geliştirilmesine harcanacağından insan sermayesi birikimi maksimum olmaktadır (Lucas, 1988: 19).

Lucas, geliştirdiği modelinde insan sermayesinin fiziksel sermaye gibi üretim faktörlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Lucas'a göre bireyin insan sermayesindeki

artış, onun verimliliğini arttırmakla kalmayacak aynı zamanda diğer üretim faktörlerinin verimliliğine de katkıda bulunacaktır. Modele göre insanlar zamanlarını iş ve eğitim arasında bölmektedirler. Bu nedenle ikisi arasında bir değiş-tokuş vardır. Bir insan eğitime harcadığı zamanda, işte elde edeceği gelirden vazgeçmiş olmaktadır. Ancak bu durum ileride onun verimliliğini ve dolayısıyla gelecekteki gelirini arttıracaktır (Lucas, 1988: 18-25). Bir anlamda, gelecekte daha yüksek gelir elde etmek için bugünkü gelirinden vazgeçmektedir.

Modelin temel sonuçlarına baktığımızda, eğitimin artması sonucu sağlanan daha yüksek emek verimliliği, daha yüksek emeğin marjinal ürünü anlamına gelmekte ve bireyler gelecekte daha yüksek ücret elde etmektedirler. Bunun anlamı, eğitim güdüsünün daha yüksek olacağı ve bunun da ekonominin büyümesine katkı sağlayacağıdır. Sonuç olarak, tüketiciler bugünkü tüketimlerinden vazgeçerek kendilerini eğitime ne kadar çok adarlarsa o kadar yüksek oranlarda ekonomik büyüme sağlanacaktır.

N. Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil (MRW)'in 1992 yılında yaptıkları "Ekonomik Büyüme Uygulamaları Üzerine Bir Katkı" (A Contribution to the Empirics of Economic Growth) isimli çalışmada, Solow'un büyüme modeli insan sermayesi birikimi de eklenerek genişletilmiştir. Bu iktisatçıların çalışmasına Genişletilmiş Solow Modeli de denilmektedir.

MRW(1992)'e göre, ekonomik büyüme modelinde insan sermayesinin yok sayılması yanlış kararlar verilmesine neden olmaktadır. Genişletilmiş Solow modelinde tasarruf, eğitim ve nüfus büyümesindeki farklılıkların ülkeler arası kişi başına gelir farklılıklarını açıklamada önemli rol oynayacağını söylemişlerdir. İnsan sermayesi, tasarruf oranı ile pozitif; nüfus büyümesi ile negatif ilişkilidir. Bu nedenle insan sermayesi değişkenini modelden çıkarmak, tasarruf ve nüfus büyümesi katsayılarını saptırıcı etki yaratmaktadır (Mankiw ve diğerleri, 1992: 415-418). Bu nedenle insan sermayesi değişkeni, ekonomik büyüme modeli açısından büyük önem arz etmektedir.

MRW'in Solow Büyüme Modeline insan sermayesini ayrı bir üretim faktörü olarak eklemesiyle üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde olmaktadır (Mankiw ve diğerleri, 1992: 416):

$$Y(t) = K(t)^{\alpha} H(t)^{\beta} (A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta} \quad (40)$$

$$\alpha > 0, \quad \beta > 0,$$

Modelde, fiziksel sermaye ve insan sermayesinin azalan getirisi olduğu varsayımı yapılmıştır ($\alpha + \beta < 1$). Lucas (1988) ise, fiziksel sermaye birikiminin insan sermayesi sabit tutulduğunda azalan getirili olacağını varsaymakla beraber, tüm yenilenebilir (fiziksel ve insan) sermayenin sabit getirili olduğunu varsaymıştır.

H : İnsan sermayesi stoku

K : Fiziki sermaye stoku

A : Teknoloji düzeyi

Bu fonksiyon kişi başına terimlerle ifade edilirse:

$$y(t) = k(t)^\alpha h(t)^\beta \quad (41)$$

y , etkin işgücü birimi başına gelir; k , etkin işgücü birimi başına fiziki sermaye stoku; h , etkin işgücü birimi başına insan sermayesi stokudur.

$$y = Y / AL \quad (42)$$

$$k = K / AL \quad (43)$$

$$h = H / AL \quad (44)$$

AL , etkinlik birimi cinsinden işgücüdür. Bir ekonomide tasarruflar fiziksel sermaye ve insan sermayesi birikimi amacıyla yapılmaktadır. s_k , gelirin fiziksel sermayeye ayrılan kısmı; s_h , gelirin insan sermayesi birikimine ayrılan kısmıdır. Buna göre ekonomide sermaye dinamiği aşağıdaki şekilde belirlenmektedir (Mankiw ve diğerleri, 1992: 416):

$$\dot{k}(t) = s_k y(t) - (n + g + \delta)k(t) \quad (45)$$

$$\dot{h}(t) = s_h y(t) - (n + g + \delta)h(t) \quad (46)$$

δ , yıpranma oranıdır. L ve A 'nın n ve g oranında büyüdüğü varsayılmaktadır. MRW insan sermayesi, fiziksel sermaye ve tüketim için aynı üretim fonksiyonunun uygulanacağını varsaymışlardır. Bunun anlamı, bir birim tüketicinin bedelsizce bir birim fiziksel sermaye veya insan sermayesine dönüştürülebileceğidir. Ayrıca, insan sermayesinin fiziksel sermaye ile aynı oranda yıprandığı varsayılmıştır. Lucas (1988) insan sermayesi için üretim fonksiyonu modellerinin temelde diğerlerinden farklı olduğunu varsaymıştır, ancak MRW, en az iki tip üretim fonksiyonun benzer olduğunu varsaymıştır (MRW, 1992: 416):

Tüm sermayenin azalan getirisi $\alpha + \beta < 1$ olduğu varsayımı altında:

$$\ln \left[\frac{Y(t)}{L(t)} \right] = \ln A(0) + gt - \frac{\alpha + \beta}{1 - \alpha - \beta} \ln(n + g + \delta) + \frac{\alpha}{1 - \alpha - \beta} \ln(s_k) + \frac{\beta}{1 - \alpha - \beta} \ln(s_h) \quad (47)$$

olmaktadır. Bu eşitlik, kişi başına gelirin nasıl nüfus büyümesi, fiziksel sermaye ve insan sermayesi birikimi ile ilgili olduğunu göstermektedir. Genişletilmiş Solow Modelinde de Solow Modelinde olduğu gibi bu model tahminlenmektedir.

α , fiziksel sermayenin gelir içindeki payıdır ve 1/3 oranında olması beklenmektedir. β , insan sermayesinin payını göstermektedir ve 1/3 ile 1/2 arasında değer alması beklenmektedir.

Bir önceki denklemde insan sermayesi birikiminin mevcudiyeti, gelir üzerinde fiziki sermaye birikiminin etkisini arttırmaktadır. Aşağıda, insan sermayesi ($\ln(h^*)$) değişkeni denklemin sağ tarafına eklenmiştir (Mankiw ve diğerleri, 1992: 418):

$$\ln \left[\frac{Y(t)}{L(t)} \right] = \ln A(0) + gt + \frac{\alpha}{1 - \alpha} \ln(s_k) - \frac{\alpha}{1 - \alpha} \ln(n + g + \delta) + \frac{\beta}{1 - \alpha} \ln(h^*) \quad (48)$$

Bu denkleme göre, insan sermayesinin tasarruflarla pozitif, nüfus büyümesi ile negatif ilişkisi olması beklenmektedir. Bu nedenle insan sermayesi değişkeninin denklemden çıkarılması, tasarruf ve nüfus büyümesi katsayılarının sapmalı sonuç vermesine neden olacaktır. MRW (1992), üç grup ülkeyi inceledikleri bu çalışmada, Solow modeline insan sermayesinin eklenmesiyle modelin performansının çok arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Uzawa (1965) ve Lucas (1988) modelinde insan sermayesinin üretimi fiziki sermaye içermemektedir ($\eta = 0$) ve beşeri sermaye üretiminde sabit getiri söz konusudur. Bu, eğitim sektöründe nispi olarak insan sermayesinin aşırı yoğun olduğu bir durumdur. Uzawa-Lucas modelinde kişi başına terimlerle üretim fonksiyonu:

$$y(t) = (k(t))^\alpha (u(t)h(t))^{1-\alpha} \quad (49)$$

y , etkin işgücü birimi başına gelir; k , etkin işgücü birimi başına fiziki sermaye stoku; h , etkin işgücü birimi başına insan sermayesi stokudur. u , üretime ayrılmış süre payını göstermektedir. Ekonomideki sermaye dinamiği aşağıdaki şekilde belirlenmektedir:

$$y = Y / AL$$

$$k = K / AL$$

$$h = H / AL$$

$$\dot{k}(t) = s_k y(t) - (n + g + \delta)k(t) \quad (50)$$

$$\dot{A} = gA$$

$$\dot{L} = nL$$

Modelde uzun dönem büyümesi insan sermayesi birikimi ile gerçekleşmektedir. Bu durumda insan sermayesi:

$$\dot{h} = B(1 - u)h \quad (51)$$

Genişletilmiş Solow Modelinden farklı olarak B , insan sermayesi üretim teknolojisini karakterize eden sabittir. s_k , zamanlar arası tercihleri de göstermektedir. u da zamanlar arası tercihler tarafından belirlenmektedir ve sabit olmayacaktır. B , denklemde yerine konulduğunda aşağıdaki şekli alır (Arnold vd., 200: 9-10):

$$\lambda = (B + n + g + \delta)(1 - \alpha) / \alpha \quad (52)$$

ve

$$\ln \tilde{y}(t) - \ln \tilde{y}(t - s) = \phi(\lambda)(\ln \tilde{y}(t - s) - \ln \tilde{y}) \quad (53)$$

Burada s , ihtiyari gecikmedir ve $\phi(\lambda) = 1 - e^{-\lambda s}$ 'dir. Denklem (18), $\ln s_k^*$ gözlemlenemediği için $\ln s_k(t) + \eta \Delta \ln s_k(t)$ ile tahminlenir:

$$\Delta \ln \tilde{y}(t) = -\phi(\lambda) \left(\ln \tilde{y}(t - s) - \frac{\alpha}{1 - \alpha} \ln s_k(t) - \frac{\eta \alpha}{1 - \alpha} \Delta \ln s_k(t) + \frac{\alpha}{1 - \alpha} \ln(B(1 - u^*) + n + g + \delta) \right) \quad (54)$$

ve $\ln \tilde{y}$ yerine kişi başına GSYİH'nin 25-64 yaş nüfusunun ortalama eğitim yılına oranı proxy olarak kullanılmasıyla aşağıdaki denklem elde edilir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln y(t) = & a_0 - \phi(\ln y(t - 1) + \theta_1 \ln s_k(t) + \theta_2 \ln h(t) - \theta_3 n(t)) + \gamma + b_1 \Delta \ln s_k(t) \\ & + b_2 \Delta \ln h(t) + b_3 \Delta n(t) + \varepsilon(t) \end{aligned} \quad (55)$$

Genişletilmiş Solow Modeli ve Uzawa-Lucas Modeli temel özellikleri açısından karşılaştırılırsa aşağıdaki farklılıklar görülmektedir:

- Uzawa-Lucas Modelinde insan sermayesi birikimi büyümenin belirlenmesinde temel faktörlerden biridir; Genişletilmiş Solow Modelinde ise insan sermayesi büyüme üzerinde geçici bir etkiye sahiptir, sürekli olarak sadece durgun durum düzeyi üzerinde etkilidir,

- Uzawa-Lucas Modelinde yatırım oranı büyüme üzerinde sürekli bir etkiye sahiptir; Genişletilmiş Solow Modelinde ise yatırım oranının büyüme üzerinde sadece geçici bir etkisi söz konusudur.

- Uzawa-Lucas modelinde büyümeyi sağlayan, beşeri sermaye sektöründeki teknolojik gelişmedir, Genişletilmiş Solow Modelinde ise dışsal teknolojik değişmedir.

- Uzawa-Lucas modelinde her iki üretim faktörü de içseldir.

Bernanke ve Gürkaynak (2001), Genişletilmiş Solow Modelini reddetmekle beraber, Uzawa-Lucas Modelini destekleyen delil bulamamışlardır. Li (2002), çıktı büyümesi ve fiziki sermaye-insan sermayesi oranı arasında negatif ilişki bulmuştur ve bu durum Uzawa-Lucas Modelinin sonuçları ile uyumaktadır. Arnold vd. (2007), Uzawa-Lucas modelini reddedememişlerdir ve buna göre insan sermayesi birikimi büyüme üzerinde sürekli bir etkiye sahiptir. Islam (1995), MRW'in yaptığı 1960-1985 dönemindeki yakınsama sürecini aynı ülkeler için panel veri seti ile sınamıştır. Sonuçları MRW'in tezini doğrular nitelikte olmuştur.

W. Nonneman ve P. Vanhoudt, 1996 yılında yaptıkları çalışmada, Solow Modeli ve MRW'nin Genişletilmiş Solow Modelini eleştirmişlerdir. Oluşturdukları modelde, Genişletilmiş Solow Modeline ek olarak teknolojik bilgi stokunu bir sermaye türü olarak eklemişlerdir. OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada fiziksel sermaye, insan sermayesi ve teknolojik bilginin açıklayıcı değişken olarak modele konulmasıyla ülkeler arasındaki Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) farklılıklarının yüzde 75'inin açıklanabildiğini ancak MRW'in söylediği gibi insan sermayesinin etkisinin çok yüksek olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca koşullu yakınsama hızı diğer iki modele göre daha yüksek (Solow Büyüme Modelinde 1,7; MRW Modelinde 2; Nonneman ve Vanhoudt modelinde 2.9) bulunmuştur. (Nonneman ve

Vanhoudt, 1996: 943-953). Buna göre teknolojik bilgi, büyüme modelleri açısından önemli bir açıklayıcı değişkendir.

1.2.4.3. Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Yaparak Öğrenme Süreçlerine Dayalı İçsel Büyüme Modelleri (AK Tipi Modeller)

Fiziksel sermaye yatırımlarına dayalı İçsel Büyüme Modellerinin öncüsü sayılan Sergio Rebelo 1991 yılında yaptığı “Uzun Dönem Politika Analizi ve Uzun Dönem Büyüme” (Long-run Policy Analysis and Long-run Growth) isimli çalışmasında Lucas gibi, fiziksel sermaye yanında insan sermayesini de üretim faktörlerinden biri olarak kabul etmiştir.

Rebelo’nun modeli, ölçeğe göre sabit getirili teknolojiler ve durgun durum büyüme üzerinde durmuştur. Rebelo’ya göre bir ekonomide iki sektör ve iki tür üretim faktörü vardır. Bu üretim faktörleri (Rebelo, 1991: 501-502):

1. Fiziksel sermaye ve insan sermayesi gibi, yeniden üretilebilir ve zaman içinde birikimi sağlanabilen üretim faktörleri,
2. Toprak gibi yeniden üretilemeyen ve her dönem aynı miktarı sağlayan üretim faktörleri.

Birinci üretim faktörü sermaye malı olarak sınıflandırılabilir ve Z_t ile gösterilir. İkinci üretim faktörü T ile gösterilmektedir.

Rebelo’ya göre, ülkelerin farklı büyüme oranlarına sahip olmaları önemli ölçüde iktisat politikalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, bir ülkedeki gelir vergisi uygulaması fiziksel sermaye yatırımlarının getiri oranını düşürmektedir ve dolayısıyla sermaye birikim oranı düştüğü için büyüme oranı azalmaktadır (Rebelo, 1991: 520). Rebelo’nun modelinde dışsallıklar yoktur ve insan sermayesi üretiminde fiziksel sermaye kullanılmaktadır.

Rebelo modelinde, artan getiriler ve dışsallıkların içsel büyümeyi sağlamak için gerekli olmadığını belirtmiştir. Modelde, Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu vardır. Yeniden üretilemeyen girdiler dikkate alındığında ulusal gelir ve sermaye birikimi aşağıdaki biçimde tanımlanmıştır (Rebelo, 1991: 517):

$$Y_t = AK_t^{\alpha_1} N_t^{\alpha_2} T^{\alpha_3} - \frac{C_t}{K_t} - \delta \quad (56)$$

$$\dot{K}_t = AK_t^{\alpha_1} N_t^{\alpha_2} T^{\alpha_3} - C_t - \delta K_t \quad (57)$$

$$\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3 \geq 0, \quad \delta > 0 \text{ 'dır.}$$

K_t , sermaye; N_t , iş gücü; A dışsal bir sabit ve T yeniden üretilemeyen faktörlerdir. C_t , tüketim malları üreten sektör ve δ , sermayedeki aşınma oranıdır. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında büyümenin sürdürülebilirliği mümkün değildir. Bu durumda ekonominin sahip olduğu tüm kaynaklar sermaye birikimine ayrılrsa da büyüme oranı sıfıra yaklaşmaktadır. Sabit getiri varsayımı altında, uzun dönemde büyümenin sıfırdan büyük olabilmesi için, işgücü ve yeniden üretilemeyen girdilerin üretim fonksiyonundan dışlanması gerekmektedir ($\alpha_1 = 1, \alpha_2 = \alpha_3 = 0$) (Rebelo, 1991: 518). Rebelo modelinde ekonomi durağan durum dengesinde büyürken dinamik bir süreç yoktur. Çünkü ekonomi sürekli aynı oranda büyümektedir.

Yaparak öğrenme süreçlerine dayalı İçsel Büyüme Modellerinin öncüsü sayılan Paul M. Romer, 1986 yılında yaptığı “Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme” (Increasing Returns and Long Run Growth) isimli çalışmasında Neoklasik yaklaşımın yakınsama öngörüsünü eleştirmektedir. Ona göre, tüm az gelişmiş ülkeler dünya ekonomisinden etkilenmekle birlikte, bu etkiler aynı biçimde değildir. Büyüme oranları ne zamanla ne de gelişmişlik düzeyi ile ilgili görünmektedir. Daha gelişmiş ülkelerin daha az gelişmişlere göre nispi olarak daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Bu nedenle ülkeler arasında yakınsamaya yönelik bir eğilim olmayacaktır (Romer, 1986: 1012).

Romer, çalışmasında Arrow’un “yaparak öğrenme” düşüncesinden etkilenmiştir. Arrow’a göre yaparak öğrenme kavramı içsel bir parametredir. Arrow, bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin düştüğünü, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını gözlemlemiş ve bu gelişmelerin yaparak öğrenme sayesinde gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Arrow’a göre zaman içinde üretim yapıldıkça firmalar işlerini daha iyi öğrendikleri için maliyetleri düşmekte ve yeni ürünler geliştirebilmektedirler (Arrow, 1971: 131-149). Romer de bu bağlamda, üretim sürecinde üretilen teknik bilginin yeni üretim için ilave masraf yapmaksızın girdi olarak kullanıldığını ve bu sayede yeni ürünün daha ucuza mal edildiğini belirtmiştir.

Romer'e göre sermayeye bilgi ve becerilerin eklenmesi ile azalan verimler yasası etkisini kaybedecektir ve son yıllardaki tartışmalar da artan getirilerin rolü üzerinde durmaktadır (Romer, 1986: 1034). Romer'in görüşünün temelinde, yatırım ve üretim sürecinde sadece fiziki ürünün değil; aynı zamanda yeni üretim bilgisinin de ortaya çıktığı düşüncesi yatmaktadır (Berber, 2003: 59). Modelde bilgi, ayrı bir üretim faktörü olarak kabul edilmiştir. Yeni bilgi edinebilmek sistemli çalışmayı gerektirdiğinden bilgiden yararlanma bir maliyet içermektedir. Bir firmanın da rekabet üstünlüğü kazanıp bu üstünlüğünü koruyabilmesi, yeni bilgiye ulaşmasına bağlıdır. Bilgi toplumuna geçiş ile birlikte bilgi, her şeyi kuşatmıştır. Bilgiden bağımsız hiçbir girdi yoktur. Bilgi birikimi yüksek işçiler daha verimli, bilgi birikimi yüksek Ar-Ge çalışanları daha yenilikçidir. Bilgi, diğer üretim faktörlerini hem ikame edici hem de tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır (Erkan, 1998: 124).

Modelde fiziksel sermaye yatırımı nedeniyle ortaya çıkan öğrenme süreci, ekonomide yayılarak tüm ekonominin bundan yararlanmasını (pozitif dışsallık) ve verimlilik artışını sağlamaktadır. Daha fazla fiziksel sermaye yatırımı pozitif dışsallıkları arttırarak tüm tüketicilerin teknolojik düzeyinin gelişmesini sağlamakta ve büyümenin motoru olmaktadır. Romer, yaparak öğrenmeyi aşağıdaki şekilde göstermiştir (Şiriner ve Doğru, 2006: 135):

$$Y = AK^{(\alpha+\beta)}L^{(1-\alpha)} \quad (58)$$

K , fiziksel sermaye; A , teknoloji düzeyi; Y , gelirdir. β , fiziksel sermayeden kaynaklanan bilgi birikiminin tüm ekonomiye yayılmasını (spill-over) göstermektedir.

1.2.4.4. Kamusal Politikalara Dayalı İçsel Büyüme Modelleri

Robert J. Barro, 1990 yılında yazdığı “Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Hükümet Harcamaları” (Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth) isimli makalesinde kamu harcamalarının GSYH içindeki payı ve kişi başına GSYH büyümesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Modelde kamu hizmetleri, özel üretimde bir girdi olarak düşünülmüştür ve bu aynı zamanda potansiyel olarak hükümet harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif bağı oluşturmaktadır.

Barro, kamu altyapı yatırımlarının önemine ve bu bağlamda devletin değişen rolüne değinmiştir. Barro'nun modelinde kamu sektörü sağlanan mal ve hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğu varsayılmıştır. Kamusal mallar yarattıkları pozitif dışsallıklar, insan sermayesinin üretilmesi ve geliştirilmesinde taşıdıkları önem ve yol açtıkları artan getiri dolayısı ile içsel büyümenin önemli bir etmeni olarak kabul edilmiştir.

Barro çalışmasında kamu harcamalarının, üretim ve fayda fonksiyonu üzerinde yapacağı etkileri incelemiştir. Hükümet bazı hizmetleri karşılıksız olarak ekonomik karar birimlerine vermektedir ve bazı durumlarda ölçeğe göre sabit veya artan getiri söz konusu olmaktadır. Buna göre, özel sektörün üretim fonksiyonu (Barro, 1990: 106):

$$y = \phi(k, g) = k \cdot \phi\left(\frac{g}{k}\right) \quad (59)$$

$$\phi' > 0 \quad \text{ve} \quad \phi'' < 0 \text{ 'dır.}$$

olur. k , üreticinin sermaye miktarını; g , kişi başına düşen hükümet harcamalarını göstermektedir.

Üretim fonksiyonunun Cobb-Douglas tipi olduğu varsayılırsa (Barro, 1990: 107):

$$\frac{y}{k} = \phi\left(\frac{g}{k}\right) = A \left(\frac{g}{k}\right)^\alpha \quad (60)$$

$$0 < \alpha < 1$$

Barro hükümetin büyüklüğü, büyüme ve tasarruf oranları arasındaki ilişki üzerine bazı çıkarımlarda bulunmakta ve analiz, durgun durum büyüme oranına uygulanmaktadır. Barro'ya göre, GSYİH'daki verimli hükümet harcamalarının (g/y) payındaki değişmeler, büyüme (γ_h) ve tasarruf (s_h) oranlarını etkilemektedir (Barro, 1990: 120).

Yüksek düzeydeki verimli olmayan hükümet harcamaları (h/y)'nın özel sektör verimliliği üzerinde direkt etkisi yoktur. Ancak daha yüksek gelir vergisi oranını doğurmaktadır. Bu durumda bireyler yatırımdan daha küçük bir payı ellerinde gelir olarak tutabileceklerinden yatırım güdülerini daha düşük olacak ve ekonomide daha düşük oranda büyüme eğilimi söz konusu olacaktır. Ülkeler arasında farklı durumlarda benzer çıkarımlar yapmak mümkündür. Örneğin eğer

(g/y) sabit tutulursa, ortalama marjinal vergi oranındaki artış veya mülkiyet haklarında dışsal bir kötüleşme söz konusu olduğunda daha düşük büyüme ve tasarruf oranları ile karşılaşılacaktır (Barro, 1990: 121). Bu örnek Barro'nun varsayımlarını desteklemektedir.

Kamu hizmetlerinin özel hizmetlerle ilgili verimliliğini ölçen α parametresi, ülkeler arasında çeşitli nedenlerle farklılık göstermektedir. Bunlar coğrafya, tarımsal üretimin payı, şehrin yoğunluğu ve benzeri farklılıkları içermektedir. Sonuç şudur ki α 'daki bir artış, dolayısıyla g/y 'deki bir artış, γ 'yı düşürecektir (Barro, 1990: 121).

Barro'nun geliştirdiği modelin amacı, devletin (veya kamu sektörünün) ekonomik büyümeyi etkileyebildiğini ortaya koymaktır. Modelin temel varsayımı, devlet harcamalarının özel sermayenin verimliliğini arttırdığıdır. Bu varsayım, devletin ekonomide aktif bir politika izlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Devletin büyümeyi hızlandırmada uygulayabileceği en iyi politika, piyasaların istikrarlı işlemesini sağlamak, firmaların devletin uzun dönemli politikalarını benimsemelerini sağlayacak istikrarlı bir ekonomik ve politik ortam oluşturmak, fiziksel, çevresel ve sosyal altyapıyı düzenlemek ve geliştirmek olacaktır (Ateş, 1998: 84). Bu doğrultuda, kamu harcamalarının gelişme potansiyeli çok yüksek olan ve büyümeye en çok katkı yapacağı vurgulanan eğitim, sağlık, Ar-Ge, finans gibi alanlara yöneltilmesi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu ülkelerin geri kalmışlığının nedeni günümüzde, sermaye açısından ziyade bilgi açığıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin yenilikleri ve teknolojik ilerlemeleri destekleyen, bilginin önemini ortaya çıkaran aktif politikalar izlemesi ve stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

1.3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN BÜYÜME ETKİSİ ÜZERİNE YAZIN İNCELEMESİ

Ekonomik entegrasyon; bazı ülkelerin, refahlarını ve hayat seviyelerini yükselmek amacıyla bir araya gelerek aralarında mal, hizmet, sermaye ve insan hareketlerinin serbest dolaşımını temin etmeleri ve kendi aralarında anlaşarak topluluklar meydana getirmeleridir (Oğuz, 1969: 11). Bu bağlamda ekonomik

entegrasyondan beklenen, ülkelerin refah düzeylerini arttırmasıdır. Bu nedenle gerek teorik gerekse de ampirik literatürde ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini inceleyen bir dizi çalışma yapılmıştır.

Geleneksel Gümrük Birliği teorisinde analizi yapılan statik etkiler, teknolojiye ve ekonomik yapıda bir değişme olmadığı durumda dış ticaret hacminde ve refahta meydana gelen değişimleri incelemektedir. Statik etkiler bir kerelik etkilerdir; çünkü teknolojinin ve ekonomik yapının uzun süre sabit kalması söz konusu değildir. Statik etkiler kaynak dağılımı ve ticaret hadleri etkilerinin toplamından oluşmaktadır. Statik etkilerin temel kaynakları:

- Daha düşük ticaret maliyetleri,
- Artan rekabet,
- Artan faktör hareketliliğidir.

Geleneksel Gümrük Birliği Teorisinde analizler tam rekabet varsayımı altında yapılmaktadır. Böyle bir ekonomik entegrasyonda refah etkileri ülkeler arası maliyet farklılıklarının bir sonucudur ve entegrasyonun sonucu olan piyasa büyüklüğünün artması doğrudan etkili değildir. Oysa endüstriyel piyasalarda eksik rekabet söz konudur. Çünkü bu piyasalarda ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması söz konusudur. Eksik rekabet piyasalarında ürün çeşitliliği daha fazladır ve firmalar arasında artan rekabet vardır. Bu nedenle bu tür piyasalarda talep yapısı ve piyasanın büyüklüğü birincil önemli faktör haline gelmektedir. Sonuç olarak refah, bu etkenlerden önemli ölçüde etkilenmektedir.

Statik etkiler sonucu etkinlik artmaktadır ve bu sayede aynı miktar girdi ile daha çok çıktı elde edilebilmektedir. Ancak Gümrük Birliği, üye ülkelerin ekonomilerinde statik etkilerinin yanında uzun süreli ve devamlı olan dinamik etkiler de yaratmaktadır. Bu etkilerin incelenmesi ekonomik entegrasyon teorilerini anlamak açısından önem arz etmektedir.

Kreinin (1964)'e göre dinamik etkiler, entegre olan bölgenin büyümesi için arttırılan piyasa büyüklüğünün uzun dönem sonuçlarıdır (Kreinin, 1964: 193). Dinamik etkiler, uzun dönemde ülkenin GSYH'si üzerinde etkili olan beş ana başlıkta incelenebilir. Buna göre, Gümrük Birliğinin başlıca dinamik etkileri aşağıdaki gibidir:

a) Ölçek ekonomileri etkisi: Ölçek ekonomileri, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, bir firmanın diğer firmaların üretim ölçeklerinden bağımsız olarak, kendi üretim ölçeğinin genişlemesi sonucu ortalama maliyetlerinin düşmesidir. Dışsal ölçek ekonomileri ise firmanın içinde bulunduğu endüstrideki üretim ölçeğinin bir bütün olarak artması ile her bir firmanın ortalama maliyetlerinde ortaya çıkan düşmedir (Vatansever Deviren, 2004: 8-9). Gümrük Birliği ile birlikte daha büyük bir pazar için üretim yapılmaya başlanmaktadır. Bu da içsel ve dışsal ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Birlik sonrası içsel ekonomilere neden olan başlıca etmenler arasında, büyük piyasada artan rekabetin, firmaları etkinliklerini arttırmaya ve üretim ölçeklerini büyümeye zorlaması ve büyük piyasa ile birlikte belirsizliklerin azalmasıyla firmaların daha uzun vadeli planlar yapmalarına olanak vermesi yer almaktadır (Kılıç, 2002: 35-36). Ölçek ekonomileri nedeniyle uzun dönemde ortalama maliyetler azalan bir seyir izlemektedir. Özellikle verimlilik ve büyüme hızı üzerinde olumlu etkiler doğuran dışsallıklar ise ekonomik entegrasyonun en önemli dinamik etkilerinden biridir.

Ölçek ekonomileri aynı zamanda uzmanlaşmaya neden olmaktadır. Krugman'a göre uzmanlaşma, piyasadaki ölçek ekonomileri sonucu gerçekleşmektedir (Krugman, 1979: 469). Ekonomik entegrasyon sonucu oluşan ölçek ekonomileri ülkelere daha fazla uzmanlaşma fırsatı yaratmaktadır. Bu da kaynakların daha etkin kullanımına imkân vermektedir.

b) Rekabet etkisi: Gümrük Birliğinde rekabet etkisi, Birliğin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırması yoluyla rekabetin artması veya üye ülke ile Birlik arasındaki dış ticaretin artması dolayısıyla rekabetin artması olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. Clark'a göre fonksiyonel rekabet, daha kaliteli malı daha ucuza sunma yarışıdır. Bu durumda firmalar rekabet baskısı ile başarı ve yeniliğe yönlendirilmektedirler (aktaran Erkan, 1993: 46). Gümrük Birliğinin oluşturulması ile birlikte, Birlik içinde tüm kısıtlamalar kaldırıldığı için Birlik içindeki firmalar birbirleriyle rekabet etmek zorunda kalmaktadırlar. Artan rekabet baskısı ise firmaların ölçeklerini büyütme ve daha etkin üretim yöntemlerini kullanmaları gibi sonuçlar doğurmaktadır.

Gümrük Birliğinin kurulması ile birlikte gümrük vergileri ile yapılan korumacılık ortadan kalktığı için monopolleşmenin önüne geçilmekte ve rekabet artmaktadır. Rekabetin artması ise etkinliği arttırıcı bir etki yaratmakta ve üreticiler maliyetlerini düşürmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda artık piyasada etkin üretim yapamayan firmalar ya üretimden çekilmek zorunda kalmakta ya da üretimini daha etkin gerçekleştirdikleri malların üretiminde rekabet etmeye çalışmaktadırlar.

c) Teknolojik gelişme etkisi: Balassa (1961)'e göre teknoloji büyüme üzerinde kalıcı etkiler yaratmaktadır (Balassa, 1961: 100). Nordas ve diğerleri (2006)'ne göre uzun dönemde ekonomik büyümenin esas kaynağı bilgi temelının sürekli genişlemesidir. Fakat ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için bilginin üretken varlıklara dönüştürülmesi gerekmektedir. Geliştirilmiş beceriler, daha verimli makinelerin yapılması ve üretimin daha iyi organize edilmesi buna örnek olarak verilebilir (Nordas ve diğerleri, 2006: 10). Bu durumda ekonomik büyüme temelde bilginin ve teknolojinin gelişmesi ile ilişkilidir.

Gümrük Birliği sonucu meydana gelen dışsal ekonomiler, rekabetin artması, büyük ölçekte üretim gibi etkenler, teknolojik gelişme için gerekli olan Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarını arttırmaktadır. Ar-Ge'ye yapılan yatırımların artışı ile birlikte yeni teknolojileri geliştirmek mümkün olmaktadır. Ayrıca firmalar diğer Birlik üyesi ülkelerin firmalarıyla işbirliğine gidip yeni yatırımlar yapmakta ve bilgi transferi gerçekleştirmektedirler. Meydana gelen teknolojik gelişmeler ise uzun dönemde büyümeyi arttırıcı etkiler doğurmaktadır.

Ekonomik entegrasyon sonucu entegre olan bölgede ekonominin ölçeği artmaktadır ve bireysel firmaların araştırma faaliyetlerindeki artışa bağlı olarak bu durum büyüme üzerinde uzun süreli ve devamlı etkiler yaratmaya başlamaktadır. İçsel Büyüme Teorisi yapısında ekonomik entegrasyonun doğurduğu etkiler Neoklasik Büyüme Modeline göre farklıdır. Buna göre, entegrasyona daha fazla ülkenin dahil olması durumunda entegre olan bölge ekonomisi daha büyük olduğu için daha yüksek Ar-Ge çalışmaları gerçekleşir ve dolayısıyla ekonomik büyüme daha üst seviyededir (Crespo-Cuaresma ve diğerleri, 2002: 2-3). Neoklasik büyüme modeline göre ekonomik entegrasyon büyüme oranları üzerinde devamlı bir etki yaratmayacaktır. Buna rağmen gelir düzeyleri mükemmel bir şekilde yakınsayacaktır.

d) Kaynak kullanımında verimlilik etkisi: Birlik sonrası emek ve sermaye hareketliliği ile birlikte kaynakların optimal tahsisinin gerçekleşmesi mümkün olabilmektedir. Bu durum kaynak kullanımında verimliliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

e) Yatırımları teşvik etkisi: Gümrük Birliğinin, yatırımları arttırıcı bir etki yaratması beklenmektedir. Ölçek ekonomileri, rekabetin artışı, teknolojik gelişme ve kaynak kullanım etkinliğinin artması gibi nedenler, milli geliri ve dolayısıyla tasarruf ve yatırımları arttırıcı bir etki yaratmaktadır (Bayraktutan, 2004: 47). Bu etkinin derecesi, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin büyüklüğüne göre değişmektedir.

Gümrük vergilerinin kaldırılması ile Birlik içinde yatırım maliyetleri düşmektedir. Yatırım maliyetlerinin düşmesi ise milli gelirde meydana gelen artışın da etkisiyle yatırımları teşvik eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Birlik sonrası yabancı sermaye yatırımlarının artması söz konusu olmaktadır. Bu durumda da ülkede yatırımlar artmaktadır.

Gümrük Birliğinin dinamik etkilerinin bazı avantaj ve dezavantajları söz konusudur (Kılıç, 2002: 33-34; Sloman, 1991: 878):

- Piyasa büyüklüğünün artması üye ülkelerdeki firmaların içsel ölçek ekonomilerinden yararlanmasını sağlamaktadır,

- Artan ticaret üye ülkelerin altyapılarında iyileşme sağlayabilmektedir; artan rekabet ise etkinliği arttırmakta, monopol gücünü azaltmakta ve yatırımları özendirmektedir. Ancak üye ülke firmaları arasında işbirliğinin artması oligopolcü bir yapı doğurarak tüketicilerin malları daha yüksek fiyatlardan almalarına neden olabilmektedir,

- Entegrasyon sonucu teknoloji yayılımı hızlanmaktadır,

- Gümrük Birliğinin aşırı büyük ölçekli firmaların kurulmasına imkân vermesi bürokrasinin çok artması ve etkin olmayan yapıların oluşmasına neden olabilmektedir,

- Gümrük Birliğinde daha az etkin ülkelere daha etkin ülkelere doğru bir kaynak transferi söz konusu olabilir,

- Gümrük Birliğinde ülkeler arasında gelişme farklarının bulunması durumunda üretim faktörleri, marjinal getirilerinin gelişmiş ülkelere daha fazla

olması nedeniyle görece olarak az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru yönelmektedirler,

- Gümrük Birliğinin idari masrafları yüksek olmaktadır.

1980’li yıllarda ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri eksik rekabet koşullarında analiz edilmeye başlamıştır. Dinamik etkilerin temeli ekonomik entegrasyona dahil olan çeşitli piyasalardaki eksik rekabet koşullarının varlığına dayanmaktadır (Balkır ve Demir, 1989: 60). Günümüzde Ekonomik Entegrasyon Teorisinde dinamik etkilerin analizinde büyüme etkisi ön plana çıkmaktadır.

Ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri iki grup altında incelenebilmektedir. Bunlar aşağıdaki gibidir (Brada ve Mendez, 1988: 163):

1. Ekonomik entegrasyon, çıktıda daha hızlı bir büyüme sağlayarak faktör girdilerinin büyüme oranını artırır,
2. Ekonomik birlik içindeki teknoloji ilerleme oranı artar, böylece girdi büyümesi değişmese dahi çıktı hızla büyür.

Sistematik olarak ilk defa ekonomik entegrasyonun çıktı etkilerinin tanımlanması Balassa (1961) tarafından “entegrasyonun dinamik etkileri” başlığı altında yapılmıştır. 1980’lerde bu konuda daha aydınlatıcı çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ayrıca 2000’li yıllarda Badinger’in çalışması önem taşımaktadır. Badinger’e göre sabit bir yatırım oranı varken çıktıdaki artış daha yüksek miktarda yatırıma neden olmakta ve sermaye stoku artarak dinamik etkiler ortaya çıkmaktadır (Badinger, 2001: 5). Ekonomik entegrasyon sonucu teknik bilgi birlik içinde daha hızlı yayılmaktadır. Bu da buluşların maliyetini düşürerek buluşların getirisini arttırmaktadır. Bu nedenle Ar-Ge yatırımları daha da artmaktadır (Baldwin, 1994: 64). Ayrıca yeniliğin kârlılığı, uzun dönem büyüme oranlarını etkilemektedir. Balassa’ya göre ise ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri; içsel ve dışsal ölçek ekonomileri, daha hızlı teknolojik gelişme, rekabetin genişlemesi, belirsizliğin azaltılması ve finansal entegrasyon sonucu daha düşük sermaye maliyetleridir.

Baldwin ve Venables (1995) ise sermayenin tam akışkan olduğu durumu incelemişlerdir. Ekonomik entegrasyon sermaye mallarının üretim etkinliğini arttırarak onların nispi fiyatlarını düşürebilmektedir. Böylece sermayenin bölgesel ekonomik birliğe üye olmayan ülkelere üye ülkelere akması (yatırım sapırtıcı etki) beklenmektedir (Baldwin ve Venables, 1995: 1616). Entegrasyonun, riskleri

düşürerek ve sermayenin getirisini arttırarak yatırımları arttırdığı varsayılmaktadır. Çok uluslu bir piyasanın yaratılması riskleri düşürmekte veya bir yatırım projesinden beklenen getiri oranını arttırmaktadır. Çünkü firmalar bu durumda daha düşük maliyetlerle üretimde bulunabilmektedirler. Firmalar ayrıca faktör hareketliliğinden ve diğer üye ülkelerle ilişkiler kurmaktan yarar sağlamaktadırlar.

Baldwin, ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Baldwin (1989, 1994), ekonomik entegrasyonun kaynak dağılımında etkinliği arttırmak biçimindeki statik etkisi yanında orta dönemde ülkelerin büyümesine neden olacağını belirtmiştir. Orta dönemli büyüme etkisi, uyarılmış sermaye birikimidir. Sermaye birikimi arttıkça sermayenin getirisi azaldığı için orta dönemde büyüme etkisi geçicidir. İçsel Büyüme Teorilerine göre, uzun dönemde sermayenin getirisinin azalmaması nedeniyle büyüme etkisi kalıcı ve sürekli. Orta dönemli büyüme etkisi hem kaynak dağılımında etkinliğin artışından doğan üretim artışının, hem de sermayenin marjinal getirisinin daha uzun sürede düşmesini sağlayan ölçek ekonomilerinin bulunduğu durumda daha büyük olmaktadır (aktaran Akkoyunlu-Wigley, 2005: 103). Bu da etkinin bazı durumlarda daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Venables, ölçek ekonomilerinin açıklanmasında ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımlarını terk ederek piyasalarda aksak rekabet şartlarının var olduğunu varsaymaktadır. Venables'a göre Gümrük Birliklerinin kurulma amaçlarından biri, Birliğin dış ticarete monopol gücünü sağlamasıdır. Bu güç ile endüstri-içi ticaret arttırılabilecek ve tüketicilerin seçim yapma şansı artacaktır (Venables, 1987: 103-110). Bölgesel ekonomik entegrasyon sonucu ara mallarda ticaretin serbestleşmesi, ara mallar çeşitliliğini arttırarak nihai malın üretiminin artmasını sağlamaktadır (Grossman ve Helpman, 1995: 38-39). Yeni bir ürünün üretimi eğer ölçeğe göre artan getiri söz konusuysa ekonomik entegrasyonun piyasa büyüklüğünü arttırmakta ve ölçek ekonomilerinden yararlanılabilmektedir.

Rivera-Batiz ve Xie (1993)'e göre, ülkeler farklı büyüklüklere ve kaynak donanımlarına sahip oldukları zaman ekonomik entegrasyon yüksek büyüme oranına sahip olan ülkelerin büyüme oranlarını düşürürken, düşük büyüme oranına sahip olan ülkelerin büyüme oranını arttıracaktır (Rivera-Batiz ve Xie, 1993: 337-354). Kutuplaşma teorisi ise farklı gelişme düzeyindeki ülkelerin ekonomik entegrasyon

oluşturmaları durumunda gelişme düzeyi daha düşük ülkeler aleyhine sonuçlar doğabileceğini öngörmektedir.

Rivera-Batiz ve Romer, çalışmalarında farklı faktör donanımları ve teknoloji düzeylerine sahip olan ülkeler arasındaki ticareti incelemekten çok, ekonomik entegrasyonun saf ölçek etkileri üzerinde yoğunlaşmışlardır (Rivera-Batiz ve Romer; 1991: 532). Buna göre, üretim fonksiyonundaki ölçeğe göre artan getiriler entegrasyonun büyüme etkisi yaratmasına sebep olmaktadır (Rivera-Batiz ve Romer, 1991: 548). Ayrıca İçsel Büyüme Modelinde ölçeğe göre artan getirilerden yararlanma durumunda ekonomik entegrasyon uzun dönem büyüme oranını bütünüyle arttırmaktadır. Çünkü bu durumda pazarın büyüklüğü artmaktadır. Bu entegrasyon malların ticareti, bilgi akışı veya her ikisini de kapsayabilir. Fakat büyümenin motoru olan denklemin nasıl olacağı ile ilgili bir görüş birliği yoktur. Bazı çalışmalar bunun birinci dereceden homojen olduğunu söylemekte (Rebelo 1991; Lucas 1988), bazıları ise homojenlik derecesinin temel girdiler için 1'den büyük olduğunu belirtmektedir.

Literatürde ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi ile ilgili yapılmış bir dizi teorik ve ampirik çalışma söz konusudur. Bu bölümde teorik çalışmalar temel varsayımları ve diğerlerinden farklılıkları göz önünde bulundurularak verilmiştir. Bu sayede bu çalışmanın asıl inceleme alanını oluşturan ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi ile ilgili ayrıntılı bir literatür taraması verilmeye çalışılmıştır. Ampirik çalışmalar ise üçüncü bölümde yer almaktadır.

1.4. DEĞERLENDİRME

Ekonomik entegrasyon kavramının literatürde genel kabul görmüş ortak bir tanımı olmamakla beraber, genel anlamda ekonomik entegrasyon ile ifade edilmek istenen; entegrasyon oluşturulan ülkeler arasındaki bazı kısıtlamaların kaldırılması ve işbirliklerinin arttırılmasıdır. Bu bağlamda ekonomik entegrasyonun çeşitli aşamaları vardır ve bu aşamalara göre entegrasyona üye ülkeler arasındaki ortak düzenlemelerin içeriği değişmektedir. Ekonomik entegrasyonun önemi ise birçok ülkeyi ilgilendirmesinden ve bu ülkelerin özellikle ekonomik ve sosyal göstergelerinde neden olduğu dönüşümlerden kaynaklanmaktadır.

Geleneksek Ekonomik Entegrasyon Teorisi Viner'in katkısı ile başlamıştır. Bu çalışma ilk teorik yaklaşım olması açısından önem taşımakla beraber statik etkiler bağlamında ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri açıklaması ve dinamik etkileri dikkate almaması eleştiri konusu olmuştur. Oysa dinamik etkiler günümüzde ekonomik entegrasyonun etkileri incelenirken en çok üzerinde durulan konudur.

Ekonomik entegrasyon teorisinin analizinde büyüme, uluslararası iktisat ve dış ticaret teorilerindeki gelişmelerin izlenmesi büyük önem taşımaktadır. Zaman içinde uluslararası iktisat teorisinde meydana gelen gelişmeler ve büyüme teorilerine getirilen yeni katkıların da etkisiyle ekonomik entegrasyonun analizinde statik analizin dışına çıkılabilmektedir. Ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri uzun dönemde ülkenin GSYH'si üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkiler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:

- Ölçek ekonomileri etkisi,
- Rekabet etkisi,
- Teknolojik gelişme etkisi,
- Kaynak kullanımında verimlilik etkisi,
- Yatırımları teşvik etkisi

Günümüzde ekonomik entegrasyonun dinamik etkilerinin analizinde büyüme etkisi ön plana çıkmaktadır. Ülke ekonomileri için en önemli konulardan birisi olan ekonomik büyüme dar anlamda, bir ekonominin üretken kapasitesindeki artış olarak tanımlanabilmektedir. Bir başka deyişle ekonomik büyüme, “ulusal ekonominin temel verilerinde (işgücü, doğal kaynaklar, teçhizat) fert başına bir yıldan öbürüne daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekildeki artışlar” olarak da ifade edilebilmektedir (Ülgener, 1976: 409). Bu artışlar ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi (veya daha üretken kullanılması) sayesinde ortaya çıkabileceğinden ekonomik büyüme, üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasıyla ortaya çıkmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 270). Bu nedenle ekonomik büyüme olgusu genellikle bir uzun dönem sorunu olarak kabul edilmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme, üzerinde çok tartışılan kavramlardan biri olmasına rağmen ekonomik kalkınma kavramı ile sık sık karıştırılmaktadır. Kalkınma bir toplumun ekonomik, sosyal, politik ve kültürel

alanlarında arzu edilen her türlü değişim ve gelişimin gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle kalkınma kavramı, ekonomi boyutunun yanında bu alanları da içine aldığı için ekonomik büyümeye göre daha kapsamlı bir kavramdır. Büyüme nicel, kalkınma ise nitel bir özellik taşımaktadır. Kalkınmanın, gerçekleştirilmesi gereken bir hedef olduğu, günümüzde pek çok az gelişmiş ülke tarafından fark edilmiş ve bu ülkeler kaynaklarını bu amaç doğrultusunda kullanmaya yönelmişlerdir. Ancak, kalkınmanın sağlanabilmesi için öncelikle istikrarlı büyüme oranlarının sağlanması gerektiği açıktır. Bu bağlamda, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yapması gereken, istikrarlı büyüme oranlarının sürdürülmesi ile birlikte kalkınmayı gerçekleştirmektir.

Büyümenin önemi, büyümenin etkilediği değişkenler göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılmaktadır. Bu değişkenlerin başında istihdam gelmektedir. Büyüme, yüksek bir istihdam düzeyinin gerçekleşmesini beraberinde getirmektedir. Özellikle nüfus artış hızının yüksek olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere, ekonomik büyümenin çalışma istek ve iradesinde bulunan kişilere iş bulunmasını kolaylaştırması ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önem arz etmektedir. Büyüme ile birlikte milli gelirden meydana gelen artış, kişilerin milli gelirden aldıkları payı arttırdığı için, gelir dağılımı farklılıklarından kaynaklanan çatışmaları azaltmaktadır (Turhan, 2003: 197). Dolayısıyla gelir artışı ile birlikte ülkede tüketim kalıpları da değişmekte, kentleşme ve benzeri toplumsal değişmeler hızlanmaktadır. İstikrarlı büyüme oranlarının yakalanması ile birlikte yatırım kararları da daha etkin uygulanabilmekte ve böylece ülke kaynakları daha verimli bir şekilde kullanılabilir. Ekonomik büyüme, fiyat yapısını değiştirici etkiler de yaratmaktadır. Yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ülkelere bu etkinin fiyatları arttırıcı yönde olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyüme, dinamik bir yapıya sahip olduğu için dengesizliklere neden olabilmektedir. Örneğin bazı sektörlerde büyüme çok hızlı olurken bazılarında çok daha yavaş olabilmekte ve bu da sektörler arası dengesizlikleri arttırabilmektedir. Bütün bunlar göstermektedir ki, ekonomik büyüme, ülke ekonomisini birçok yönden etkilemektedir ve bu nedenle üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini tahminlemek amacıyla Neoklasik Büyüme Modelinden yararlanılmaktadır ancak bu modele getirilen bazı eleştiriler de

söz konusudur. Neoklasik Büyüme Modeli, yaptığı tam istihdam varsayımı nedeniyle eleştirilmiştir. Çünkü bu varsayım dünya gerçeklerine uymamaktadır. Gerçek hayatta eksik istihdam söz konusudur ve bu da modeldeki fonksiyonel ilişkilerin tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır. Neoklasikler ise, uzun dönemde tam istihdam düzeyinde ekonominin büyüyebileceğini belirtmişler, eksik istihdam koşullarını dikkate almamışlardır.

Ekonomik büyümenin açıklanabilmesi için gerekli olan, fakat Neoklasik Büyüme Modelinde ihmal edilen değişkenlerin modele alınmasına katkı sağlayan İBT, ekonomik büyüme analizleri açısından çok önemlidir. İBT, teori ile pratik arasındaki bağı kurabilmek için teknolojik gelişme, insan sermayesi, işbölümü ve uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, dışsallıklar ve yayılma etkilerini içselleştirmiştir. İBT’de büyümenin sürdürülebilmesi ise teknolojik yenilikler, altyapı yatırımları ve insan sermayesi gibi kaynaklarla açıklanmıştır.

Neoklasik Modelde teknolojik gelişme dışsal olarak kabul edilmiş ve gelişmenin kendiliğinden sağlanacağı varsayılmıştır. İBT’de ise teknolojik gelişme, içsel bir faktör olarak modele dahil edilmiştir. Modele dahil edilmesinin nedeni ise teknolojik gelişmenin sağlanabilmesi için bazı yatırımların yapılmasının gerekli olması ve bunun iktisadî kararlardan etkilenmesidir. İBT’de sermaye kavramı, bilgi ve insan sermayesini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Neoklasik yaklaşımın azalan verimler varsayımının aksine sermayenin artan getirisi olduğunu, sermaye birikiminin sonsuza kadar sürebileceğini ve sermaye başına gelirden artış meydana gelebileceğini varsaymışlardır.

İBT, gerçek hayatta Neoklasik yaklaşımın tam rekabet piyasasının değil eksik rekabet piyasalarının var olduğunu ve yeniliklerin gerçekleşebilmesi için de monopolistik piyasaların gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü tam rekabet piyasasının varlığı durumunda tüm firmalar, fiyat kabul edicidir ve yapılan Ar-Ge çalışmaları maliyetleri arttırdığı için firmalar bu faaliyetlerde bulunmak istemezler. Ar-Ge faaliyetlerinin olmadığı bir ülkede de teknolojik gelişme ve dolayısıyla ekonomik büyüme gerçekleşmemektedir. Monopolistik piyasada ise yeniliğin sağladığı monopol kârı firmaları daha fazla yenilik yapmaya yöneltmekte bu da ekonomik büyümeye yansımaktadır.

İBT, Neoklasik Teori'nin iddia ettiği yakınsama hipotezinin belli koşullar altında ve belli ölkeler için kısmî olarak gerçekeőeđini iddia etmektedir. İBT'ye göre, eğer az gelişmiş ölkeler gerekli politika önlemlerini almazlarsa yakınsamayı sağlamak bir yana, gelişmiş ölkeler ile aralarındaki fark daha da artacaktır. Bu durumu önlemek için gelişmekte olan ölkeler aradaki farkı kapatabilecek ve mukayeseli üstünlüklerini ortaya çıkaracak politikalar uygulamalıdırlar. Tüm bu eleőtirilere rağmen Neoklasik Büyüme Modeli'nin ampirik analizlerde yoğun bir biçimde kullanılmasının nedeni, modelin bir denklemler sistemi halinde ve açıkça kurulabilmesi ve bu sistemin kolayca tahminlenmesidir (Tezel, 2003: 212-213).

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE GENİŞLEME SÜRECİ VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Bu bölümde öncelikle AB'nin oluşum ve genişleme süreci ele alınacaktır. AB'nin kurumsal yapısının incelenmesinin ardından AB ile Türkiye'nin ilişkilerinin gelişimi tarihsel süreç içinde önemli olaylar üzerinde yoğunlaşarak kronolojik bir sıra takip edilerek anlatılacaktır. Daha sonra ise AB üyesi ülkelerin üyelik öncesi ve sonrası ekonomik durumları ortaya konulacaktır.

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN OLUŞUM SÜRECİ

Avrupa'da ekonomik entegrasyon oluşturulmasının temeli siyasi ve ekonomik bazı nedenlere dayanmaktadır. Avrupa'da bir entegrasyon oluşturulmasının arkasında yatan ana güdüler genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Hitiris, 2003: 52-53; Kalaycı, 2006: 35):

- Yirminci yüzyılda gerçekleşen iki Dünya savaşının ardından Avrupa'da barışın hakim olduğu bir ortam yaratarak savaşların felaketlerinden ülkeleri korumak,
- Avrupa'yı sosyal devlet-refah devleti felsefesine uygun bir şekilde daha zengin, daha çevreci ve daha çok haklara önem veren bir yer haline getirmek,
- Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğinin hakim güç olduğu, savaş sonrası dünyada söz sahibi olabilmek. Avrupa Kıtasında ve küreselleşen dünyada "birlik"te söz sahibi olabilmek,
- Üye ülkelerdeki ekonomik ve sosyal yaşam standartlarını yükseltmek,
- Ekonomik koordinasyon ve ulusal politikaların uyumlaştırılması ile siyasi entegrasyonun özendirilmesi,
- ABD, Japonya ve Çin'in rekabetine karşı daha bilgili ve daha güçlü olmak.

Son elli yılda Avrupa ve Dünyada siyasi ve ekonomik koşullar oldukça değişmiştir ancak bu güdüler genel olarak hala geçerliğini sürdürmektedir. AB'nin kuruluşundan günümüze sürekli genişlemesi de bunu göstermektedir. Avrupalı

lkeler hem bu güdülere sahip oldukları için hem de AB'nin zaman içinde gelişen ve güçlenen yapısını gördükleri için AB'ye dahil olmak istemektedirler.

Günümüz dünyasında gümrük duvarlarıyla korumacılık kalkmış, demokratikleşme hız kazanmış, sermaye tabana yayılmış, bireyler ön plana çıkmış ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sağlanmıştır. Böyle bir ortamda en fazla ilerlemeyi teknolojiye ve insana yatırım yaparak rekabet gücünü arttıran firmalar ve ülkeler sağlamaktadırlar. Bu bağlamda küresel ve bölgesel bazda yaşanan firma birleşmeleri ve bölgesel entegrasyonlar rekabet gücünü arttırmaya yöneliktir (Mercül, 2002: 258). AB'ye ye olmak bu noktada firmalar ve ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır.

2.1.1. Avrupa Ortak Pazarı

Avrupa'da oluşturulan ve bugün Avrupa Birliği (AB) olarak bilinen ekonomik entegrasyonun tarihine baktığımızda, Birlik oluşturma düşüncesinin başlangıcının eski Yunan'a kadar gittiği görülmektedir. Ancak entegrasyonun oluşturulması açısından ilk uygulama 1834 yılında Alman prensliklerinin kendi aralarında Alman Gümrük Birliği'ni (Zollverein) oluurmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu Antlaşma Avusturya-Macaristan ve Prusya arasında yaşanan üstünlük kurma mücadelesi nedeniyle 1867'de yürürlükten kaldırılmıştır. Daha sonra İkinci Dünya Savaşında bir birlik oluşturulması düşüncesi kuvvetlenmitir. Çünkü lkeler, çıkar çatışmalarının neden olduğu iki büyük dünya savaından sonra birlik oluşturmanın önemini anlamılardır. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 5 Eylül 1944 tarihinde aralarında bir Ekonomik Birlik oluşturmanın gerekliliği konusunda hem fikir olmuşlardır.

Almanya ve Fransa'da kömür ve elik kaynakları nedeniyle uzun süredir yaşanan gerginliği sona erdirmek için Jean Monnet, Alman Başbakanı Konrad Adenauer ile Fransız Dııleri Bakanı Robert Schuman'a iki ülkenin kömür ve elik pazarının, ortaklaşa yönetilmesini sağlayacak bağımsız bir üst merciinin oluşturulması fikrini ortaya atmıştır. Bu bağlamda Schuman, 9 Mayıs 1950 tarihinde Jean Monnet ile birlikte düzenlediği ve Fransız hükümet bildirisi olarak açıklanan planı yayınlamıştır (Dedman, 1996: 57). Kendi adıyla anılan plana göre Avrupa'da

barışın korunması için savaş sanayinin hammaddeleri olan Fransa ve Almanya'ya ait kömür ve çelik maddelerinin kullanımının uluslar üstü bir otoriteye sahip olan bir kuruluşa devri kararlaştırılmıştır (aktaran Bozkurt, 2001: 61-63). Schuman planı Avrupa Entegrasyonunun başlaması açısından büyük önem arz etmektedir. 18 Nisan 1951'de Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, Batı Almanya ve Fransa arasında Paris Antlaşması ile Avrupa'nın ikinci ekonomik entegrasyonu olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT'nin genel amacı üye ülkelerin ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlayarak refah seviyesinin yükselmesini sağlamak ve işsizliği azaltmaktır. Diğer amaçları ise aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Arslan, 2003: 75):

- Üye ülke işçilerinin serbest dolaşımını sağlamak,
- Kömür ve çelik ticaretinde Serbest Pazar şartlarını sağlamak ve ayrıca denetlemek,
- Üye ülkelerin ekonomik sorunlarının giderilmesine yardımcı olmak,
- Üye ülkelerde yeni iş alanları yaratarak işsizlik ile mücadelede üye ülkelere yardımcı olmak,
- Üye ülkelerdeki hayat standartlarını yükseltmek.

AKÇT'nin başarılı gelişiminden sonra Avrupa'da sektör bazında olmayan daha geniş kapsamlı bir ekonomik entegrasyon oluşturulması fikri yaygınlık kazanmıştır. AKÇT'ye üye olan ülkelerin Dışişleri Bakanları, İtalya'nın Messina kentinde 1-2 Haziran 1955'te yaptıkları toplantıda bir komite oluşturmuşlar ve bu komite bir yıl içinde çalışmalarını tamamlayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)'nun kurulmasını önermiştir. Ayrıca komitede AKÇT, AET ve EURATOM'un üç ayrı Komisyonu, üç ayrı Bakanlar Konseyi ve ortak bir Adalet Divanı ve Parlamentosu bulunması kararlaştırılmıştır (Karluk, 2007: 11). Roma'da 25 Mart 1957'de imzalanan Antlaşmalar ile AET ve EURATOM kurulmuştur. Roma Antlaşması 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girmiştir. Böylece Avrupa'da yasal açıdan ayrı, siyasi açıdan tek bir kuruluş olan üç topluluk oluşmuştur.

AET'nin temel amacı, Topluluk içinde "Ortak Pazar" yaratılmasıydı. Bu yolda 1968 yılında Gümrük Birliği gerçekleştirilmiş ve ayrıca işgücünün serbest dolaşımı alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır. 8 Nisan 1965 tarihindeki Füzyon

Antlaşması ile birlikte AKÇT, AET ve EURATOM, Avrupa Topluluğu (AT) adı altında birleştirilmiştir. Ancak 1973 yılında OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) petrol krizi Topluluk ekonomisini olumsuz etkilemiş, uzun dönemli bir resesyon ortaya çıkmıştır. 1968 yılında Gümrük Birliği kurulduğu için Topluluk üyesi ülkeler birbirlerinden olan ithalatı kısıtlamak için tarife dışı engellere başvurmuşlardır. Ortak Pazarın oluşturulması ile bu tarife-dışı engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde AT, hızla gelişen ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ve Japonya karşısında yeterli ekonomik ilerlemeyi gösterememiştir. Bu durum da Ortak Pazarın oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Roma Antlaşmasının 110-116. maddelerinde üye ülkelerin uyması gereken Ortak Dış Ticaret Politikası ile ilgili yükümlülükler düzenlenmiştir. AB Ortak Dış Ticaret Politikası, üye ülkelerin üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerini düzenleyen ortak kurallar bütünüdür. Bu bağlamda amaç, dış ticaretin tüm üyeler açısından taşıdığı önem dikkate alınarak özellikle üçüncü ülkeler kaynaklı malların iç pazarda serbest dolaşımı ilkesinin bozulmasını ve ticaret sapmalarını önlemek ve ülkelerin kendi aralarında rekabeti bozucu eylemlerde bulunmasını engellemektir (Taş, 2003: 139-140). Böylece dış ticarete üçüncü ülkelere karşı tüm aday ülkeler ortak hareket edebilmektedirler.

AT'nin diğer tüm ekonomik entegrasyonlardan farkı, kurulmasının ilk aşamalarından itibaren üye ülkelerin bazı temel hükümlerlik haklarını birliğin uluslar üstü kurumlarına kendi rızaları ile devretmeleridir (Mercül, 2001: 218). Avrupa'da bir ekonomik birlik oluşturulmasının temel dayanağı Roma Antlaşmasıdır. Bu Antlaşmanın 30'uncu maddesinde üyeler arası tarife-dışı engellerin kaldırılması; 113'üncü maddede ortak gümrük tarifesi uygulaması; 95 ve 99'uncu maddelerde ortak vergi politikası uygulanması ve 39'uncu maddede ortak tarım politikaları uygulanması gibi konular düzenlenmiştir. Bu maddeler temelde üretim faktörlerinin serbestleştirilmesi ile ilgilidir (aktaran Dedeoğlu, 1996: 81). Zaman içinde değişen koşullar karşısında Konsey kararları ile çeşitli düzenlemeler getirilmiştir.

Birliğin yapısı gereği serbest rekabet kuramı geçerli olduğundan Birlik içinde eşitsizlikler oluşabilmektedir. Örneğin büyümenin eşit olmaması sonucu birlik içinde

siyasal çelişkiler yaşanacaktır. Bu eşitsizliğin özölmesi için ise sadece mal ve hizmet piyasalarında entegrasyon değil, faktör piyasalarının da entegrasyonu gerekmektedir (Günüğur, 1995:43). Avrupa Ortak Pazarı malların, hizmetlerin, emeğin ve sermayenin serbestçe dolaşabildiği bir ekonomik alandır. Bu nedenle serbest dolaşımın önündeki fiziki, teknik ve mali engellerin kaldırılması önem taşımaktadır.

İç pazarın hukuki temelini Avrupa Tek Senedi oluşturmaktadır ve Roma Antlaşmasını günün koşullarına uydurmaktadır. Avrupa Tek Senedi 1 Temmuz 1987’de yürürlüğe girmiştir. Bu Senet beş alanda Topluluk Antlaşmalarında yeni düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler (Karluk, 2007: 48-49):

1. Avrupa Parlamentosu ve Konsey arasında yeni bir işbirliği süreci başlatılmış ve Avrupa Parlamentosunun Topluluk Mevzuatının yaratılmasındaki etkinliği arttırılmıştır. Bu işbirliği iç pazarın sağlanması, sosyal, siyasal ekonomik ve sosyal birleşme ile araştırma ve teknolojik gelişme konularındadır.

2. Avrupa Parlamentosunun görev alanı genişletilmiştir. Buna göre, Roma Antlaşmasının 237. maddesinde belirtilen Topluluğun genişletilmesi ve 238. maddesindeki ortaklık antlaşmaları konularında Parlamentonun fonksiyonu arttırılmıştır.

3. Yeni ve mevcut ortak politikalar yeniden düzenlenmiştir. İç pazarın 31 Aralık 1992 tarihine kadar oluşturulması kararlaştırılmış; Roma Antlaşmasına parasal kapasite, sosyal politika, ekonomik ve sosyal birleşme, araştırma ve teknolojik gelişme ve evre konularında yeni bölümler eklenmiştir.

4. Konseyde nitelikli çoğunlukla karar alma ilkesi bazı konularda değiştirilmiştir. Nitelikli çoğunlukla karar alma ortak gümrük tarifesi, hizmet edimleri ve sermaye hareketlerinde serbestleşme ve ayrıca deniz ve hava taşımacılığı gibi ortak politika konularında istenmemekte bunun yerine oybirliği gerekmektedir. Nitelikli oğunluk iç pazar, sosyal politika, ekonomik ve sosyal birleşme, araştırma ve teknolojik gelişme konularında ise gerekmektedir.

5. Dış politika konusunda işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Buna göre üye devletlerin Dışışleri Bakanları ve Komisyon üyesi Avrupa’da siyasi işbirliği konusunda yılda dört kez toplanacaktır. Üç üyenin talebi üzerine siyasi Komite, talebin yapıldığı andan itibaren 48 saat içinde toplanacaktır.

Ortak Pazarın oluşturulabilmesi için yapılması gerekenler Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanan Beyaz Kitap (İç Pazar Oluşumunun Tamamlanması Raporu) adlı çalışma programı ile belirlenmiştir. Bu raporda gerçek bir iç pazarın oluşturulması amacıyla serbest dolaşımın önündeki fiziki, teknik ve mali nitelikli engellerin kaldırılmasına yönelik 300 civarında yasa önerisi hazırlanmıştır. Beyaz Kitap ile getirilen fiziki, teknik ve mali alana ilişkin düzenlemeler aşağıdaki gibidir (Bakkalcı, 2008: 318-319; Karluk, 2007: 51; Yıldız, 1999: 4; İnceci, 1989: 8):

1. Fiziki Engellerin Kaldırılması: Fiziki engeller, Topluluğun sınırları içinde yapılan kontrollerdir. Kişilere uygulanan engeller pasaport, bagaj ve polis kontrolleridir. Mallara uygulanan engeller ise malların sayısal kısıtlamalarla belirlenmesidir.

Fiziki engellerin kaldırılması, Birliğe üye ülkelerin gümrüklerinde birbirlerine karşı uyguladıkları fiziki kontrollerin kaldırılmasıdır. Çünkü gümrük kapılarında yapılan kontroller ve buna bağlı formaliteler zaman almakta ve bu da rekabet açısından olumsuz bir durum yaratarak serbest dolaşımda gecikmelere neden olmaktadır.

2. Teknik Engellerin Kaldırılması: Teknik engeller, maliyeti yükselterek rekabeti doğrudan etkileyen engellerdir. Teknik engellerin kaldırılması ile yapılan düzenlemeler başlıca şu alanlardadır: Standartlarda uyum, işgücü ve mesleklerin denkliği, teşebbüs hakkı, kamu alımlarında açıklık, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, sosyal ve ekonomik yaklaşma, sınıai işbirliği ve çevre (Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003: 286). Bu engeller, üye ülkelerin sağlık, çalışma, güvenlik, tüketiciyi koruma ve çevre koruması gibi ulusal mevzuatlarında yapılan düzenlemelerle kaldırılmıştır.

Mallar ile ilgili teknik engellerin ortaya çıkardığı temel problem sanayi ürünlerinde Ortak Pazar oluşumunun önlenmesidir. Teknik engellerin kaldırılması ile birlikte malların serbest dolaşımı, kamu alımları, iş gücünün serbest dolaşımı, sermaye hareketleri ve sınıai işbirliği için uygun şartların oluşturulması sağlanabilmektedir. Bu amaçla Avrupa Standardizasyon Sistemi de kurulmuştur.

3. Mali Engellerin Kaldırılması: Mali engeller, üye ülkelerin dolaylı vergileme sistemleri arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Dolaylı vergileme

farklılıkları devam ettiği sürece sınır kontrollerinin kaldırılması mümkün olmamaktadır. Mali engeller nedeniyle topluluk iç pazarının tamamlanması gecikmekte ve serbest dolaşım ilkesi zedelenmektedir. Altı kurucu ülke arasında 1968 yılında gerçekleştirilen Gümrük Birliği iç pazarın tamamlanması için yeterli olmamış, ülkelerin farklılaşan mevzuatları nedeniyle serbest dolaşım sekteye uğramıştır. Mali engellerin kaldırılması sayesinde katma değer vergisi ve ortak gümrük tarifesinin uygulanması mümkün olmuştur.

Bu düzenlemeler sonucunda Ortak Pazar içinde yer alan ülkelerdeki sermaye için en uygun yatırım alanını bulmak serbest hale gelirken, aynı durum emek için de söz konusu olmaktadır. Böylece emek, üye ülkeler arasında serbestçe dolaşarak kendi becerisine en uygun iş ve ücreti elde etme olanağı bulmaktadır. Fakat üye ülkelerin farklı dillere sahip olmasının getirdiği engeller, emek akışkanlığının artırılmasını önlemektedir (Yıldız, 1999: 4). Ortak Pazarın oluşturulması hedefi üye ülkeler arasında Ekonomik ve Parasal Birlik çabalarını yeniden canlandırmıştır. Bununla beraber Parasal Birlik gerçekleşmeden iç pazarın tam olarak oluşamayacağı ve bu nedenle Para Birliğinin oluşturulmasının Ortak Pazarın tamamlanması için çok önemli bir unsur olduğu görülmüştür (Kar, 2012: 13). Bu durumda AB’de ilk olarak yapılması gereken tüm üye ülkelerinin Parasal Birliği gereklerini yerine getirmesidir.

2.1.2. Avrupa Birliğinin Genişleme Süreci

AB’nin bugünkü şeklini alması çok uzun bir zaman süreci içinde gerçekleşmiştir. Birliğin zaman içinde değişen yapısında özellikle yeni ülkelerin katılımıyla bir çok değişiklik olmuştur. Bu bağlamda bu bölümde Genişleme Sürecinin daha detaylı incelenmesi ve meydana gelen değişimlerin açıklanması gerekli görülmüştür.

2.1.2.1. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda, Danimarka

Başlangıçta AT’ye girmek istemeyen bazı ülkeler zaman içinde Topluluğun başarısını gördükleri için üyelik başvurusunda bulunmaya başlamışlardır. Özellikle İngiltere, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından on beş yıl boyunca, entegrasyon

sürecinin dışında durmayı tercih edip, Avrupa'daki uluslar üstü oluşumlara karşı bir tutum sergilemiştir (Weigall ve Stirk, 1992: 140). İngiltere, bu dönemde mevcut ihracat pazarlarını koruma ve yeni pazarlara girme konusunda oldukça yoğun bir baskıyla karşılaşmıştır. İngiltere'nin Avrupa'daki güçlü konumuna ulaşabilmek için Avrupa entegrasyonu içinde yer alması önem arz etmekteydi ve bu nedenle İngiliz Hükümeti AT'ye aday olmaya karar vermiştir.

İngiltere 1952 yılında oluşturulan AKÇT'ye katılmak istememiş 1959'da Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)'nin kuruluşunda öncü olmuştur. Ancak EFTA'dan beklenen ekonomik kazançların sağlanamamasıyla birlikte AET'ye girme kararı almıştır. Böylece 9 Ağustos 1961'de AET'ye başvuruda bulunulmuştur. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra 11 Mayıs 1967'de İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. Ancak İngiltere'nin ikinci başvurusu da Topluluğun niteliğini değiştireceği iddiasıyla sonuçsuz kalmıştır. 1968 yılında Fransa'da öğrenci olaylarının çıkması ve Çekoslovakya'nın Sovyet Birliği tarafından işgali gibi nedenlerle de Gaulle 28 Nisan 1969'da istifa etmiştir (Karluk, 2007: 14). 1969 yılında de Gaulle'den sonra seçilen Fransa Cumhurbaşkanı Georges Pompidou aynı yıl toplanan La Haye Zirvesinde Fransa'nın AT'nin genişleme sürecine ilişkin vetosunu kaldırmıştır. Bu zirvenin ardından AT'nin ilk genişleme müzakereleri başlamıştır. 30 Haziran 1970'te Lüksemburg'ta aday ülkeler ile katılım müzakereleri başlamıştır. İki yıl süren müzakerelerden sonra İngiltere, İrlanda ve Danimarka tam üye olarak, Topluluğa Katılım Antlaşması 22 Ocak 1972 tarihinde Brüksel'de imzalanmıştır.

İrlanda, Danimarka ve Norveç üyelik için halkoylaması yapmışlardır. 10 Mayıs 1973 tarihinde yapılan halkoylamasında İrlandalılar yüzde 83 evet oyuyla üyelik konusunda olumlu karar almışlardır. Danimarka'da da Ekim 1972'de yapılan halkoylamasında, halkın üçte ikisi AT üyeliği yönünde olumlu oy kullanmıştır. Norveç halkı ulusal egemenlikten taviz verileceğine ilişkin kaygıları nedeniyle 25 Eylül 1972'de yapılan halkoylamasında yüzde 53.49 oranında katılım karşıtı oy kullanarak Norveç'in bu ilk genişleme süreci dışında kalmasına sebep olmuştur (Preston, 1997: 41-44). İngiltere'de 5 Haziran 1975 tarihinde yapılan halkoylamasında İngilizlerin yüzde 67.2'si İngiltere'nin AT'de kalması lehine oy vermiştir.

İngiltere'nin topluluğa katılımı ile beraber İngiltere Topluluk bütçesine en fazla kaynak aktaran ülke konumuna gelmiştir. Ancak Topluluk bütçesinin, ortak tarım politikasını finanse etmek amacıyla düzenlenmiş bulunması ve İngiltere'de tarımın milli gelir içindeki payının oldukça düşük olması nedeniyle de bütçeden en az pay alan ülke durumuna düşmesiyle İngiltere'nin itiraz etmesi, aslında Topluluk bütçesinin dayanışma ilkesinin büyük yaralar aldığı anlamına gelmektedir (Dinan, 2005: 60). Ancak yine de bu dönemde AT'de bütçe ile ilgili bir değişikliğe gidilmemiştir.

Bu ilk genişleme ile birlikte AT'nin tüm Avrupa Devletlerine açık olması prensibinin uygulamada da geçerli bir ilke olduğu kanıtlanmış ve diğer Avrupa ülkeleri için örnek olmuştur. Ancak daha önceden altı üyeli olan topluluğun dokuz üyeli hale gelmesiyle ülkelerin çıkarları açısından bazı problemler ortaya çıkmaya başlamış ve bu gibi sorunlar ilerleyen genişlemelerde de devam etmiştir.

2.1.2.2. İkinci Genişleme: Yunanistan

Yunanistan 8 Haziran 1959'da ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. 9 Temmuz 1961 yılında Atina'da imzalanan Ortaklık Antlaşması hükümleri uyarınca, 22 yıllık bir geçiş dönemi sonunda Yunanistan'ın tam üye olabileceği öngörülmüştür. Ancak 21 Nisan 1967 tarihinde yapılan askeri darbe sonucu üyelik süreci dondurulmuştur.

20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı ve Kıbrıs'ta yaşanan hükümet darbesi 1967'den beri Yunanistan'da iktidarda olan Albaylar Cuntasının sona ermesine neden olarak yeniden demokratik rejime geçiş sürecini başlatmıştır. Yunanistan yeniden kurduğu demokrasisini istikrara kavuşturmanın, uluslararası sahnedeki konumunu ve etkisini güçlendirmenin bir aracı olarak gördüğü Makarios hükümetini darbe yaparak iktidardan uzaklaştırmış, yerine Samson yönetimi iktidara getirilmiştir (Borchardt, 1995:18). Yunanistan ile görüşmeler yeniden 27 Temmuz 1976'da başlamıştır. 28 Mayıs 1979'da Atina'da tam üyelikle ilgili Katılım Antlaşması imzalanmış ve Yunanistan 1 Ocak 1981 tarihinde Topluluğa üye olmuştur.

23 Şubat 1983 tarihinde Topluluktan 1 Ocak 1973 tarihinde Danimarka'ya bağlı olarak üye olmuş olan Grönland, yapılan halkoylaması sonucunda yüzde 52 hayır oyu ile AT'den ayrılma kararı almıştır. Resmi olarak 1 Şubat 1985'te Topluluktan ayrılmıştır.

2.1.2.3. Üçüncü Genişleme: İspanya, Portekiz

29 Haziran 1970 tarihinde Roma Antlaşmasının 113üncü maddesi gereğince Toplulukla İspanya arasında Tercihli Ticaret Antlaşması imzalanmış ve 1 Ekim 1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1975 yılında Franco dikta rejiminden kurtulan İspanya tam üyelik için 28 Temmuz 1977'de başvurmuştur. İspanya'nın adaylık sürecinde coğrafi büyüklüğü, nüfusu ve gelir düzeyinin AT'ye göre düşük olması nedeniyle bazı çekinceler söz konusu olmuştur. Bu nedenle tam üyelik müzakereleri birkaç kez kesilme noktasına gelmiştir. Ancak İspanya'da tüm sosyo-ekonomik katmanların tam üyelik için birlikte çalışması bu sorunların aşılmasında büyük rol oynamıştır (Ülger, 2005: 44). Sonuçta Madrid'de 12 Haziran 1985 tarihinde imzalanan Katılım Antlaşması ile İspanya 1 Ocak 1986'da topluluğa tam üye olmuştur. Tam üyelikle birlikte İspanya Topluluğun en büyük beşinci ülkesi olmuştur.

Salazar dikta rejiminden kurtulan Portekiz'e AT, yeni kurulan rejime kararlılık kazandırmak amacıyla 150 milyon ECU³'luk acil yardımda bulunmuştur. 27 Haziran 1974'te Portekiz AT'den acil yardım istemiştir. 20 Eylül 1976'da imzalanan Katma Protokol ve Ek Mali Protokol çerçevesinde ticari ayrıcalıklar ve Portekizli göçmen işçilere bazı haklar tanınmış ve tarım alanında ödümler verilmiştir (Karluk, 2007: 17). Bu dönemde Portekiz'in ekonomik yapısının Yunanistan gibi oldukça zayıf olması bu ülkenin üyelik sürecinin biraz gecikmesine neden olmuştur.

Portekiz 28 Mart 1977 tarihinde AT'ye tam üyelik için başvurmuştur. 3 Aralık 1980'de imzalanan bir diğer Antlaşma ile katılım öncesi Portekiz'e 275 milyon ECU tutarında ekonomik ve mali yardım yapılması kararlaştırılmıştır. 12 Haziran 1985 tarihinde Lizbon'da Katılım Antlaşmasının imzalanmasının ardından 1 Ocak 1986'da Portekiz tam üye olmuştur. Ancak Portekiz için 7 yıllık bir uyum dönemi öngörülmüştür. Serbest dolaşım hakkı ise 1992'de verilmiştir.

³ Avrupa Para Sisteminin para birimidir ve üye ülkelerin paralarından meydana gelen bir sepete dayanmaktadır. ECU, hesap birimi ve ödeme aracı olarak kabul edilen bir "kaydi para"dır.

İspanya ve Portekiz'in tam üye olması ile birlikte AT'nin üye sayısı on iki olmuştur. Ancak bu iki yeni üyenin ekonomik gelişmişlik düzeyinin topluluk ortalamasının çok gerisinde kalması sonucunda üçüncü genişleme, üye devletler arasındaki mali uçurumları arttıran bir genişleme haline gelmiştir (Sjursen, 1997: 153-514). Bu durum topluluğun geleceği hakkında soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur.

2.1.2.4. De Facto Genişleme: İki Almanya'nın Birleşmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ikiye bölünmüştür ve 13 Ağustos 1961 tarihinde iki Almanya arasındaki sınırlar kapatılmış ve Berlin duvarı inşa edilmiştir. İki taraf arasındaki soğuk savaş 1989 yılına kadar devam etmiştir. 1989 yılında Doğu Almanya'nın vatandaşlarına turist çıkış vizesi vermeye başlaması ile birlikte, Çekoslovakya ve Macaristan'a giden Doğu almanlar bu ülkelerdeki büyükelçiliklere sığınmışlardır. Bunun sonucu olarak Çekoslovakya ve Macaristan sınırlarını açmış ve yaklaşık elli bin kişi Batı Almanya'ya göç etmiştir (Sander, 1994: 213-215). Bu gelişmeler iki Almanya'nın birleşmesi için zemin hazırlamıştır ve iki Almanya 3 Ekim 1990'da resmen birleşmiştir.

İki Almanya'nın birleşmesi ile birlikte Doğu Almanya "de facto" (fili) olarak Gümrük Birliğine girmiş ve bu genişleme sonucu Almanya'nın Avrupa Parlamentosundaki milletvekili sayısı 81'den 99'a yükselmiştir. Ancak ortaya çıkan Birleşme maliyetlerinin yüzde 80'ini Federal Almanya karşılamıştır. Bu genişlemenin diğer genişlemelerden farkı, AT ile herhangi bir başvuru ve müzakere yapılmadan ve Katılım Antlaşması imzalanmadan birleşmenin gerçekleşmiş olmasıdır.

2.1.2.5. Dördüncü Genişleme: Avusturya, İsveç, Finlandiya

17 Temmuz 1989'da Avusturya, 1 Temmuz 1991'de İsveç ve 18 Mart 1992'de Finlandiya AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. Birlik, müzakereleri üç ülke için eş zamanlı olarak 1 Şubat 1993 tarihinde başlatmıştır. 24-

25 Haziran 1994 Korfu Zirvesi'nde bu ülkelerin üyelik başvuruları değerlendirilmiş ve Katılım Antlaşmaları imzalanmıştır.

25 Kasım 1992'de Norveç yeniden tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak Norveç'te müzakerelerin tamamlanmasının ardından 27 Kasım 1994'de yapılan halkoylamasında, 1972'de yapılan halkoylamasına benzer bir şekilde üyeliğe yüzde 52,2 oranında "hayır" oyu çıkmıştır. Bu durumda Norveç Birlik dışında kalmayı tercih etmiştir.

AT'de dördüncü genişleme süreci tamamlanmadan önce, 1991 yılında, Hollanda'da Maastricht Zirvesi yapılmıştır. Bu Zirvede, AT'ye üye devlet ve hükümet başkanları AB Antlaşmasını hazırlamışlardır. 7 şubat 1992'de Antlaşmanın imzalanması ile birlikte AB'nin hukuki temelleri atılmıştır. Ayrıca hazırlanan ek bir Protokol ile İngiltere'ye eğer kendi parlamentosu karar verirse Para Birliği dışında kalma serbestisi sağlanmıştır. Danimarka için ise farklı bir durum söz konusu olmuştur. Danimarka'da Anayasasının gereği olarak Para Birliğine katılma kararı için referanduma gidilmesi gerekmiştir (Karluk, 2007: 68). Bütün bu gelişmeler ışığında 1 Ocak 1995 tarihinde müzakereler tamamlandığında Avusturya, İsveç ve Finlandiya AT'ye değil, AB'ye tam üye olmuşlardır. Bu üç ülkenin de AB'ye katılması ile birlikte Birlikteki ülke sayısı on beş olmuştur. Tüm genişlemeler bakımından en kısa sürede tamamlanan bu süreç sonunda AB'nin nüfusu yaklaşık 21 milyon artmış ve toplamda 370 milyona ulaşmıştır.

2.1.2.6. Beşinci Genişleme: Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

AB Komisyonu'nun genişlemeye ilişkin stratejisine esas teşkil etmek üzere 16 Temmuz 1996 tarihinde "Gündem 2000" başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre AB'ye üye olmak isteyen Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin genişleme sürecine dahil edilmesi öngörülmüştür.

Lüksemburg Zirvesinde Gündem 2000'in önerileri kabul edilerek başvuruda bulunan bu ülkeler iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grupta Polonya, Macaristan, Çek

Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya ve GKRY; ikinci grupta Litvanya, Letonya, Bulgaristan, Romanya ve Slovakya yer almıştır. Birinci gruptaki ülkelerle müzakereler 31 Mart 1998’de ve ikinci grupta bulunan ülkelerle 15 Şubat 2000’de fiilen başlamıştır. 16 Temmuz 1990’da Malta’nın tam üyelik başvurusunun ardından Malta da ikinci grup ülkelere dahil edilmiştir. Müzakerelerde görülen yavaş ilerleme nedeniyle Bulgaristan ve Romanya’nın ayrı bir grupta değerlendirilmesine karar verilmiştir (Ülger, 2005: 47-49). Bu nedenle Bulgaristan ve Romanya bu genişleme grubunda yer almamıştır.

10-11 Aralık 1999’da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesinde genişleme ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu Zirve’de Türkiye resmen “aday ülke” statüsüne geçmiştir. 15-16 Mart 2002’de gerçekleştirilen Barselona Zirvesinde Lizbon Stratejisi başlatılarak, aday ülkelere bu stratejide yer alan ekonomik, sosyal ve çevresel hedefleri iç hukuklarına aktarmaları tavsiye edilmiştir. Çek Cumhuriyeti, Malta, Estonya, GKRY, Macaristan, Letonya, Slovenya, Malta, Polonya ve Slovak Cumhuriyeti ile Avrupa Birliğine Katılım Antlaşması 16 Nisan 2003’te imzalanmıştır. 1 Mayıs 2004 tarihinde ise bu ülkeler AB üyesi olmuşlardır (Kavalalı, 2005: 29). Beşinci genişleme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte, AB’nin üye sayısı 25 olmuştur. Yüzölçümü %34 oranında büyümüş, nüfusu ise sadece Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılımıyla 105 milyon artmıştır (Ülger, 2005: 44). Ancak nüfustaki büyük artışa karşılık GSYH’nin yalnızca yüzde beş artması ile birlikte AB ortalamasında kişi başına düşen gelir azalmıştır.

2.1.2.7. Altıncı Genişleme: Romanya, Bulgaristan

Romanya 22 Haziran 1995, Bulgaristan ise 16 Aralık 1995 tarihinde AB’ye tam üyelik için başvuruda bulunmuşlardır. Bu iki ülke ile üyelik müzakerelerine 15 Şubat 2000’de başlanmıştır. Ancak aynı dönemde AB’ye başvuruda bulunan diğer 10 aday ülkenin gerçekleştirdiği ilerlemeleri zamanında sağlayamadıkları için o ülkelerle birlikte 1 Mayıs 2004’te AB’ye üye olamamışlardır.

13 Kasım 2002’de Romanya ve Bulgaristan için Komisyon tarafından “Yol Haritası” açıklanmıştır. 2004 Strateji Belgesinde ise bu ülkelerin katılım müzakerelerinin paralellik gösterdiği belirtilerek Katılım Antlaşmasının 2005 yılında

imzalanarak 1 Ocak 2007’de yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Öngörüldüğü gibi 1 Ocak 2007’de Romanya ve Bulgaristan tam üye olmuşlardır. Böylece AB’ye üye ülkelerin sayısı 27’ye yükselmiştir.

2.1.3. Ekonomik ve Parasal Birliğe Geçiş

Tanım olarak Ekonomik ve Parasal Birlik, Ortak Pazarın tüm özelliklerini taşımaktadır. Ancak Ortak Pazardan farklı olarak taraf ülkeler arasında ekonomik, mali ve sosyal politikaların da uyumlaştırılması söz konusu olmaktadır. Parasal Birlik, Ortak Pazar oluşturmada tamamlayıcı ve zorunlu bir unsurdur. Parasal Birlik, üye ülkeler arasında tek para biriminin kabulünü ve ortak para politikasının uluslar üstü bir Merkez Bankası (Avrupa Birliği Merkez Bankası) tarafından yönetilmesini gerektirmektedir (Ertürk, 2002: 170). Ayrıca Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyi ve üye ülkelerin Merkez Bankaları da Ekonomik ve Parasal Birliğin işleyişinin kontrolü açısından önem taşımaktadır.

Parasal Birliğin temel bazı avantajları bulunmaktadır. Öncelikle, Parasal Birliğin başlaması ile birlikte AB içi ticarete döviz kurları ortadan kalktığı için kur dalgalanmalarının ticareti olumsuz etkilemesi söz konusu olmamaktadır; yapılan alışverişlerde para bozdurma maliyetleri ortadan kalkmakta, bu da tasarruf sağlamaktadır; Üye ülkelerin faiz oranlarında düşme yaşanacağı için borçlanma maliyetleri düşmekte ve mallar aynı para birimi ile ifade edildiği için fiyatlar şeffaflaşmaktadır (Bilici, 2004: 56-57). Parasal Birliğin üye ülkeler açısından temel maliyeti ise ödemeler dengesinde dengesizlik olması durumunda sabit kur sisteminin ek maliyetler yüklemesidir (Aktan, 1983: 54). Parasal Birliğin oluşturulması için bazı temel koşulların var olması gerekmektedir. Bu koşullar aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Baydur ve Süslü: 2004: 239-240):

- Üye ülkelerin ekonomik yapıları birbirine benzer olmalıdır,
- Üye ülke ekonomileri özellikle kendi aralarında dışa açık olmalıdırlar ve sermaye, mal ve hizmet akımlarında tüm engeller kaldırılmalıdır,
- İşgücünde yüksek mobilité olmalıdır ve ücretler düşüş yönünde esnek olmalıdır,
- Üye ülkelerin paraları tam konvertibl olmalıdır.

Parasal Birliğin tamamlanabilmesi için beş temel aşama vardır. Bu aşamalar (Tonus: 2000: 3):

1. Döviz kuru birliği: Bu aşamada üye ülkeler ulusal paralarını gittikçe daralan bir bantta sabit bir oranla birbirlerine bağlarlar. Fakat üçüncü ülke paraları karşısında dalgalanma devam etmektedir. Ayrıca bütünleşmiş tek bir sermaye piyasası oluşturulmaktadır.

2. Ortak fon mekanizması: AB üyesi ülkelere ödemeler bilançosu fazlası veren ülkelerin açık veren ülkelere yardımcı olmalarını sağlayan bir fon mekanizması oluşturulmaktadır.

3. Ekonomi politikalarının eşgüdümü: Üye ülkelerin ekonomi politikalarının eşgüdümünü gerçekleştirmek için ülkelerin ekonomi ve maliye bakanları ile merkez bankaları başkanları uygulanacak politikaları belirlemektedirler.

4. Ortak rezerv yönetimi: Ortak bir merkez bankası kurularak üyelerin döviz rezervleri burada tutulmaktadır.

5. Tek para: Parasal Birliğe üye tüm ülkelerde kullanılacak tek bir paranın yaratılmasıdır.

Yukarıda sayılan maddelerden de anlaşıldığı gibi Parasal Birlik, ortak para ve döviz kuru politikalarını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda ulusal hükümetler artık para politikası ve döviz kuru politikalarını ulusal düzeyde tek başlarına uygulayamamaktadırlar. Bu nedenle Parasal Birliğin farklı bölgeleri herhangi bir şoktan asimetrik olarak etkilenmektedir. Artık karar mekanizması tek merkez bankasına aittir (Utkulu, 2005: 112).

13 Mart 1979 tarihinde Avrupa Para Sistemi (APS)'nin kurulması ile birlikte üye ülkelerin para birimlerinin, birimleri cinsinden en az dalgalanmasına izin verecek bir sistemin oluşturulması amaçlanmıştır. Sistemin temel hedefi Avrupa'da bir parasal istikrar bölgesi yaratmaktır. Sistemin amaçlar doğrultusunda ilerlemesi sonucu 1989 yılında Delors Raporu hazırlanmıştır. Raporda tek para sistemine geçiş nedenleri ve avantajları belirtilmiştir. Buna göre doğrudan avantajlar para sistemi ile işlem maliyetlerinin azalacak olması, dolaylı avantajlar ise fiyat istikrarının sağlanmasıdır.

Delors Raporuna göre Ekonomik ve Parasal Birliğe geçiş aşamaları birinci, ikinci ve son aşama olmak üzere üç aşama olarak belirlenmiştir (Mercül, 2002: 240-241):

Birinci aşama: Bu aşama 1 Temmuz 1990 tarihinde başlamıştır ve Ortak Pazar çerçevesinde ekonomi ve para politikaları açısından daha sıkı işbirliği ve koordinasyon sağlanması ve tüm ulusal paraların APS'ye dahil olması öngörülmüştür. 31 Aralık 1993 tarihinde biten birinci aşamada sermaye hareketlerinin tam olarak serbestleştirilmesi sağlanmış ve ülkelerin ekonomik ve mali yapıları birbirlerine yakınlaşmıştır⁴.

İkinci aşama: AB Antlaşması (Maastricht)'nın 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmesinden sonra, 1 Ocak 1994 tarihinde başlamıştır. Parasal işbirliği ve Ortak Para Politikaları konusunda Avrupa Merkez Bankaları Sisteminin söz sahibi olması kararlaştırılmış ve Avrupa Para Enstitüsü kurulmuştur. Bu bağlamda kamu açıklarının üye ülkelerin Merkez Bankalarınca karşılanması önlenmiştir.

Son aşama: AB'de tek paraya geçiş süreci 1 Ocak 1999'da başlamıştır. Bu tarihten sonra ECU yerine Euro adı verilen para birimi kullanılmaya başlanmıştır. Para politikası ile ilgili uygulamaların Avrupa Merkez Bankaları Sistemi tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Üye ülkelerin paralarının Euro'ya bağlanması ile birlikte Avrupa Merkez Bankası kurulmuştur. Delors Raporu kendinden önce atılan adımların devamı niteliğindedir ve değişen koşullara uyum göstermekle beraber tam ekonomik entegrasyon açısından belirleyici yasal metin olan AB Antlaşmasının Ekonomik ve Parasal Birlik alanındaki esaslarını da ortaya koymaktadır.

7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması AB'yi kuran ve tam entegrasyona götüren antlaşma olarak da anılmaktadır. Maastricht Antlaşması, Birliğin temelini oluşturan Kurucu Antlaşmaları ortadan kaldırmamıştır ancak günün koşullarına uygun olarak yeniden düzenlemiştir.

Maastricht Antlaşması ile devletlerarası düzeyde üye ülkeler ortak dış politika, ortak güvenlik politikası, ortak adalet ve içişleri konularında birlikteliğe giderek uyum yükümlülüğüne girmişlerdir. Maastricht Antlaşması, temelini Delors

⁴ Bu aşamada İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İrlanda mali bütünleşme yönünde yeterli ilerleme kaydedemedikleri için bu ülkeler için istisnai bir rejim öngörülmüştür.

Raporunun oluşturduğu Ekonomik ve Parasal Birliğe ilişkin hükümleri de düzenlemiştir. Maastricht (Yakınlaşma) kriterleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2011: 1):

- Üye ülkenin enflasyonu, fiyat istikrarı konusunda en başarılı performansa sahip üç üye ülkenin ortalamasından 1.5 puandan fazla olmamalıdır,
- Üye ülkelerin kamu kesimi açıkları GSYİH'nin yüzde 3'ünden fazla olmamalıdır,
- Üye ülkelerin kamu borçları GSYH'nin yüzde 60'ını aşmamalıdır, bunun üzerinde olması durumunda ise yüzde 60'a doğru istikrarlı bir biçimde azalış eğiliminde olmalıdır,
- Herhangi bir üye ülkenin uzun dönem faiz oranları ortalaması, en düşük enflasyon oranına sahip üç üyenin uzun dönem faiz oranları ortalamasından 2 puandan fazla olmamalıdır,
- Son iki yıl itibari ile üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.

Bu kriterlerin yanında üye ülkelerin kendi Merkez Bankalarının mevzuatlarını Antlaşma hükümlerine göre uyarlaması gerekmektedir. Maastricht Antlaşması Parasal Birliğe önceden ve sonradan katılanlar arasında bir ayrım gözetmemektedir. Bu, birleşme kriterlerinin Birliğe sonradan dahil olan ülkelere de aynı şekilde uygulanacağı anlamına gelmektedir. Parasal Birliğe üyelik için aday ülkelerin, kamu sektörünün doğrudan Merkez Bankası tarafından finansmanının yasaklanması, kamu sektörünün mali kuruluşlardan imtiyazlı olarak kredi kullanımının yasaklanması ve ulusal Merkez Bankalarının bağımsızlığının sağlanması gerekmektedir (Kar, 2003: 211). Bu koşulların oluşması durumunda Parasal Birliğe dahil olmak söz konusu olmaktadır.

Maastricht Antlaşması ile Avrupa Para Enstitüsünün 1 Ocak 1994'te kurulması kararı alınmış ve daha sonra bu kurum 1 Ocak 1999'da yetkilerini Avrupa Merkez Bankasına devretmiştir. 1 Ocak 2002'den itibaren tek para birimi olan Euro kullanılmaya başlanmıştır. Tek paraya geçiş AB'nin ulaşmayı hedeflediği Siyasal Birlik açısından da önem taşımaktadır. Çünkü devletlerin para basma yetkisinin ellerinden alınarak uluslar üstü bir organa verilmesi Siyasal Birliğin kurulması açısından kayda değer bir ilerlemedir.

1 Ocak 2002 tarihi itibariyle Euro kullanmaya başlayan ülkeler Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg ve Portekiz'dir. Danimarka, İngiltere, İsveç ve Yunanistan ise Euro'yu kullanmaya başlamamıştır. Maastricht Antlaşması ile Danimarka ve İngiltere'ye katılmama hakkı tanınmıştır. Yunanistan ve İsveç'in katılmamasının nedeni ise gerekli koşulları zamanında yerine getirememeleridir. Ekonomik ve Parasal Birliğin devam edebilmesi üye ülkelerdeki ekonomik istikrarın sürdürülmesi ile yakından ilgilidir. Yunanistan 2011 yılında Parasal Birliğe dahil olmuştur.

Maastricht Antlaşmasına göre AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunabilmek bazı koşulların varlığı halinde söz konusu olabilecektir. Bunlar, Avrupalı devlet olmak⁵; demokratik güvenlik; Müktesebatı yerine getirmek ve Birliğin siyasal gelişmesine açıklıktır (Karluk, 2007: 78-79). Sadece bu kriterleri yerine getirebilen ülkeler tam üyelik için AB'ye başvurabilmektedirler.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Parasal Birlik ile ilgili olarak 1 Ocak 1999'da bazı düzenlemeler yapmıştır. TCMB'de bu tarihten itibaren Euro kullanılmaya başlanmış, Euro/Dolar paritesi açıklanmış ve 4 Ocak 1999 tarihinden itibaren Türk Bankalarında Euro cinsinden hesap açılmaya başlanmıştır.

2.1.4. Tam Ekonomik Entegrasyona Geçiş Sağlayan Düzenlemeler

Ekonomik ve Parasal Birlikten sonraki aşama Siyasi Birliğin gerçekleştirilmesi olacaktır. Böylece tam ekonomik entegrasyonun sağlanması amaçlanmaktadır. Bu oluşumda parlamentonun ağırlığı artarak Birlik tek bir ülke şeklinde yönetilecektir. AB'de özellikle 1992 yılı Maastricht Zirvesi çerçevesinde Ekonomik ve Parasal Birlikle beraber Siyasal Birliği de hedefleyen bir süreç başlamış ve artık üyelik için hukuki, siyasi ve sosyal boyut da önem kazanmıştır.

Maastricht Zirvesinde Siyasi Birliğin oluşturulması açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Buna göre Avrupa vatandaşlığı, ortak savunma politikası gibi alanlarda kararların oy birliğiyle alınması, bazı durumlarda ise çoğunluğun görüşlerinin de göz önünde bulundurulmasına karar verilmiştir. Siyasi Birliğin

⁵ Avrupalı olarak kabul edilmek için hangi özelliklere sahip olunması gerektiği Maastricht Antlaşmasında açık olarak belirtilmemiştir. Sadece coğrafi bir tanımlama olarak Antlaşmada yer almıştır.

gerçekleştirilmesini Almanya, Fransa, Belçika ve Lüksemburg desteklemiş ancak İngiltere ve Danimarka ise bu konuda istekli olmamıştır. Ancak Zirve sonunda ortak bir karara varılmıştır. Belirlenen “Ortak Dış Politika ve Savunma Politikası” ile daha hızlı ve etkin hareket etmenin sağlanması amaçlanmıştır. Ortak Savunma politikasının yürütülmesi görevi Batı Avrupa Birliğine verilmiş, Avrupa Parlamentosunun yetkileri arttırılmış ve bazı konularda veto hakkı verilmiştir (Karluk, 2007: 77). Yapılan tüm bu düzenlemeler tam ekonomik entegrasyonun sağlanması açısından önem taşımaktadır.

2.1.4.1. 1993 Kopenhag Zirvesi

21-22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesinde Avrupa Konseyi Avrupa Birliğinin genişlemesinin Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve AB’ye tam üye olmak için yerine getirilmesi zorunlu olan siyasi ve ekonomik kriterler ile Topluluk mevzuatına uyulması için gerekli kriterleri ortaya koymuştur. AT’nin ilk kurulduğu yıllarda bütünleşme sadece ekonomik alanı kapsadığı için aday ülkeler Topluluğa daha kolay üye olmuşlardır. Kopenhag kriterleri daha sonra oluşturulmuştur ve üye ülkelerin daha kapsamlı değişiklikleri gerçekleştirmesini zorunlu kılmaktadır. Kopenhag kriterleri üç ana başlık altında toplanmaktadır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2002: 1-2):

1. Siyasi kriterler: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların ülkede bulunmasını gerektirmektedir.

2. Ekonomik kriterler: İşleyen ve aynı zamanda AB içinde rekabetçi baskılara ve diğer piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı,

3. AB Mevzuatının Belirlenmesi Kriteri: Siyasi, Ekonomik ve Parasal Birliğin hedeflerine bağlı kalarak üyelik yükümlülüklerini yerine getirebilmek ve ortak dışişleri ve güvenlik politikasına uyum sağlamaktır.

Bu kriterler altında aday ülkeler demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını ve Birlik içindeki rekabetçi baskı ile baş edebilecek kapasiteyi garanti edebilecek kurumların istikrarını sağlamış olması gerekmektedir

ve katılım müzakerelerinin başlatılabilmesi için Kopenhag Kriterlerine uyum zorunludur.

2.1.4.2. Amsterdam Antlaşması

16-17 Haziran 1997 tarihli Zirvede kabul edilen, 2 Ekim 1997’de imzalanan ve 1 Mayıs 1999’da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, Maastricht ve diğer Antlaşmaları tamamlayarak bazı eklemeler yapmaktadır. Antlaşmada özellikle Avrupa yurttaşlığı, adalet ve içişlerinde işbirliği konuları üzerinde durulmuştur. Bu antlaşma ile siyasi entegrasyon daha da derinleştirilmiş ve AB kurumlarına daha fazla yetki verilmiştir.

Amsterdam Antlaşmasında AB’ye tam üyelik için gerekli görülen yeni koşullar düzenlenmiş, istihdamla ilgili yeni bir bölüm oluşturulmuş, savunma alanında bazı askeri konular yeniden tanımlanmış ve kurumsal yapı, organizasyon ve karar alma konuları bu bağlamda düzenlenmiştir. Ayrıca mevzuat daha şeffaf hale getirilerek, Schengen mevzuatı Birlik Müktesebatına dahil edilerek vize, göç, iltica ve vatandaşlık konuları tekrar ele alınmıştır. Amsterdam Antlaşması madde 6(1)’de üyelerin taşıması gerekli koşullar belirtilmiştir. Bu koşullar aşağıdaki gibidir (Dartan, 2002: 143):

-Birlik, üye devletler için ortak olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere ve hukukun üstünlüğüne saygı ülkeleri üzerine kuruludur,

-Birlik, üye devletlerin anayasalarında müşterek olan anayasal geleneklerden doğan temel haklara saygı gösterir,

-Birlik, üye devletlerin milli kimliklerine saygı gösterir.

Yukarıdaki ilkelere saygı gösteren herhangi bir Avrupa devleti Birliğe üye olmak için başvurabilmektedir. Aday ülkelerin bu kriterleri karşılayıp karşılamadığına karar vermek ise AB organlarının yetkisindedir.

Amsterdam Antlaşması ile AB’nin özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı, temel özgürlüklere saygı ve hukuk devleti ilkeleri üzerine kurulduğu Maastricht Antlaşmasından daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca kişilerin serbest dolaşımı, göç, siyasi sığınma, dış sınırlar ve medeni hukukta işbirliği konularında AB’ye mevzuat çıkarma yetkisi verilmiştir. Bunlara ilaveten insan

haklarını sürekli ve ciddi biçimde ihlal eden ülkelere karşı diğer ülkelerin yaptırım uygulama hakkı tanınmıştır (Tecer, 2007: 19-29). Böylece AB ülkelerinde insan haklarına saygının daha önemli ve ciddi bir unsur olduğunun anlaşılması amaçlanmıştır.

2.1.4.3. Nice Antlaşması

26 Şubat 2001 tarihinde imzalanan ve 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe giren Nice Antlaşması ile AB’de önemli kurumsal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle genişleme süreci göz önünde bulundurularak temel AB kurumlarının üye sayısı ve bunların üye ülkelere göre dağılımı yeniden belirlenmiştir. Bazı kurumların yetkileri ise yeniden düzenlenmiş, nitelikli çoğunlukla karar alınacak konuların sayısı arttırılmıştır (Fişne, 2003: 65). Antlaşmada, Konseyde oyların toplam sayısı 321’e yükseltilerek nitelikli çoğunluğun 232 olması öngörülmüştür.

Nice Antlaşması ile Avrupa Konseyinin oybirliği yerine nitelikli çoğunlukla karar almasının yeterli olacağı alan sayısı arttırılmıştır. Örneğin Avrupa Komisyonu başkanı ve üyeleri, Savunma ve Dış İlişkiler Yüksek Temsilciliği, özel temsilciler, Konsey Genel Sekreter Yardımcısı gibi kadrolara yapılacak atamalarda nitelikli çoğunlukla karar alınacaktır. Ancak ayrımcılıkla mücadele, sanayi yardımları ve sınır ötesi etkiye sahip adli işbirliği konularında oybirliği koşulu artık aranmayacaktır. Ayrıca Konseyin Komisyon önerilerini değiştirebilmesi veya Parlamenta yapılan değişiklikleri geri çevirebilmesi için oybirliği gerekmektedir (Tecer, 2007: 21). Bu Antlaşma bu nedenle AB kurumlarında karar alma mekanizmalarını yeniden düzenlediği için önem taşımaktadır. Bir diğer önemi ise kurumsal reformlar gerçekleştirerek AB’yi yeni genişlemelere hazır hale getirmesidir.

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KURUMSAL YAPISI

AB, uluslar üstü bir yapıdır ve merkezi Brüksel’dedir. AB’de görev yapan başlıca organlar AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu, AB Komisyonu, Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Adalet Divanı, AB Sayıştay, Avrupa Denetçiliği ve Avrupa Yatırım Bankasıdır. Üye devletler ulusal egemenliklerinin bir bölümünü bu

organlara devretmişlerdir. AB organlarının hepsinin kendilerine özgü görev ve yetkileri vardır ve bu yetkiler çalışmanın bu kısmında en önemli yönleri dikkate alınarak anlatılacaktır.

AB Konseyi AB'nin yasama organıdır ve merkezi Brüksel'dedir. Maastricht Antlaşmasından sonra Konsey'in adı AB Konseyi olmuştur ve üye devletlerin bakanlarından oluşmaktadır. Görüşülecek konulara göre bakanlar farklılık göstermektedir. Genel olarak kararlar salt çoğunlukla alınmaktadır. Ancak dışişleri, vergilendirme ve çevre gibi konularda oybirliği gerekmektedir. Ülkelerin nüfusuna göre ağırlıklı olarak oy hakkı belirlenmekte, altı ayda bir Konsey Başkanlığı bir üye ülkeden diğerine aktarılmaktadır.

Avrupa Parlamentosu 1979 yılında kurulmuştur. Üye ülkelerin vatandaşları tarafından seçilen parlamenterlerden oluşmaktadır. 626 parlamenter 5 yıl görev yapmak üzere seçilmektedirler. Nis Antlaşmasından sonra 12 aday ülkenin de katılımıyla parlamenter sayısının 732'ye yükseltilmesi karara bağlanmıştır. Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu Strazburg'da toplanmaktadır. Görevi, Birliğin politikalarının hazırlanması için gerekli alternatif politikaları belirlemektir. Avrupa Parlamentosu AB Komisyonunu ve AB Konseyini denetlemektedir. Ayrıca Avrupa Komisyonu üyelerinin atamalarını onaylama ve üçte iki çoğunlukla Komisyonu görevden alma yetkisine de sahiptir.

AB Komisyonunun görev süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. AB'nin yürütme organıdır ve temel görevi Birlik Antlaşmalarının uygulanması ve korunmasını sağlamaktır. Komisyonun diğer görevleri ise Topluluk adına belirlenen konularda müzakereler yapmak, uygulanacak ortak politikaların mevzuat tasarılarını hazırlamak ve bütçe taslağını hazırlamaktır. Komisyon üyeleri görevlerini yerine getirirken kendi ülkelerinden bağımsız davranmalı, sadece AB'nin çıkarlarını gözetken kararlar vermelidirler. Komisyon Başkanı üye devletler tarafından Avrupa Parlamentosunun görüşü alındıktan sonra atanmakta, Komisyon üyeleri ise Parlamento tarafından onaylandıktan sonra resmen göreve atanmaktadırlar. Avrupa Parlamentosu, Komisyonu görevinden alabilecek yetkiye sahip tek organdır.

Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, üye devletlerin devlet ve hükümet başkanları ve AB Komisyon Başkanından oluşmaktadır. Yılda iki defa toplanarak AB'nin dış politikasını ve politika önceliklerini belirlemektedir. Konsey

başkanı 6 ayda bir değişmektedir. Birliğin en üst düzeyde yetkili ve politik organıdır. Birliğin temel politikalarını belirleyerek AB Bakanlar Konseyinin çözümleyemediği konuları karara bağlar. Mali konular dışında tüm kararlar salt çoğunluk ile alınmaktadır (Yenigün, 2002: 32). Avrupa Tek Senedi ile kurumsal hale gelen Avrupa Zirvesi ilk olarak 1975 yılında toplanmıştır.

Adalet Divanı ve Asliye Mahkemesi, AB'nin Topluluk Hukukunun uygulanmasını ve de yorumlanmasını sağlamak ve anlaşmazlıklarda hakemlik yapmak üzere kurulmuştur. Merkezi Lüksemburg'da bulunan Divan'da 15 hakim ve 6 savcı kararları oy çokluğu ile almaktadır. Asliye Mahkemesi, üye devletlerce atanan 15 yargıçtan oluşmaktadır ve 1989'da kurulmuştur. Kararları Adalet Divanında temyiz edilebilmektedir.

AB Sayıştay 1 Kasım 1993'te kurulmuştur. Sayıştay Lüksemburg'dadır. Her bir üye devletin birer denetçisinden oluşmaktadır. Üyeleri AB Konsey'i tarafından AB Parlamentosa danışılarak atanmaktadır. Sayıştay, AB'nin mali denetleme organıdır ve Birlik kurumlarının tüm gelir ve giderlerini denetlemektedir. Her yıl fonların kullanımı ile ilgili rapor yayınlamaktadır.

Avrupa Denetçiliği, "AB vatandaşlarının ya da üye ülkelerde ikamet eden veya kayıtlı işyeri bir üye ülkede olan gerçek ve tüzel kişilerin, Birlik Kurumlarının (Adalet Divanı ve İlk Derece Mahkemesi dışındaki) yönetsel uygulamalarındaki aksaklıklarla ilgili şikayetleri için başvurabilecekleri mercidir (Tecer, 2007: 42)". 1995 yılından itibaren Avrupa Parlamentosu tarafından o seçim döneminde geçerli olacak bir Avrupa Denetim Görevlisi (Ombudsman) atanmaktadır. Avrupa Denetim Görevlisi hiçbir devlet veya kurumdan tavsiye ve görüş almadan bağımsız olarak çalışmaktadır.

Avrupa Yatırım Bankası 1958'de kurulmuştur, Lüksemburg'dadır. AB'nin temel finansman kurumudur. Temel görevi, AB'nin ekonomik gelişmesini ve yatırımları finanse etmektir. Birliğin gelişmesini sağlamak; geri kalmış veya endüstriyel gerileme ile karşı karşıya olan bölgeleri kalkındırmaya yönelik kredi vermek; azgelişmiş bölgelerin kalkındırılması ve tek pazarın oluşturulmasına yönelik projelere finansman sağlamak gibi görevleri de bulunmaktadır (Dura ve Atik, 2003: 172). Birlik üyesi ülkeler Avrupa Yatırım Bankasının da üyesidirler.

AB'nin karar mekanizmalarında (Konsey, Parlamento, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) ve benzeri) söz imkânı olmayan Türkiye'nin bu organların kararlarına uygun davranma yükümlülüğü vardır. Yükümlülüklerin yerine getirilmesinde ortaya çıkabilecek sorunların çözümü ise Ortaklık Konseyi ve diğer bazı organlara bırakılmıştır (Bilici, 2004: 83). Türkiye ve AB arasındaki ilişkileri düzenleyen organlar Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Karma Parlamento Komisyonu, Gümrük İşbirliği Komitesi ve Gümrük Birliği Ortak Komitesidir.

Ankara Antlaşmasının 8. maddesi ile tarafların ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gelişimini sağlamak için Ortaklık Konseyi oluşturulmuştur. Konseyin temel görevleri, Türkiye ile Topluluk arasında bir Gümrük Birliğinin oluşumu ve Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluğunkine yakınlaştırılması için gerekli ortak çalışmaların yapılmasıdır. Ortaklık Konseyinin aldığı kararlar yardımcı organ olarak Ortaklık Komitesi kurulmuştur. Komite, teknisyenlerden oluşan bir organdır ve teknik sorunlar üzerinde incelemeler yaparak hazırladığı raporları Ortaklık Konseyi'ne sunmaktadır.

1965 yılında Karma Parlamento Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, ortaklığın denetim organıdır. Komisyona Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Avrupa Parlamentosundan seçilen üyeler, Ortaklık Konseyi tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporlarını inceleyerek ortaklığa ilişkin konularda fikir belirtip tavsiyelerde bulunmaktadır. Daha sonra oluşturulan Gümrük İşbirliği Komitesinin görevi, akit taraflar arasındaki idari işbirliğini sağlamak ve Ortaklık Komitesinin Gümrük Birliği alanında kendisine vereceği her türlü görevi yürütmektir (Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1993: 161-166). Ankara Antlaşmasının 24. maddesi uyarınca kurulan Gümrük Birliği Ortak Komitesinin görevi, Gümrük Birliğinin daha iyi işleyişini sağlamak için Ortaklık Konseyine tavsiyelerde bulunmaktır.

Mevzuat ile ilgili çalışmaların eşgüdümünü sağlamak amacıyla 27 Haziran 2000 tarihinde Avrupa Birliği Genel Sekreterliği kurulmuştur. Genel sekreterliğin görevi, AB müktesebatına uyum ile ilgili çalışmaların eşgüdümünü sağlamaktır. AB ile olan ilişkiler çerçevesinde müzakerelerde bu teknik heyetin çalışmaları büyük

önem arz etmektedir (Bilici, 2004: 89). Bu organların tümü Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi açısından önem arz etmektedirler.

2.3. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'nin AB'ye üyeliği, bir çok açıdan AB için önem arz etmektedir. Öncelikle Türkiye coğrafi konumu nedeniyle dünyada önemli bir yerde bulunmaktadır. Türkiye, AB için çok önemli bir pazar olan Asya ülkelerine ulaşmada hava, kara ve deniz ulaşımı için köprü ülkedir. Petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları açısından ise transit ülke konumundadır. Ayrıca Irak ve İran gibi önemli Orta Doğu ülkeleri ile komşu olması siyasi açıdan da önem arz etmektedir. Türkiye, bu bölgede istikrarın sağlanması açısından önemli bir role sahiptir. Türkiye Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesidir. Türkiye'nin NATO üyeliği bölgede güvenliğin sağlanması açısından önemlidir ve ayrıca Türkiye ekonomisindeki yüksek büyüme oranları ve hızla gelişen ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle AB için Türkiye'nin tam üyeliğinin önemli etkiler yaratması beklenmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üye olması demografik açıdan da önem taşıyan bir konudur. Avrupa ülkeleri ciddi demografik sorunlar yaşamaktadırlar. Bu ülkelerde doğum oranları gerilemekte, evlilik oranları azalmakta ve boşanma oranları artmaktadır. Bu durum Avrupa ülkelerinde nüfusun hızla yaşlanması sonucunu doğurmaktadır. Toplam nüfus içinde genç nüfusun payı azalarak yaşlı nüfusun payının artması ülkenin üretim gücünü olumsuz etkilemektedir (Murat, 2002: 45-46). AB'de yaşanan bu durumun aksine Türkiye'de genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı oldukça yüksektir ve genç nüfus avantajının eğitime daha fazla önem verilerek değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Türkiye'deki nitelikli işgücünün artması da Türkiye için avantaj yaratacaktır.

Türkiye AB'ye üyelik yolunda ilerlerken değişen dünyaya özgü adımlar atmayı mutlaka sürdürmeli, ileriye dönük, rasyonel bir toplum olarak uluslararası ilişkilere entegre olmuş bir düzen oluşturmalıdır. Ayrıca Türkiye demografi ve coğrafi konum gibi temel alanlarda avantajlarını iyi değerlendirmelidir. Bunları gerçekleştirmesi durumunda Kıta Avrupa'sının vazgeçilmez bir ülkesi konumuna

gelmesi çok kolay olacaktır (Gökbunar ve diğ erleri, 2008: 80-81). Türkiye-AB ilişkileri 1959 yılında başlamıştır. Geçen 53 yılda Türkiye AB'ye uyum açısından oldukça önemli bir yol kat etmiştir. Bu bölümde Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimi kronolojik bir sıra takip edilerek anlatılacaktır.

2.3.1 Ankara Antlaşması

Türkiye'nin bugünkü adıyla AB ile olan ilişkilerinin başlangıcı 31 Temmuz 1959'a kadar gitmektedir. Türkiye bu tarihte AET'ye "ortak  ye" olmak için başvurmuştur. Türkiye'nin AET'ye başvurusunda etkili olan temel faktörler aşağıdaki gibidir (Tecer, 2007: 163-164):

- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin savaş sonrasında uyguladığı yayılmacı politikanın güvenlik tehdidi oluşturması,
- İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa Konseyi ve NATO gibi siyasi ve askeri amaçlı kuruluşlarda yerini alan Türkiye'nin Avrupa ile siyasi işbirliği ve entegrasyon amacını gerçekleştirmek istemesi,
- Gümrük Birliğine dayalı bir ortaklık ilişkisi çerçevesinde Topluluk  lkeleri ile olan dış ticaretin geliştirilmek istenmesi,
- Ortaklık kurulması ile AET'den elverişli koşullarda dış fon kaynağı sağlanabileceği düşüncesi,
- 15 Temmuz 1959'da Topluluğa başvuruda bulunan Yunanistan'dan geri kalmak istenmemesidir.

Toplulukla ilişkiler 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Ankara Antlaşmasının amacı Antlaşmanın ikinci maddesinde açıkça belirtilmiştir. Bu maddenin içeriği, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamak; taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmek olarak belirlenmiştir (Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1993: 158). Antlaşmanın onuncu maddesi ise, Topluluk  yesi ülkeler ile Türkiye arasında ithalat ve ihracat gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimlerin, miktar kısıtlamalarının ve eş etkili her türlü tedbirin yasaklanması; Türkiye ile üçüncü ülkeler arasındaki ilişkilerde Topluluğun ortak gümrük tarifesinin

kabulünü ve Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan mevzuata yaklaşmayı kapsamaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2004: 15). Ankara Antlaşması ile ortaklığın gerçekleşmesi ve Türkiye'nin tam üye olarak topluluğa katılabilmesi için üç aşamalı bir süreç başlamıştır. Bu aşamalar Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönemdir.

Birinci aşama olan Hazırlık Döneminde Türkiye'ye bazı ticari kolaylıklar sağlanarak mali destekte bulunulmuştur. Ankara Antlaşmasının üçüncü maddesine göre "Hazırlık Döneminde Türkiye, Geçiş Dönemi ve Son Dönem boyunca kendisine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmek için, Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirir" (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2011: 2). 1 Aralık 1964 tarihinde başlayan Hazırlık Dönemi, 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1973'te Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle sona ermiş ve Geçiş Dönemi başlamıştır. Katma Protokolde Türkiye-AB Gümrük Birliğinin tamamlanmasına ilişkin koşullar belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'nin tüm sanayi ürünlerine (pamuklu dokuma ile ilgili iki istisna hariç) Topluluk tarafından sıfır gümrük tarifesi uygulanacak, Türkiye ise Topluluğun sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini (kademeli olarak) 12 yılda kaldıracaktır. Ortak Tarım Politikasına ise Türkiye 22 yıl içinde uyum sağlayacaktır.

İkinci aşama olan Geçiş Döneminde Türkiye ile AT arasında Gümrük Birliği kurulması öngörülmüştür. Bu aşamada Topluluk içinde malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımının gerçekleşmesi ile Gümrük Birliğinin tamamlanması öngörülmüştür. Geçiş Dönemi bazı sebeplerle hedeflendiği gibi yürütülememiştir. Bunlardan birincisi, 1970'li yıllarda iki petrol krizinin yaşanması ve yarattığı olumsuz etkilerdir. İkincisi ise Türkiye'nin 2. ve 3. Mali Protokolleri uygun bulmamasıdır. Bu nedenle Türkiye 25 Aralık 1976 tarihinde Topluluk ile ilişkilerinin ticari boyutunu dondurma kararı almıştır (Sönmezoğlu, 2001: 220). Üçüncüsü ise 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de askeri darbe olması nedeniyle ilişkilerin kesintiye uğramasıdır.

Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmasıyla AT ile kesintiye uğrayan ilişkiler yeniden başlamıştır. Komisyon Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ile ilgili raporunu 18 Aralık 1989'da açıklamıştır. Rapora göre Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerinin başlaması uygun

görülmemiştir. Bunun nedenleri arasında ise Türkiye'nin nüfusunun çok fazla olması nüfus artış hızının çok yüksek olması ve işsizliğin fazlalığı, gelişmişlik düzeyinin Avrupa ortalamasından düşük olması ve insan hakları ve azınlıklara saygı konusunda yeterli düzeyde olmaması gösterilmiştir.

Gümrük Birliğinin oluşturulması ile ilgili olarak Geçiş Döneminde, eş etkili olanlar dahil ithalattan alınan resim ve vergilerden arınma; miktar kısıtlamalarından arınma ve ortak bir gümrük tarifesine uyumun gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Son Dönemde ise Ortak Ticaret ve Ortak Rekabet politikalarını belirleyen ve yönlendiren ortak mevzuata uyarak ekonomi politikalarını yakınlaştırmak amaçlanmıştır (Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1993: 293). Böylece Türkiye'nin amaçladığı tam üyelik yolunda emin adımlarla ilerlemenin sağlanması beklenmektedir.

2.3.2. Gümrük Birliği

Ankara Antlaşmasına göre Son Dönem Gümrük Birliğine dayanmaktadır. 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı ile Ankara Antlaşmasının Geçiş Dönemi sona ererek Son Dönem başlamış, 31 Aralık 1995 tarihi itibarıyla Türkiye sınai mallarda tüm gümrükleri ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. 1 Ocak 1996 tarihinde ise Gümrük Birliği işlerlik kazanmıştır. Bu bağlamda gümrük vergileri kaldırılmış ve bazı istisnalar dışında Türkiye üçüncü ülkelere Ortak Gümrük Tarifesi uygulamaya başlamıştır. Gümrük Birliğinin kapsamında sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri yer almıştır. Tarım ürünleri kapsama alınmamıştır. "Hassas Ürünler" açısından Gümrük Birliği, 2001 yılı itibarıyla başlamıştır. Ayrıca AB'nin Ortak Ticaret ve Rekabet Politikaları ile teknik mevzuatına uyum sağlanmıştır (Gökalp ve Yıldırım, 2004: 266). Bu düzenlemelerden de anlaşıldığı gibi Gümrük Birliği sadece ekonomik ilişkilere dayanmamakta aynı zamanda bazı kurumsal ve hukuki düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir.

AB'ye tam üye olmadan Gümrük Birliği oluşturulmuş olmasını eleştiren çalışmalar olmakla beraber, bundan ekonomik kazançlar sağlandığını söyleyen bir dizi çalışma da bulunmaktadır. Bu çalışmalar aşağıdaki olumlu noktaları vurgulamaktadırlar. Gümrük Birliği ile (Özsoy ve Özsoy, 2006: 339):

- Dünya piyasalarına entegrasyon süreci hızlanmaktadır,
- Yabancı sermaye akımları artmaktadır,
- Ülkeler arası bilgi akımı hızlanmaktadır,
- Uluslararası ticarete ülkelerin pazarlık gücü artmaktadır,
- Daha büyük bir Pazar için üretim yapmak ölçek ekonomilerinden yararlanmayı sağlamaktadır,
- Firmalar arasında rekabet artışı nedeniyle üretim kalitesi artmaktadır,
- Yasal düzenlemeler dünya standartlarına uydurulmaktadır,

Gümrük Birliği sonrası Türkiye’de rekabeti bozan devlet destekleri kaldırılmış, fikri ve sınai mülkiyet hakları mevzuatları AB ile uyumlu hale getirilmiş, ticaretin önündeki teknik engeller kaldırılmış ve Türkiye ile AB arasında ekonomik ve ticari alanda sağlam bağlar kurulmuştur. Bu işbirliği ortamı ise AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği kapsamında yer almayan enerji, ulaşım, çevre, bilim, adalet, işçileri ve kültür gibi alanlarda da ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır (Palabıyık ve Yıldız, 2007: 76). Gümrük Birliğinin tamamlandığı 1996 yılında Türkiye’nin AB’den ithalatı 24.3 milyar dolar (toplam ithalatının yüzde 55’i), ihracatı 12.6 milyar dolar (toplam ihracat içindeki payı yüzde 54) olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise yılın ilk on ayında Türkiye’nin AB’den ithalatı 76.4 milyar dolar (toplam ithalat içindeki payı yüzde 37.8), ihracatı 52 milyar dolar (toplam ihracat içindeki payı yüzde 46.8) olarak gerçekleşmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011). Bu verilerden de anlaşıldığı gibi yıllar içinde miktar olarak Türkiye’nin AB ile olan ithalat ve ihracatında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Ancak toplam ithalat ve ihracat içindeki payı düşmekle beraber toplam ithalat içindeki payı ihracata göre daha fazla azalmıştır.

Türkiye AB’ye tam üye olmadan AB ile Gümrük Birliği oluşturmuştur. Türkiye’nin tam üyelikte Orta ve Doğu Avrupa Birliği ülkelerinin gerisinde kalmasının nedeni olarak ise üyelik müzakerelerine başlanması için gerekli olan Kopenhag Siyasi Kriterlerini zamanında yerine getirememesi gösterilebilmektedir.

2.3.3. Gündem 2000 ve Lüksemburg Zirvesi

Avrupa Komisyon Başkanı Jacques Santer tarafından 16 Temmuz 1996 tarihinde Gündem 2000 belgesi Avrupa Parlamentosuna sunulmuştur. Gündem

2000’de AB’nin ekonomik ve toplumsal politikasını uygulama yöntemleri yeniden tanımlanmıştır. Buna göre dezavantajlı bölgeler üzerinde daha fazla yoğunlaşma; fonların programlanarak yardım alma prosedürlerinin basitleştirilmesi; ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde ilgili kurumlarla işbirliğinin artırılması hususları benimsenmiştir (Sağbaş, 2003: 268). Bu belge ile Türkiye, AB tarafından o dönemde genişleme sürecinde olan 12 aday ülkenin yanında genişleme kapsamına alınmamıştır.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu Zirvenin temel toplanma amacı Gündem 2000 Belgesi, AB’nin genişleme sürecinin değerlendirilmesi ve Ekonomik ve Parasal Birliktir. Ayrıca bu Zirvede AB’nin genişleme süreci de değerlendirilmiştir.

Lüksemburg Zirvesinde son genişlemenin esasları belirlenmiş ancak Türkiye sadece tam üyeliğe “ehil” gösterilmekle kalmış son genişlemede yer almamıştır. Bunun sonucu olarak Başbakan Mesut Yılmaz 14 Aralık 1997 tarihinde Türkiye’nin Avrupa Konferansına katılmayacağını ve bundan sonra Türkiye’nin AB ile politik diyalogunun söz konusu olmayacağını açıklamıştır. Bu sert tepkinin ardından 15-16 Haziran 1998 tarihlerinde Cardiff’te yapılan AB Zirvesinde Türkiye için ilerleme raporu hazırlanması kararının alınması Türkiye’de memnuniyetle karşılanmıştır (Yıldız, 2008: 72). Bu gelişmeye rağmen 11-12 Aralık 1998 tarihlerinde Viyana’da gerçekleşen AB Zirvesinde Türkiye yine aday ülke ilan edilmemiştir.

2.3.4. Helsinki Zirvesi

Türkiye, 10-11 Aralık 1999’da Helsinki’de yapılan AB Zirvesinde oybirliği ile resmen “aday ülke” kabul edilmiştir. Helsinki Zirvesi ile Lüksemburg Zirvesi sonucu meydana gelen belirsizlik ortamı ortadan kalkmıştır. Bundan böyle Türkiye’nin tam üyelik için yapması gereken Kopenhag Kriterlerine uyumu gerçekleştirmektir.

Helsinki Zirvesinde diğer aday ülkelerde olduğu gibi bir Katılım Öncesi Stratejisi uygulanması kararı alınmıştır. Katılım Stratejisi ise Katılım Ortaklığı

Belgesi⁶, İlerleme Raporları, tek finansal çerçeve kapsamında yıllık yardımlar, Topluluk programları ve kuruluşlarına katılımı içermektedir (Yıldız, 2008: 73). Ancak Türkiye'nin tam üyeliği Helsinki Zirvesinde bazı özel koşullara da bağlanmıştır. Buna göre, Türkiye'nin sınır sorunlarını ve Kıbrıs sorununu da çözmesi gerekmektedir.

Helsinki Zirvesi sonucu AB ile olan ilişkilerde Türkiye için olumlu bazı durumlar ortaya çıkmıştır. Bundan böyle Türkiye Topluluk programlarına ve ajanslarına katılabilecektir. Ayrıca katılım süreci kapsamında aday ülkeler ile Birlik arasında yapılacak toplantılarda bulunabilecektir.

2.3.5. Nisan 2000 Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Toplantısı

11 Nisan 2000'de Lüksemburg'da yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye'nin adaylık sürecini etkileyen iki önemli karar alınmıştır. Bunlardan birincisi, Helsinki Zirvesi çerçevesinde Türkiye'nin mevzuat taraması sürecine hazırlanması için 8 adet teknik alt komitenin kurulmasıdır. İkincisi ise, AB-Türkiye pazarlarının birbirine açılması ve hizmetlerin serbestleştirilmesi amacıyla yapılacak müzakerelerin başlatılmasıdır. Yeni oluşturulan alt komiteler aşağıdaki temel alanlarda AB müktesebatının analitik incelemesini yapmakla görevlidirler (Bilici, 2004: 89-90):

- Tarım ve balıkçılık,
- Ulaştırma, çevre ve enerji,
- İç Pazar ve Rekabet,
- Teknolojik yenilik, eğitim ve işbirliği,
- Bölgesel kalkınma,
- İstihdam ve sosyal politika,
- Ticaret, sanayi ve AKÇT ürünleri,
- Ekonomik ve parasal birlik, sermaye hareketleri ve istatistik,
- Gümrükler, vergilendirme, uyuşturucu kaçakçılığı ve kara para aklama.

⁶ Katılım Ortaklığı Belgesi ile Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde yol haritası çizilmekte, Türkiye'nin uyması gereken şartlar ortaya konulmaktadır.

Kurulan sekiz adet alt komite yukarıdaki alanlarda incelemelerini gerçekleştirmekle yükümlüdür. Bu komitelerin görevlerini düzenli bir şekilde yürütmesi ise katılım müzakereleri için gerekli düzenlemelerin tamamlanması açısından önem taşımaktadır.

Türkiye 15 Ağustos 2000 tarihinde insan haklarına ilişkin iki tane BM sözleşmesini (ki bu sözleşmeler daha önce tüm AB ülkeleri ve aday ülkeler tarafından imzalanmıştır) imzalamıştır. Bu sözleşmeler BM Bireysel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesidir. Türkiye, 30 yıldan daha uzun bir süre imzalamadığı bu sözleşmeleri AB üyeliğinin gerçekleşebilmesi için imzalamaya karar vermiştir.

AB Komisyonu 8 Kasım 2000’de Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesini yayınlamıştır. Bu belge ile Kopenhag kriterlerini gerçekleştirme amacı doğrultusunda Türkiye için kısa ve orta vadede öncelikli alanlar ve AB tarafından yapılacak mali yardımlar tanımlanmıştır. Türkiye de 2001 yılında bu kriterleri karşılama yönündeki taahhütlerini Ulusal Program çerçevesinde açıklamıştır.

2.3.6. 2002 Kopenhag Zirvesi

12-13 Aralık 2002 tarihinde Kopenhag’da toplanan Avrupa Konseyi Zirvesi, 1993 yılı Kopenhag Konseyinde başlatılan ve Avrupa’da süregelen anlaşmazlık ve bölünmüşlüğe son verme amacını güden Zirvenin tamamlayıcısı niteliğini taşımaktadır. Ayrıca bütün AB üye devletlerinin, ortak bir savunma politikasının çerçevesinin çizilmesi ve Birliğin güvenliğine ilişkin tüm konuları kapsayacak Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının tanımlanması ve uygulanmasına katılımı gerektiği belirtilmiştir. Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirisinde “Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verilmesi durumunda 2004 Aralık ayında toplanacak Avrupa Konseyi, Türkiye ile AB arasında müzakereleri gecikme olmaksızın başlatacaktır” ifadesi yer almıştır. (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2011: 7). Bu düzenlemeler tam ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi bakımından önem arz eden gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye’nin üyeliğinin diğer aday ülkelerle aynı kriterler ışığında değerlendirileceği belirtilmişti. 2002 Kopenhag Zirvesinde bu karar

hatırlatılmıştır. Zirve’de Türkiye’nin 1993 Kopenhag Kriterlerini karşılama yönünde olumlu adımlar attığı belirtilmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen Avrupa Konseyinde Türkiye’nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini karşılamada yeterli gelişmeyi göstermesi durumunda katılım müzakerelerinin gecikmeden başlatılacağı belirtilmiştir.

Türkiye’de yaşanan olumlu gelişmeler ışığında Birlik ile Türkiye arasında Gümrük Birliğinin genişletilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Türkiye’ye katılım öncesi yapılan mali yardımların önemli ölçüde arttırılması ve bunların “katılım öncesi giderler” başlığı altında toplanması üzerinde durulmuştur. Bu Zirvede açık olarak katılım müzakerelerinin başlama tarihi belirtilmemiş olmakla beraber Kopenhag Kriterlerini Türkiye’nin sağlaması durumunda bu sürecin hızlanacağı öngörülmüştür.

2.3.7. Türkiye’nin Avrupa Birliği Adaylık Sürecindeki Mevcut Durumu

AB Antlaşmasına göre, Avrupa değerlerine uyan ve bunları güçlendirmeye çalışan her Avrupa ülkesi Antlaşmanın 49. maddesi uyarınca AB üyesi olabilmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinde dini inanç ve kültürel farklılıkların sorun olmaması gerekmektedir. Türkiye ile AB’nin tam üyelik müzakerelerinin ne kadar süreceğini bugünden öngörmek çok mümkün görülmemektedir. Çünkü daha önceki genişlemelerde olduğu gibi her aday ülke kendi koşulları altında değerlendirilmekte ve gerekli kriterlere uyumunu sağladığı ölçüde de müzakere süreci hızlanmaktadır.

Türkiye ile AB arasında süregelen müzakereler, Müzakere Fasılları denilen 35 başlık ile ilgilidir. Bu konuların başlıcaları mal, hizmet, kişi ve sermayenin serbest dolaşımı; eğitim, bilim ve araştırma; enerji, sanayi, tarım ve balıkçılık; çevre, ulaştırma ve benzeridir. Tüm bu fasıllarda gerekli ilerlemelerin sağlanması durumunda Komisyon Türkiye ile ilgili Katılım Antlaşmasını hazırlayacak ve AB üyeleriyle Türkiye’nin imzalamasından sonra Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyince onaylanarak yürürlüğe girecektir.

AB-Türkiye tam üyelik müzakerelerinin başlangıç noktası Tarama Sürecidir. Tarama Sürecinin amacı, AB’de yürürlükte olan hukuki mevzuatın Türkiye’deki mevzuatla karşılaştırılması ve var olan eksikliklerin tespit edilmesidir. 20 Ekim 2005

tarhinde tarama süreci resmen başlamıştır. İlk olarak 25. Fasıl olan bilim ve araştırma başlığı üzerinde durulmuştur. Bu süreçte toplamda 35 fasıl için sürdürülecek tarama faaliyetlerinin bir an önce bitirilerek fiili müzakerelere başlanması öncelikli hedef olmuştur. şu an 33 tarama raporundan dokuzu Konseyde görüşülmekte birisinin Komisyon tarafından Konsey’e sunulması beklenmektedir. Halbuki 2005 yılında başlayan bu sürecin daha hızlı ilerlemesi beklenmekteydi. Tarama sürecinde bugüne kadar on  fasıl (Bilim ve Araştırma, Fikri Mülkiyet Hukuku, İşletme ve Sanayi Politikası, Tüketicinin ve Sağlığın Korunması, İstatistik, Mali Kontrol, Trans-Avrupa Ağları, şirketler Hukuku, Bilgi Toplumu ve Medya, Sermayenin Serbest Dolaşımı, Vergilendirme, evre, Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası) müzakereye açılmış Bilim ve Araştırma faslı ise geçici olarak kapatılmıştır. Oysa ki Türkiye 1997 Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesine uygun olarak her yıl Konseye ve Avrupa Parlamentosuna düzenli olarak İlerleme Raporları sunmaktadır. Raporlarda AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler ve karşılanması gereken kriterler açısından Türkiye’nin durumu incelenmektedir.

Türkiye’nin AB’ye yeliği Türkiye açısından olumlu bir dizi sonuç doğuracaktır fakat diğer taraftan aynı durum AB için de söz konusudur. AB de Türkiye’nin üyeliğinden olumlu etkilenecektir. Türkiye hızla büyüyen ekonomisi, coğrafi konumu, genç ve eğitim seviyesi yükselen nüfusu, kalifiye işgücü, geniş i piyasası, maden yatakları, Türk silahlı kuvvetlerinin gücü ve kültürel özellikleri ile AB için çok önemli bir ülkedir. Bugün baktığımızda Türkiye AB’nin en büyük 7. ticaret ortağı konumundadır. AB de Türkiye’nin ticaretinde çok önemli bir paya sahiptir. Ayrıca Türkiye’nin OECD, AğİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) ve NATO gibi uluslararası kuruluşlarda ye olması ve G-20 yeliği uluslararası arenada söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bu da Türkiye’nin, gerek Avrupa kıtasında gerekse de dünya çapında bir g olmayı hedefleyen AB için çok önemli bir ülke olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin enerji kaynaklarının Avrupa’ya geçişinde köprü ülke konumunda olduğu da unutulmamalıdır. AB enerji açısından yüzde 50 oranında dışa bağımlıdır ve bu oranın 2030 yılında yüzde 60’ların üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye’nin AB’ye katılımını tehdit olarak algılayan bazı AB yeleri, Türkiye’nin sahip olduğu bu olumlu nitelikler sayesinde fikirlerini değiştireceklerdir.

Türkiye rekabet gücünün yüksek olduğu emek yoğun sanayi sektörleri kapsamında AB için önemli bir ticaret ortağı olacaktır. Bununla birlikte ticaretin ve doğrudan yabancı sermayenin önündeki engellerin ortadan kalkması, Türkiye ile AB üyeleri arasındaki ticareti arttıracak, ticaret masraflarını azaltacaktır. İhracatçı AB firmalarını başta belgelendirme prosedürleri ve masrafları olmak üzere birçok ek bürokratik işleminden ve mali prosedürden kurtaracaktır. Böylece ticaretin belirleyicisi olan ticari aktörlerin de Türkiye'ye olan güvenini arttıracaktır (Aydın, 2002: 21-22). Bu ve benzeri sebepler AB ülkelerinin Türkiye'nin üyeliği halinde ekonomik avantajlar elde edebileceklerini göstermektedir.

Türkiye'de Ulusal Programlar gereğince şimdiye kadar idamın kaldırılması, işkence ile mücadele, kadın-erkek eşitliği, basın özgürlüğü, uluslararası sözleşmelerin statüsü, yargının işlevselliği, ana dilde yayın özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve dernek kuruluşu alanlarında önemli reformlar yapılmıştır. 2001 yılı sonrası Türkiye'de AB'ye uyum çerçevesinde gerçekleştirilen yasa ve mevzuat değişikliklerinin başında özgürlük, demokrasi ve sosyal adalet ile ilgili düzenlemeler gelmektedir. Türkiye'nin bu alanlarda gösterdiği ilerleme oldukça iyi olarak değerlendirilmektedir. İthalat ve ihracat rejimleri, Gümrük Mevzuatı, Rekabet Hukuku, ticari standartlar, fikri ve sınai mülkiyet, tekelleşme gibi konularda ciddi mesafeler alınmıştır. AB-Türkiye arasında kurulan Gümrük Birliği, 2010 yılında 103 milyar Euro olarak gerçekleşen ikili ticarete katkıda bulunmaya devam etmektedir. Şu an Türkiye AB'nin yedinci büyük ticaret ortağı durumundadır. AB ise Türkiye'nin en büyük ticari ortağıdır. Türkiye'nin toplam ticaretinin neredeyse yarısı, doğrudan yabancı yatırımlarının yüzde 80'i AB ülkeleri kaynaklıdır. (ABGS, 2011: 4). Türkiye dünya rekabetine açılma yolunda önemli mesafeler kat etmiştir. Mevzuat uyumu çerçevesinde Türkiye'de Conforimet Europeenne⁷ (CE) işareti uygulaması 11 Ocak 2003 tarihinde başlamıştır. Böylece AB üyesi ülkelerde mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı mümkün olmaktadır. CE işaretine sahip ürünler AB'de serbestçe dolaşabilecektir. Ayrıca bu işarete sahip olmayan ürünlerin iç piyasaya arzı da mümkün olmayacaktır (Bilici, 2004: 90). Bu gelişme de ürünlerde standardizasyonun sağlanması açısından önemlidir.

⁷ AB pazarında satılacak bir ürünün eğer AB direktiflerinden birinin kapsamına giriyorsa CE işaretini taşıması zorunluluktur. Fransızca Avrupa'ya Uygunluk kelimesinin baş harflerinden oluşur. Ürünün temel kalite ve güvenlik standartlarına uygun olarak üretildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye’de AB üyesi olma yolunda gerçekleştirilmiş çok önemli ilerlemeler söz konusudur. Ancak önemli olan AB’nin tavrıdır. Çünkü Aralık 2004 Brüksel Zirvesinde de belirtildiği gibi Türkiye bütün kriterleri yerine getirse dahi üyeliği garanti değildir. Çünkü bu aşamada artık AB ülkelerinin parlamentolarının onay vermesi ve referandumlarından olumlu sonuç alınması gibi şartlar devreye sokulabilecektir. Ayrıca müzakere sürecinin ucunun açık olması yani ne zaman sonuçlanacağını belli olmaması, serbest dolaşım hakkına sınırlama getirilebilecek olması gibi şartlar da diğer olumsuz durumlardır. Türkiye’nin öneminin farkında olan AB ülkeleri Türkiye’nin Avrupa Birliğinden tamamen uzaklaşmasını istememekle beraber AB’nin parçası olamayacağını da çeşitli bahaneler öne sürerek ifade etmektedirler. Türkiye’nin tam üyeliğinin gerçekleşmesi için Avrupalı devletlerin zihniyetlerinin değişmesinin gerekliliği açıktır.

Lüksemburg’da 3 Ekim 2005 tarihinde 23 maddeden oluşan Türkiye Müzakere Çerçeve Belgesi (MÇB) imzalanmıştır. Ayrıca AB Konseyi katılım müzakerelerinin başlamasına ilişkin 9 maddelik bir açıklama yapmıştır. MÇB’de müzakerelerin ortak hedefinin üyelik olduğu belirtilmekle beraber müzakerelerin doğası gereği sonuçlarının garanti edilemeyen açık uçlu bir süreç olduğu vurgulanmıştır. Bu cümle Hırvatistan’ın MÇB’de de aynen yer almaktadır. Fakat MÇB’nin 2. maddesinde yer alan “üyeliğİN tüm gereklerini tam olarak üstlenecek durumda olmaması durumunda Türkiye’nin Avrupa yapılarına mümkün olan en kuvvetli bağlarla bağlanmasının sağlanması” ifadesi müzakerelerin her zaman askıya alınabileceğine ilişkindir ve imtiyazlı ortaklığa referans olduğu için önemlidir (aktaran Karluk, 2007: 735). Aslında bu uygulama sadece Türkiye için söz konusu değildir. 2 Ekim 1997 tarihli Amsterdam Antlaşmasında İnsan Hakları Sözleşmesine uymayan veya aykırı davranan üye ülkelerin üyeliklerinin askıya alınabileceği belirtilmiştir.

Müzakere sürecinde Türkiye açısından sorun yaratan bir nokta Kıbrıs’ın NATO’ya tam üyelik için başvurması durumunda “AB üyesi olan bir ülkenin herhangi bir uluslararası kuruluşu üyelik talebi durumunda Türkiye’nin veto hakkını kullanmaması gerektiği”ni söyleyen maddedir. Fakat 3 Ekim 2005’te imzalanan MÇB’de Türkiye’nin veto hakkı korunmuştur. Ayrıca bu Belgede müzakerelerin nihai amacının Türkiye’nin tam üyeliği olduğu belirtilmiştir. Fakat Türkiye’nin tam

üyelik müzakerelerinin AB'nin yeni mali çerçevesinin oluşturulacağı 2014 yılından sonra gerçekleşebileceği belirtilmiştir.

AB ile müzakere sürecinde Türkiye AB bütçesinden daha önce üye olan ülkelere göre daha az destek alacak ve bazı AB programlarından yararlanabilecektir. Kaynakların kullanımı ise, yüzde 30'u daha iyi işleyen bir kamu yönetiminin sağlanması için geri kalanı iş dünyasına ve önemli alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi amacıyla oluşturulan projelere verilerek değerlendirilecektir. Müzakere sürecinde Komisyon, Türkiye ile ilgili yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi imzalayacaktır ve tüm başlıklarda müzakerelerin tamamlanmasıyla birlikte taslak Katılım Antlaşması hazırlanacaktır. Antlaşmanın son hali Hükümetler arası Konferansta düzenlenecektir. Antlaşmanın son halinin Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyince imzalanmasından sonra üye ülkeler tarafından imzalanacaktır. Ancak üyelik tüm taraflarca onaylandıktan sonra gerçekleşebilecektir (Karluk, 2007: 748). Bu sürecin on yıldan az sürmeyeceği öngörülmektedir.

AB komisyonunun 29 Kasım 2006'da 8 başlıkta müzakerelerin dondurulmasını tavsiye eden bir karar alması müzakerelerin hızını yavaşlatıcı bir durum olması açısından önem taşımaktadır. Bu, 15 Aralık 2006 tarihinde AB Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından onaylanmıştır. Bu karar tam üyelik müzakereleri açısından olumsuz bir durumdur ve Türkiye'de hiç hoş karşılanmamıştır. Fakat 30 Kasım 2006'da AB'den Türkiye'ye 2007-2009 dönemi için 1.6 milyar Euro hibe tahsis edilmiştir.

2.3.8. AB Üyesi Ülkelerin Üyelik Öncesi ve Sonrası Ekonomik Durumları

Ekonomik entegrasyonun üyelerine sağlaması beklenen temel katkı, ülkelerin temel ekonomik göstergelerinde iyileşmelerin gerçekleşmesidir. Bu bağlamda AB üyelerinin üyelik öncesi ve sonrası ekonomik durumlarına ilişkin veriler aşağıda tablolar ve grafikler yardımıyla incelenmektedir.

Ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen unsurların başında belirsizlik gelmektedir. Finansal piyasalardaki, siyasetteki, dış ilişkilerdeki belirsizlikler ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler göstermektedir. AB üyeliği ise belirsizliği azaltıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü üyelik ile beraber,

Birlik politikalarının entegrasyonunun üye ülkeler için bir istikrar unsuru olması ve belirsizliğin azalmasının ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda Maastricht Antlaşması AB için önem taşımaktadır. Çünkü bu anlaşma ile AB'ye aday ve üye ülkeler enflasyon, kamu kesimi açıkları, kamu borçları, uzun dönem faiz oranları ve devalüasyon ile ilgili bazı kriterlere uymak zorundadırlar. Ülkeler arasında uyulması zorunlu bazı ekonomik kriterlerin varlığı istikrarı artırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maastricht Antlaşmasının üye ülkelerin kamu borçlarının GSYH'nin yüzde 60'ını aşmaması kriteri ile ilgili AB üyesi 27 ülke ve Türkiye'de 1996-2011 dönemine ilişkin mevcut durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu kritere göre bir ülkenin kamu borçları GSYH'sinin yüzde 60'ından daha yüksek bile olsa yüzde 60'a doğru istikrarlı bir azalış eğiliminde olmalıdır.

Tablo 1: Kamu Borçlarının GSYH'ye oranı (%)

	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
AB (27)	69.9	61.9	61	60.5	61.9	62.3	62.8	61.6	59	62.2	74.6	80	82.5
Belçika	127	107.8	107	103	98.4	94	92	88	84	89.2	95.7	95.5	97.8
Bulgaristan	-	72.5	66	52.4	44.4	37	27.5	21.6	17.2	13.7	14.6	16.2	16.3
Çek Cum.	11.9	17.8	23.9	27.1	28.6	28.9	28.4	28.3	27.9	28.7	34.2	37.8	40.8
Danimarka	69.4	52.4	49.6	49.5	47.2	45.1	37.8	32.1	27.1	33.4	40.6	42.9	46.6
Almanya	58.5	60.2	59.1	60.7	64.4	66.2	68.5	68	65.2	66.8	74.5	82.5	80.5
Estonya	7.6	5.1	4.8	5.7	5.6	5	4.6	4.4	3.7	4.5	7.2	6.7	6.1
İrlanda	72.3	35.1	35.2	32	30.7	29.5	27.3	24.6	25.1	44.5	64.9	92.2	106
Yunanistan	99.4	103.4	104	102	97.4	98.6	100	106.1	107	113	130	148	171
İspanya	67.4	59.4	55.6	52.6	48.8	46.3	43.2	39.7	36.3	40.2	53.9	61.5	69.3
Fransa	58	57.3	56.9	58.8	62.9	64.9	66.4	63.7	64.2	68.2	79.2	82.3	86
İtalya	120	108.5	108	105	104	103	106	106.3	103	106	116	119	121
GKRY	53.1	59.6	61.2	65.1	69.7	70.9	69.4	64.7	58.8	48.9	58.5	61.3	71.1
Letonya	13.9	12.4	14.1	13.6	14.7	15	12.5	10.7	9	19.8	36.7	44.5	42.2
Litvanya	13.8	23.6	23	22.2	21	19.3	18.3	17.9	16.8	15.5	29.3	37.9	38.5
Lüksemburg	7.4	6.2	6.3	6.3	6.1	6.3	6.1	6.7	6.7	14.4	15.3	19.2	18.3
Macaristan	72.4	56.1	52.7	55.9	58.6	59.5	61.7	65.9	67	73	79.8	81.8	81.4
Malta	40.1	54.9	60.5	59.1	67.6	71.7	69.7	64	61.9	62	67.6	68.3	70.9
Hollanda	74.1	53.8	50.7	50.5	52	52.4	51.8	47.4	45.3	58.5	60.8	63.1	65.5
Avusturya	68.1	66.2	66.8	66.2	65.3	64.7	64.2	62.3	60.2	63.8	69.2	72	72.4
Polonya	43.4	36.8	37.6	42.2	47.1	45.7	47.1	47.7	45	47.1	50.9	54.8	56.4
Portekiz	58.2	50.7	53.8	56.8	59.4	61.9	67.7	69.4	68.4	71.7	83.2	93.5	108
Romanya	10.6	22.5	25.7	24.9	21.5	18.7	15.8	12.4	12.8	13.4	23.6	30.5	33.4
Slovenya	21.9	26.3	26.5	27.8	27.2	27.3	26.7	26.4	23.1	22	35	38.6	46.9
Slovakya	31.1	50.3	48.9	43.4	42.4	41.5	34.2	30.5	29.6	27.9	35.6	41	43.3
Finlandiya	57	43.8	42.5	41.5	44.5	44.4	41.7	39.6	35.2	33.9	43.5	48.6	49
İsveç	73.3	53.9	54.7	52.5	51.7	50.3	50.4	45.3	40.2	38.8	42.6	39.5	38.4
İngiltere	51.3	41	37.7	37.7	39.1	41	42.2	43.3	44.2	52.3	67.8	79.4	85
Türkiye		43.1	77.9	74	67.7	59.6	52.7	46.5	39.9	40	46.1	42.4	

Kaynak: Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi, 2012.

1996-2011 döneminde Estonya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya ve İsveç kamu borçlarının GSYH içindeki payını sürekli düşürerek yüzde 60'ın altında tutmayı başarmışlardır. Ancak bu oran Belçika, Almanya, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Fransa, İngiltere, İtalya, GKRY, Malta, Hollanda, Avusturya ve Portekiz'de yüzde 60'ın üzerinde gerçekleşmiştir. Özellikle Almanya, İrlanda, Yunanistan, Fransa ve GKRY'de bu artış çok yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir.

Bulgaristan ve Romanya'da 2000 yılı sonrası kamu borçlarının GSYH'ye oranında önemli bir düşüş meydana geldiği bu düşüşün 2007'de bu ülkelerin AB

üyeliğine kadar devam ettiği ancak küresel krizin yaşandığı 2008 sonrası yine artış gösterdiği görülmektedir. 2004 yılında AB'ye üye olan 10 yeni ülkenin verileri göstermektedir ki bu ülkelerden bir çoğu kamu borçları ile ilgili Maastricht kriterini sağlayabilmişken bazıları sağlayamamıştır. Çek Cumhuriyeti, Estonya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Litvanya ve Letonya'da kamu borçlarının GSYH'ye oranı yüzde 60'ın altındadır. Ancak örneğin Malta'da 2011 yılında bu oran yüzde 70.9'dur. Malta'da bu oran 2004'teki üyeliğinden sonra düşüş göstermiş ancak 2008 küresel krizi sonrası yine artış eğilimine girmiştir. GKRY'de ise bu oran üyelik sonrası düşüş göstermiş ancak 2009 sonrası yine yükselerek yüzde 60'ın üzerine çıkmıştır. Macaristan'da ise farklı bir durum söz konusudur. Bu ülkede kamu borçlarının GSYH içindeki payı 2003 sonrası sürekli artış göstermiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise yüzde 80'in üzerine çıkmıştır ki bu, Macaristan'da bu kriterin sağlanması için önemli bir adımın atılmadığının da göstergesidir.

AB genelinde 2008 küresel krizi sonrası ekonomik büyümenin düşük düzeylerde olması nedeniyle (Birlik ekonomisi 2008 yılında yüzde 0.27, 2009 yılında yüzde 4.33 daralmış ancak 2010 yılında yüzde 2.20 ve 2011 yılında yüzde 1.5 büyüme sağlanabilmiştir) kamu borçlarının GSYH'ye oranı 2009 yılında yüzde 74.6, 2010 yılında yüzde 80 ve 2011 yılında yüzde 82.5 olmak üzere artış eğiliminde olmuştur. Kriz sonrası bazı bankaların kamulaştırılması da kamu borçlarının artmasına sebep olmuştur. AB'ye olan güvenin artması için bu oranın düşmesi önem taşımaktadır.

AB'ye aday ülke konumunda olan Türkiye için kamu borçlarının GSYH'ye oranı AB ortalamasının altındadır. Bu, Türkiye açısından olumlu bir durumdur. Türkiye'de 2001 krizi döneminde kamu borçları GSYH'nin yüzde 78'ine kadar yükselmiştir. Ancak 2008'e kadar sürekli azalmış, 2008 küresel krizinin de etkisiyle 2008 ve 2009 yıllarında yeniden yükselerek yüzde 46'ya kadar çıkmış, 2010 yılında ise yüzde 42'ye gerilemiştir.

2008 yılında ABD'nin finans sektöründe çıkan ekonomik krizden Avrupa Birliği ülkeleri çok etkilenmiştir. Euro Alanı 2009 yılında yüzde 4,1 küçülerek tarihindeki en büyük daralmayı yaşamıştır. Ülkeler arası koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesi krizin daha iyi yönetilebilmesi açısından olmazsa

olmaz bir koşuldur (Özcan vd., 2009: 239). Oysa ki AB'nin böylesi bir kriz karşısında ortak tutum sergileyememiş olması eleştiri konusu olmuştur.

Küresel kriz sonrası ekonomilerde yaşanan daralmanın vergi gelirlerinde yol açtığı düşüş, artan borç stoku ve faiz oranları, AB genelinde kamu harcamalarının ve açıklarının artmasına yol açmıştır, milli gelirler düşmüştür. Kamu borçlarının ciddi oranlarda artması kamu borcunun sürdürülebilirliğı konusunda endişelere yol açmış ve borçlanma maliyetlerinin ciddi biçimde artmasına neden olmuştur (Hondur, 2012: 23-24). Ancak 2011 yılı ile birlikte AB üyelerinin ekonomik verilerinin yeniden düzelme eğilimine girdiğı görölmektedir.

Maastricht Antlaşmasının bir diğerkriteri kamu kesimi açıklarının GSYH'nin yüzde 3'ünden fazla olmamasıdır. Bu bağlamda AB ölkeleri ve Türkiye'nin 1996-2011 dönemindeki verileri incelendiğinde 2008 küresel krizi sonrası bütçe açıkları⁸ artan ölkeler arasında Almanya (%-3,1), Belçika (%-3,3), Fransa (%-7), İrlanda (%-31,3), Birleşik Krallık (%-10,1), İtalya (%-4), Hollanda (%-4,2), İspanya (%-5,2), Avusturya (%-3,2), Portekiz (%-9), Polonya (%-6,7), Slovenya (%-5,5), Slovakya (%-6,8), Çek Cumhuriyeti (%-6), Bulgaristan (%-3,5), GKRY (%-5,2), Romanya (%-6,8), Malta (%-3,6), Letonya (%-6,8) ve Litvanya (%-7,2) yer almaktadır. Yunanistan (%-10,5) ve Macaristan (%-3,5)'da 1996-2011 dönemi boyunca bütçe açıkları GSYH'nin yüzde 3'ünden daha fazladır. Bu dönemde Lüksemburg (%-1), Danimarka (%-2,5), Estonya (%0), Finlandiya (%-2,6) ve İsveç (%-0,2) bütçe açıkları kriterini sağlayabilmiştir, yani bütçe açıkları yüzde 3'ün altında kalmıştır. Türkiye'de ise 2008 yılında yüzde 1.9 olan bütçe açığı 2009 yılında yüzde 5.6'ya çıkmış, 2010 yılında yüzde 3.8'e ve 2011 yılında yüzde 1.4'e düşmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013). Türkiye kamu borçları kriteri yanında bütçe açıkları kriterini de sağlamaktadır.

Maastricht Antlaşmasına göre AB içinde malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı sağlanmakta ve AB içinde iç sınırlar ortadan kalkmaktadır. Bu durumda AB üyesi bir ölkenin vatandaşı, mesleki yeteneklerine uygun bir işte başka bir üye ölkede iş bulup çalışabilmektedir.

AB'nin eski üyeleri, yeni üyelerin Birliğe katılmasının yüksek düzeylerde göçe neden olacağı ve kendi iç piyasalarındaki işgücünün bu göçten olumsuz

⁸ Parantez içindeki değerler 2010 yılındaki bütçe açıklarınının GSYH'ye oranını göstermektedir.

etkileneceği endişesini taşımaktadırlar. Bu nedenle mevcut üyeler zaman içinde çeşitli düzenlemelerle yeni üyellerdeki işgücünün serbest dolaşımı ile ilgili bazı düzenlemeler getirmişlerdir. Örneğin Portekiz 1986 yılında AB'ye tam üye olduğunda serbest dolaşım hakkını 7 yıllık bir uyum sürecinden sonra 1992 yılında almıştır. Benzer şekilde Beşinci Genişlemeyle birlikte ilk 2 yıl için yeni üyellerden gelecek işçilerin serbest dolaşım haklarına bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Ayrıca Katılım Antlaşmasına göre kısıtlamaların 3 yıl daha yürürlükte kalması ve buna son olarak iki 2 yıllık ek süre de getirilmesi mümkün kılınmıştır. Ancak, bu sürenin uzatılabilmesi için ülkenin işgücü pazarlarında ciddi bir sorun yaşıyor olması ya da benzeri bir tehdidin bulunması gerekmektedir. Beşinci genişleme sonrası İrlanda, işgücü pazarını tamamen dışa açacağını belirtmiştir. İngiltere, Hollanda ve Danimarka bazı kısıtlamalar getirmeyi planlamışken Almanya, Avusturya, Belçika ve Finlandiya ise iki 2 yıla kadar sınırlandırmayı benimsemişlerdir (Karluk, 2007: 20-21). Bu sınırlamalar AB üyelerinin işgücü göçünden endişe duyduklarının açık bir göstergesidir.

AB'nin kurucu altı ülkesinin toplam nüfusun yüzdesi olarak uluslararası göçmen stokuna baktığımızda Dünya Bankası verilerine göre Almanya'da 1990'da yüzde 7.42 olan bu oran 2010'da yüzde 13.15'e çıkmıştır. Oran, Belçika'da 1960 yılında yüzde 4.82 iken 2010 yılında yüzde 8.94'e yükselmiş, aynı dönemde Fransa'da yüzde 7.51'den yüzde 10.27'ye, Hollanda'da yüzde 3.88'den yüzde 10.54'e, Lüksemburg'da yüzde 0.91'den yüzde 7.37'ye yükselmiştir. Bu durum göstermektedir ki AB kurucu ülkelerinin uluslararası göçmen stoku 1960-2010 döneminde büyük ölçüde artmıştır.

Tablo 2: Toplam Nüfusun Yüzdesi Olarak Uluslararası Göçmen Stoku

	AB Üyeliği	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Danimarka	1973	2.05	2.1	2.4	2.74	3.2	3.83	4.6	5.7	6.95	7.77	8.72
İrlanda	1973	2.58	3.28	4.4	5.37	6.54	6.37	6.5	7.3	10.1	14.8	20.1
Birleşik Krallık	1973	3.17	4.68	5.3	5.6	5.96	6.25	6.5	7.2	8.13	9.69	10.4
Yunanistan	1981	0.63	0.8	1	1.36	1.78	3.11	4.1	5.2	6.7	8.78	10
Portekiz	1986	0.44	0.7	1.2	1.81	2.72	3.45	4.4	5.3	6.21	7.24	8.64
İspanya	1986	0.69	0.85	1.1	1.31	1.63	1.87	2.1	2.6	4.35	10.6	13.8
Avusturya	1995	11.4	10.2	9.1	9.51	9.54	9.63	10	12	12.4	14.1	15.6
Finlandiya	1995	0.72	0.71	0.7	0.75	0.81	1	1.3	2	2.58	3.27	4.21
İsveç	1995	3.95	5.09	6.6	7.06	7.52	7.83	9.1	10	11.2	12.3	13.9
Polonya	2004	8.18	7.15	6.4	5.32	4.34	3.55	3	2.5	2.14	2.16	2.17
Macaristan	2004	5.19	4.69	4.2	3.81	3.45	3.18	3.3	2.8	2.91	3.3	3.68
Çek Cum.	2004	-	-	-	-	-	-	4.1	4.4	4.41	4.43	4.31
Slovakya	2004	-	-	-	-	-	-	0.8	2.1	2.2	2.31	2.41
Slovenya	2004	-	-	-	-	-	-	8.9	10	8.77	8.36	8
Letonya	2004	-	-	-	-	-	-	24	21	18.1	16.5	15
Litvanya	2004	-	-	-	-	-	-	9.4	7.5	6.06	4.84	3.92
Estonya	2004	-	-	-	-	-	-	24	21	18.2	15	13.6
Malta	2004	0.52	1.98	3.4	2.66	1.99	1.46	1.6	1.9	2.34	2.89	3.72
GKRY	2004	5.16	5.59	5.6	5.63	5.67	5.86	5.7	6.5	8.49	11.2	14
Romanya	2007	1.8	1.73	1.4	1.12	0.91	0.75	0.6	0.6	0.6	0.62	0.62
Bulgaristan	2007	0.26	0.25	0.2	0.25	0.24	0.24	0.2	0.6	1.24	1.34	1.42

Kaynak: Dünya Bankası, “World Economic Indicators”, databank.worldbank.org/ddp/home.do (20.11.2012)

Yukarıdaki tabloda AB ülkelerinde toplam nüfusun yüzdesi olarak uluslararası göçmen stoku yer almaktadır. Ekonomik entegrasyon sonrası gerçekleşmesi beklenen göç aslında ülkelerin endişe duyduğu bir konudur. AB ülkeleri özellikle ekonomik gelişmişlik düzeyi daha düşük ülkelere göre daha yüksek ülkelere doğru göç olacağını ve bunun da bazı ekonomik ve sosyal sorunlara yol açacağını düşünmektedirler. Bu tablodan da görüleceği gibi eski AB ülkelerinin uluslararası göçmen stoku yeni üyelerin birliğe katılımı ile birlikte önemli ölçülerde artmaya başlamıştır. Bu oran Polonya, Romanya, Estonya, Litvanya, Letonya, Slovenya ve Çek Cumhuriyeti’nde ise AB üyeliği sonrası azalmıştır. Çünkü bu ülkeler diğer ülkelere göre gelişmişlik düzeyi açısından daha geri ülkelerdir ve bu

dönemde göç veren ülke konumunda olmuşlardır. AB’de genişleme sonrası meydana gelen emek göçündeki artışın GSYH üzerindeki etkisinde göçmenlerin eğitim seviyesi oldukça önemlidir.

Avrupa Komisyonu raporuna göre 2004 ve 2007 genişlemeleri sonucu AB’ye üye olan ülkelerden gelen işgücü, üye ülkelerin ekonomilerinde pozitif etkiye sahiptir ve bu etki sürdürülebilir büyüme açısından önemlidir. Bu işgücü, beklendiği gibi yerel işgücünün yerini almamış ve göç alan ülkede ücretler düşmemiştir. 2007 yılı sonu itibarıyla AB-15 içinde Romenler ve Bulgarların payı yüzde 0.2’den yüzde 0.5’e çıkmıştır. İşgücü göçünde bir artış söz konusudur; ancak, bu artış çok küçüktür. 2004 yılında üye olan Polonya, Litvanya ve Slovakya’daki işçiler en çok İrlanda, Birleşik Krallık, İspanya ve İtalya’yı tercih etmişlerdir. Ancak, araştırmalar göstermektedir ki AB içindeki işçiler bir ülkeden diğerine geçici olarak gitmekte, sürekli olarak yerleşmeyi amaçlamamaktadırlar (Avrupa Komisyonu, 2002: 1).

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. İGE’nin üç temel bileşeni vardır. Bunlar sağlık, eğitim ve hayat standartlarıdır. Bir ülkenin yalnızca kişi başına düşen gelir düzeyi gibi temel ekonomik göstergelerine bakılarak o ülkenin gelişmiş bir ülke olduğunu söylemek doğru değildir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için eğitim ve sağlık gibi bazı göstergelere de ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bir ülke, kişi başına düşen gelir düzeyi açısından ilk sıralarda yer alabilir; ancak, diğer faktörler de hesaplama dahil edildiğinde aslında o ülkenin insani gelişme düzeyinin düşük olduğu görülebilir. Aşağıdaki tabloda AB üyesi ülkelerin ve Türkiye’nin İGE verileri görülmektedir⁹.

⁹ 2010 yılında İnsani Gelişme İndeksinin hesaplama yöntemi değişmiştir. Geçmiş yıllar için sadece yukarıdaki tabloda yer alan yıllar için hesaplama yapılabilmektedir.

Tablo 3: İnsani Gelişme Endeksi

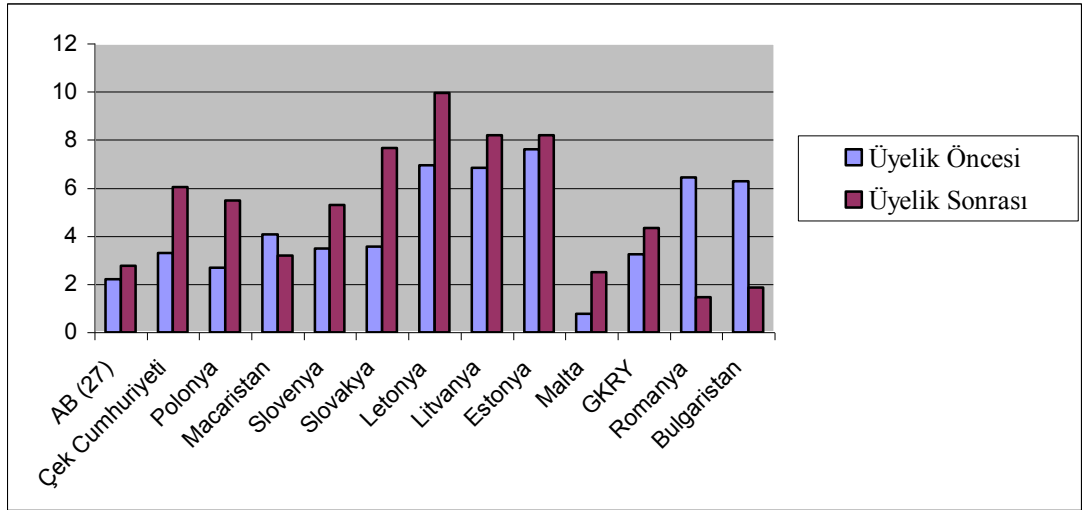
Ülke	AB Üyeliği	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Almanya	1960	0.730	0.795	0.864	0.895	0.898	0.901	0.902	0.900	0.905
Belçika	1960	0.757	0.811	0.876	0.873	0.877	0.880	0.882	0.883	0.886
Fransa	1960	0.722	0.777	0.846	0.869	0.873	0.877	0.879	0.880	0.884
Hollanda	1960	0.792	0.835	0.882	0.890	0.897	0.902	0.904	0.905	0.910
İtalya	1960	0.717	0.764	0.825	0.861	0.866	0.869	0.871	0.870	0.874
Lüksemburg	1960	0.728	0.788	0.854	0.865	0.863	0.868	0.867	0.863	0.867
Danimarka	1973	0.783	0.809	0.861	0.885	0.887	0.890	0.891	0.891	0.895
İrlanda	1973	0.735	0.782	0.869	0.898	0.904	0.909	0.909	0.905	0.908
İngiltere	1973	0.744	0.778	0.833	0.855	0.853	0.856	0.860	0.860	0.863
Yunanistan	1981	0.720	0.766	0.802	0.856	0.861	0.860	0.862	0.863	0.861
Portekiz	1986	0.639	0.708	0.778	0.789	0.791	0.798	0.802	0.805	0.809
İspanya	1986	0.691	0.749	0.839	0.857	0.862	0.866	0.871	0.874	0.878
Avusturya	1995	0.740	0.790	0.839	0.860	0.866	0.870	0.876	0.879	0.885
Finlandiya	1995	0.759	0.794	0.837	0.875	0.878	0.881	0.883	0.877	0.882
İsveç	1995	0.785	0.816	0.894	0.896	0.898	0.899	0.900	0.898	0.904
Polonya	2004	-	-	0.770	0.791	0.795	0.800	0.804	0.807	0.813
Macaristan	2004	0.700	0.706	0.775	0.803	0.808	0.809	0.811	0.811	0.816
Çek Cum.	2004	-	-	0.816	0.854	0.858	0.861	0.864	0.863	0.865
Slovakya	2004	-	0.747	0.779	0.810	0.817	0.825	0.831	0.829	0.834
Slovenya	2004	-	-	0.805	0.848	0.858	0.868	0.875	0.876	0.884
Letonya	2004	-	0.693	0.732	0.784	0.793	0.800	0.803	0.798	0.805
Litvanya	2004	-	-	0.749	0.793	0.798	0.803	0.806	0.802	0.810
Estonya	2004	-	0.717	0.776	0.821	0.829	0.834	0.832	0.828	0.835
Malta	2004	0.703	0.753	0.799	0.825	0.825	0.826	0.829	0.827	0.832
GKRY	2004	-	0.747	0.800	0.809	0.814	0.819	0.827	0.837	0.840
Romanya	2007	-	0.700	0.704	0.748	0.757	0.767	0.778	0.778	0.781
Bulgaristan	2007	-	0.698	0.715	0.749	0.753	0.758	0.765	0.766	0.771
Türkiye		0.463	0.558	0.634	0.671	0.681	0.688	0.691	0.690	0.699

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. *Human Development Reports*. <http://hdr.undp.org/en/>. (10.12.2012).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Türkiye AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında en düşük İGE'ye sahip ülke durumundadır. Türkiye kişi başına düşen gelir göstergesi açısından görece iyi bir durumda olmakla beraber özellikle eğitim göstergeleri yüzünden Birlik ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Örneğin Türkiye'de 2010 yılında ortalama okullaşma 6.5 yıl iken dünya ortalaması 7.4 yıl ve Avrupa ve Orta Asya ortalaması 9.2 yıldır.

AB ülkeleri içinde en yüksek İGE'ye sahip olan üç ülke sırasıyla Hollanda, İrlanda ve Almanya'dır. En düşük İGE'ye sahip ülkeler ise sırasıyla Bulgaristan, Romanya ve Letonya'dır. AB'de gerçekleşen genişlemeler sonrası tüm ülkelerde (tabloda belirtilen üyelik yılları dikkate alındığında) üyelik sonrası insani gelişmişlik düzeylerinde artış gözlenmiştir. Bu artış en son üye olan Romanya ve Bulgaristan için henüz düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenleri olarak gerek yeni üye olmaları gerekse 2008 krizinin etkilerinin tam olarak ortadan kalkmaması gösterilebilmektedir.

Şekil 4: Reel GSYH Büyümesi (%)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi (2012). “Reel GDP Growth Rate”
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tcc00115>.

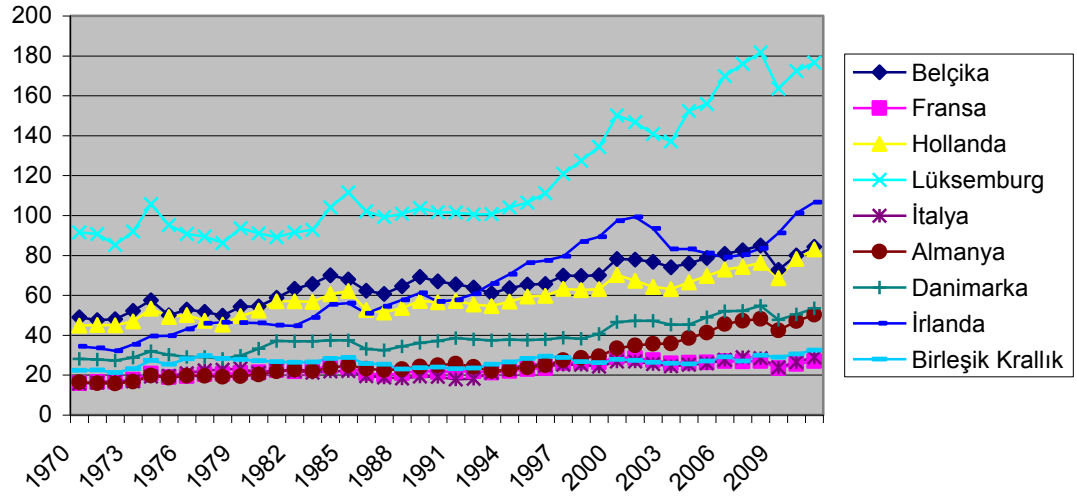
Reel GSYH büyümesi verileri Avrupa entegrasyonunun büyüme üzerindeki etkisini görmek açısından önem taşımaktadır. Yukarıdaki şekilde görülen veriler Avrupa İstatistik Ofisi’nden alınmış, daha sonra AB’nin son 12 üyesi için üyelik öncesi ve sonrası 4’er yılın ortalaması hesaplanmıştır. Böylece üyelik sonrası ekonomik büyümedeki değişim gösterilmek istenmiştir. Burada 4 yıl alınmasının sebebi ise 2004 yılında üye olan ülkelerin verilerinde entegrasyonun asıl etkisini görebilmektir. Çünkü 2008 küresel krizi sonrası özellikle 2009 yılında Polonya hariç tüm ülkeler (27 AB ülkesinin ortalaması yüzde -4.3) krizin etkisiyle negatif büyüme

sergilemişlerdir. 2009 yılının kullanılması entegrasyonun büyüme üzerindeki üzerindeki etkisini görmek açısından yanıltıcı olacağı için üyelik sonrası dört 4 yıl alınmıştır.

Romanya ve Bulgaristan 2007 yılında AB üyesi olmuştur. Bu nedenle üyelik sonrası 4 yıl alındığında ülkelerin verilerinde küresel krizin etkisi görülmekte ve AB üyeliği sonrası 4 yılda reel GSYİH büyümesi üyelik öncesine göre çok düşük düzeyde seyretmektedir. 2000-2004 döneminde AB’de ortalama GSYİH büyümesi, 2005-2008 dönemine göre daha düşük düzeydedir. Bu durumda AB’ye 2004 yılında üye olan 10 yeni üyenin büyüme oranlarının AB-15’e göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. 2004 yılında üye olan dokuz üyenin üyelik öncesi ve üyelik sonrası reel GSYİH büyümesi AB-27 ortalamasının üzerindedir. 2004 yılında üye olan Malta’nın üyelik öncesi büyüme oranı ise AB-27 ortalamasının altındadır. 2007’de üye olan Bulgaristan ve Romanya’nın ise üyelik öncesi reel GSYH büyüme oranları AB 27 AB-27 ortalamasının çok üzerindedir.

Entegrasyona üye ülkelerde büyüme ve yakınsama dış ticaret tarafından uyarılmaktadır. Çünkü bir malın üretiminde kullanılan faktörlerin fiyatları ülkeler arasında farklılık göstermekte, bu da malların fiyatlarına yansımaktadır. Ticarete serbestleşme daha düşük girdi fiyatları, rekabetteki artış dolayısıyla verimliliğin artması ve dolayısıyla daha düşük fiyatlar ile daha büyük piyasalar için üretim nedeniyle büyüme üzerinde etkili olmaktadır (Kaitila, 2004: 5). Aşağıda AB’nin kurucu üyeleri ve 1973 yılında üye olan Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık için GSYH’nin yüzdesi olarak ihracat payları görülmektedir.

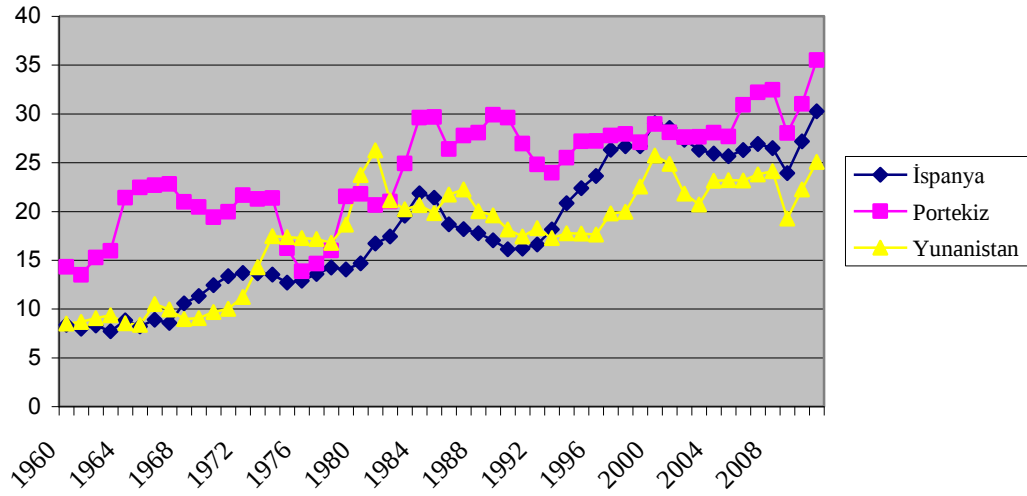
Şekil 5: GSYH'nin Yüzdesi Olarak İhracat Payı

Kaynak: Dünya Bankası. “World Economic Indicators”, databank.worldbank.org/ddp/home.do (10.11.2012)

Birleşik Krallık ve Fransa hariç tüm ülkeler için 1970-2011 döneminde ihracatın GSYH içindeki payı artış eğilimindedir. Özellikle iki Almanya'nın birleşmesinden sonra GSYH içindeki ihracat payının arttığı görülmektedir. GSYH'si içinde ihracatın payının en yüksek olduğu ülke Lüksemburg'dur. Daha sonra ise sırasıyla İrlanda, Belçika ve Hollanda gelmektedir. 2008 küresel krizi sonrası Almanya, Danimarka, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'da hızlı bir düşüş yaşanmış, ancak İrlanda'da artış eğilimi daha da yükselmiştir.

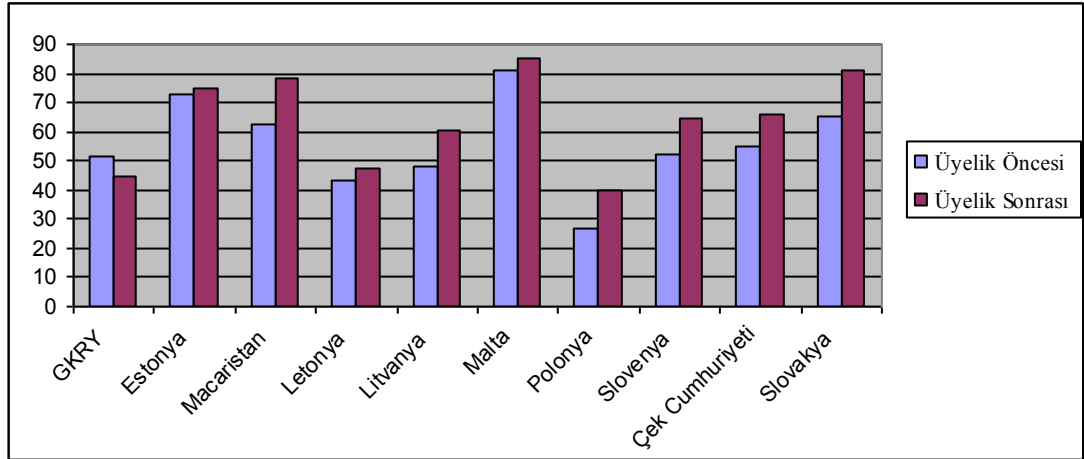
Şekil 6: GSYH'nin Yüzdesi Olarak İhracat Payı

Kaynak: Dünya Bankası, “World Economic Indicators”, databank.worldbank.org/ddp/home.do (10.11.2012)

Yukarıdaki tabloda Yunanistan, İspanya ve Portekiz’in 1960-2011 döneminde GSYİH’nin yüzdesi olarak ihracat payları görülmektedir. Bu ülkelerin ihracat paylarının 1960-1973 döneminde bir artış eğiliminde olduğu; ancak, 1973 yılındaki petrol krizi sonrası bir süre düşüş yaşandığı görülmektedir. Yunanistan 1981 yılında, İspanya ve Portekiz 1986 yılında AB üyesi olmuştur. Bu ülkelerde üyelik öncesi ve üyelik sonrası dönemde GSYH’nin yüzdesi olarak ihracat paylarına bakıldığında üyelik sonrası ihracat paylarının daha yüksek düzeylerde artış gösterdiği görülmektedir.

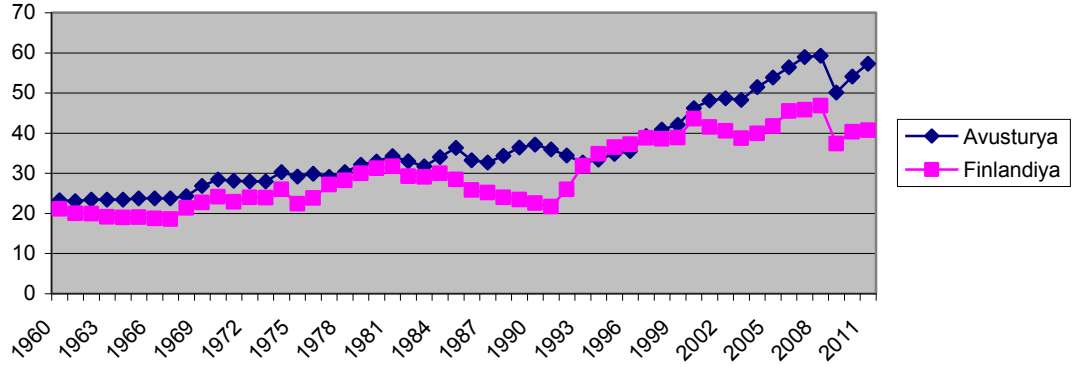
Şekil 7: GSYH'nin Yüzdesi Olarak İhracat Payı

Kaynak: Dünya Bankası, “World Economic Indicators”, databank.worldbank.org /ddp/home.do (10.11.2012)

Yukarıdaki şekilde 2004 yılında AB'ye üye olan on AB ülkesinin GSYİH'nin yüzdesi olarak ihracat payları her ülke için üyelik öncesi 8 yılın ve üyelik sonrası 8 yılın ortalaması şeklinde görülmektedir. 2008 küresel krizinin etkileri bu veriler için de yüksek olmakla beraber, GSYH büyüme verileri kadar yüksek oranda düşüşler olmadığı için, ortalamalar hesaplanırken 2008 sonrası yıllar da (2011 dahil) hesaplamaaya dahil edilmiştir. 2008 yılında Letonya ve Litvanya hariç tüm ülkelerde ihracat paylarında düşüş gözlenmiştir. Litvanya'da 2007 yılında yüzde 54 olan ihracat payı 2008 yılında yüzde 54.8'e yükselmiş, Letonya'da ise 2007 yılında yüzde 42.3 olan ihracat payı 2008 yılında yüzde 42.8'e yükselmiştir. 2009 yılında Litvanya'da ihracatın payı yüzde 54.6'ya düşmüş, Letonya'da ise yüzde 43.8'e çıkmıştır. Letonya'da 2008 yılında yüksek teknoloji ürün ihracatı yüzde 6.54'ten yüzde 6.95'e çıkarken 2009 yılında yüzde 7.75'e çıkmıştır. Aynı yıl ülkenin cari işlemler dengesi negatif değerlerden pozitif değerlere çıkmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında ise tüm bu ülkelerin ihracat paylarında artış söz konusudur. Her ne kadar küresel kriz sonrası ihracat payları düşse de üyelik sonrası ortalamalar üyelik öncesi ortalamalardan yüksektir. Bunun anlamı, ihracatın GSYH içindeki payının entegrasyon sonrası artış gösterdiğidir.

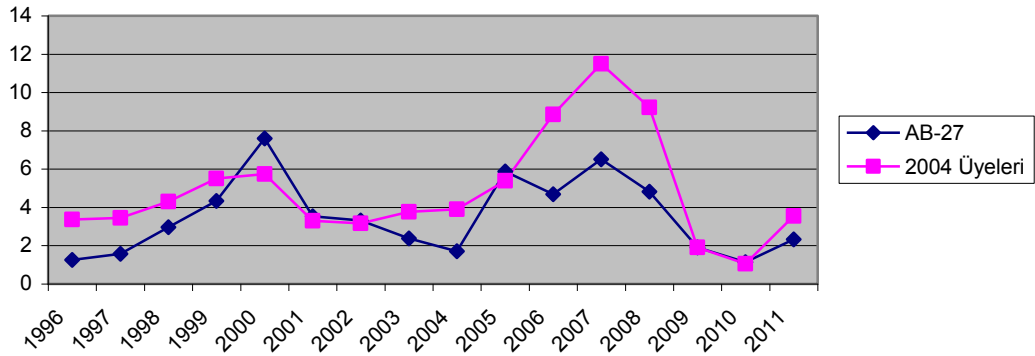
Şekil 8: GSYH'nin Yüzdesi Olarak İhracat Payı

Kaynak: Dünya Bankası, “World Economic Indicators”, databank.worldbank.org /ddp/home.do (10.11.2012)

Avusturya ve Finlandiya AB’ye 1995 yılında üye olmuştur¹⁰. Bu ülkelerde GSYH’nin yüzdesi olarak ihracat paylarının 1960-2011 dönemindeki değişimine bakıldığında özellikle üyelik sonrası artan bir eğilime sahip olduğu görülmektedir. 2008 küresel krizi nedeniyle 2 yılda düşüş görülmekle beraber, krizin etkisinin azalması ile birlikte yeniden artış başlamıştır.

Şekil 9: Doğrudan Yabancı Yatırımların GSYH İçindeki Payı

Kaynak: Dünya Bankası, “World Economic Indicators”, databank.worldbank.org /ddp/home.do (10.11.2012)

¹⁰ 1995 yılında AB’ya Avusturya ve Finlandiya ile birlikte üye olan İsveç verilerinde eksiklikler olduğu için grafikte gösterilememiştir.

Doğrudan yabancı yatırımların GSYH içindeki payına bakıldığında 2004 yılında AB üyesi olan on yeni üyenin, üyelik sürecinin tamamlanması ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlarında yüksek düzeylerde artış olduğu görülmektedir.

Ekonomik entegrasyon dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Özellikle daha düşük gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde özelleştirmeler nedeniyle bu ülkeler daha yüksek doğrudan yabancı yatırımları çekmektedirler.

2. 4. DEĞERLENDİRME

AB, kurucu altı üyenin ardından sürekli genişleme yoluna gitmiştir. Çünkü Avrupa kıtasında siyasal ve ekonomik bir güç oluşturma'nın tüm üye ülkeler için olumlu etkiler yaratacağı düşünülmektedir. AB genişleme yolu ile dünyada örneği görülmemiş güçlü bir entegrasyon oluşturmaya başarmış ve gerek coğrafi gerekse de ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri açıdan küresel güç sahibi olmuştur.

AB'de en son genişleme makro ekonomik dinamikler açısından büyük önem arz etmektedir. Geçen on yılda yeni üye olan ülkelerde GSYİH'deki büyüme yüzde 4'ün altında kalmıştır. Ama bu AB-15 ortalamasında yüzde 2'dir. Ayrıca önümüzdeki yıllarda bu ülkelerde daha güçlü makro ekonomik dinamiklerin olması beklenmektedir. Fakat bu ülkelerde kişi başına GSYH eski üyelere göre önemli ölçüde düşüktür. Bu sebeple, 2004 ve 2007 genişlemelerinde AB'de gelir farklılığı büyük ölçüde artmıştır. Özellikle Romanya ve Bulgaristan AB-27 içinde en düşük gelir düzeyine sahip ülkelerdir (GEFRA ve diğerleri, 2007: 5). Avrupa entegrasyonunda meydana gelen genişlemenin ülkeler açısından önemi aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

-Genişleme ile birlikte yeni üye ülkelerin ticaretinde, üretkenliğinde ve verimliliğinde artış meydana gelmesi ve bu durumda tek piyasa olmanın avantajını yaşamaları beklenmektedir. Diğer taraftan eski üyeler de yeni yatırım ve ticaret fırsatları ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

-Yeni üyelerin AB'ye katılımından sonra bu ülkelerle ticaret ve yatırım ile ilgili sınırlar ortadan kalkmaktadır. Malların, sermayenin, hizmetlerin ve emeğin serbest dolaşımı AB'deki temel serbestliklerdir. Böylece sermaye ve emeğin

retkenliği artmakta ve tüketiciler malları hem ucuz hem de daha kaliteli üretilir hale gelmektedir.

-Teknolojinin, bilginin ve yeni fikirlerin değişimi AB yeliğinden sonra daha kolay hale gelmektedir. Ortak piyasaya ulaşım yabancı yatırımcılar için yeni yatırım imkânları ortaya çıkarmakta ve yeni üyelerin çekiciliği artmaktadır. Ölçek ekonomileri fiyatları ve işlem maliyetlerini düşürmektedir (Tupy, 2003: 2). Bu avantajlar yeni ve eski üyelerde ekonomik büyüme açısından olumlu etkiler doğurmaktadır.

-AB yeliği politik kararlılık sağlamaktadır. Çünkü yelik sürecinde aday ülkeler adli konularda ve hükümet kuruluşlarında bazı reformları gerçekleştirmek zorundadırlar.

-Yeni ye ülkeler için bölgesel yardımlar söz konusudur, bazı fonlarla refah düzeyi daha yüksek lkelerden daha yoksul ülkelere kaynak aktarımı söz konusu olmaktadır. Bu fonlar sayesinde daha yoksul ülkeler altyapılarını güçlendirme imkânı bulmaktadırlar.

Son yıllarda AB lkelerinde bazı ekonomik sorunlar söz konusu olmakla birlikte AB’de ileri teknoloji gerektiren ürünlerin imalatının yüksek düzeyde olması ekonomik sorunların çözümü için bir avantaj olacaktır. AB lkeleri üretiminde ileri teknoloji gereken ürünlerde oldukça ileri düzeydedirler ve bu ürünler yoğun bir şekilde üretilmekte ve ihraç edilmektedirler. Bu rnlerin AB tarafından ithal edilen miktarı ise çok daha düşüktür. AB’de zlmeye çalışılan temel problemler Parasal Birliğin tüm ülkeler için oluşturularak daha etkin hale getirilmesi ve işsizliğin düşürülmesidir. Ayrıca Avrupa’da emek piyasası yeterince esnek değildir. Milton Friedman, Politik Birlik yaratılmadan Parasal Birlik yaratılması durumunda ülkelerde çeşitli ekonomik problemlerin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Bu ekonomik problemler de Politik Birliğin oluşumunda bir engel olarak karşılarına çıkmaktadır (aktaran Stojanovic, 2011: 564-569). Bu bağlamda AB’de ülkelerin daha yüksek düzeylerde büyüme oranlarını yakalamaları ve bunu sürdürmeleri ekonomilerinin daha güçlü bir yapıya kavuşması açısından önem taşımaktadır.

AB lkelerinin bazılarının Türkiye’nin yeliği ile ilgili çekinceleri vardır. Bu lkelerin Türkiye hakkında olumlu izlenimlere sahip olmamasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan birincisi Türkiye’nin 75 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip olması

ve nüfusun etkisiyle Avrupa Parlamentosu'nda çok büyük bir parlamenter grubu oluşturacak olmasıdır¹¹. Aslında Türkiye genç nüfusu ve eğitime verilen önemin artması ile birlikte Lizbon hedefleri doğrultusunda AB'nin küresel güç olma hedefine katkı sağlayabilecektir. Nüfus ile ilgili diğer çekinceleri ise göç olgusudur. Türkiye'nin sahip olduğu nüfus ve göç potansiyeli bu ülkeleri korkutmaktadır. Emegin serbest dolaşımının başlaması ile birlikte Müslüman nüfusun AB içinde çok artacağı endişesi de söz konusudur. Halen AB içinde 11-12 milyon Müslüman yaşamakta iken, bu sayının serbest dolaşımın gerçekleşmesi ile birlikte çok artabileceği düşüncesi Hristiyan Avrupalılar için bir çekince yaratmaktadır. Kıbrıs Meselesi de Türkiye-AB ilişkilerini yavaşlatan bir konu olmuştur. Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesi ekonomik ve politik sistemde köklü bir değişimi gerektirmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu onun stratejik öneme sahip bir ülke olmasını sağlarken aynı zamanda komşu ülkelerde yaşanan gerginlikler nedeniyle de potansiyel bir tehdit unsuruna sahiptir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti her zaman istikrarlı ve barışçıl bir politika izlemiştir.

AB ülkeleri açısından Türkiye, demokrasi kültüründen yoksun, insan haklarına ve azınlıklara saygısız bir ülke olarak görülmektedir. Özellikle Avrupa medyasının Türkiye hakkındaki olumsuzlukları ön planda tutan habercilik anlayışı ve karşıt lobilerin Türkiye'nin demokratik zayıflıklarından güç kazanmaları Türkiye'nin uyum paketleriyle demokrasi ve insan hakları konusunda attığı adımların, AB ülkeleri açısından çok da iyi anlaşılmadığının göstergesidir (Kaleağası, 2003: 27). Türkiye'ye karşı bu önyargılı tutum AB ülkelerinin halklarında Türkiye'ye karşı olumsuz bir imaj yaratmaktadır.

AB ülkelerinin Türkiye ile ilgili bazı kaygılarının olduğu açıktır. Oysa ki Türkiye, 1959'dan beri AB üyeliği yolunda gerçekleştirdiği düzenlemelerle aslında şu an AB üyesi olmuş olan bir çok ülkeden daha çok yol kat etmiştir ve önemli düzeyde deneyime sahip olmuştur. Bu bağlamda Türkiye-AB arasında Gümrük Birliğinin hali hazırda kurulmuş olması da olumlu bir etkidir.

¹¹ Türkiye eğer 2004 genişlemesinde tam üye olmuş olsaydı 813 parlamenter bulunun Avrupa Parlamentosunda 74 parlamentere sahip olacaktı, ki bu Almanya (98), Fransa (78) ve İngiltere (77)'den sonra Parlamentoda en çok parlamenter bulunan dördüncü ülke olacağı anlamına gelmekteydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKSENİNDE AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYONUNUN BÜYÜME ETKİLERİ: YAKINSAMA MODELİ VE ANALİZİ

Bu bölümde ilk olarak uygulamanın amacı ve yöntemi ortaya konulacak, uygulamada kullanılacak olan ekonometrik yöntemler tanıtılacaktır. Daha sonra uygulamanın temelini oluşturan modeller, panel veri yöntemi ile tahminlenerek elde edilen ampirik sonuçlar değerlendirilecektir.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu aşamada öncelikle uygulamanın temel amaçları ana hatlarıyla açıklanacaktır. Daha sonra ülkeler arası karşılaştırma yapmaya imkân veren panel veri yöntemi, modelleme ve tahmin konuları anlatılacaktır. Ayrıca bu yöntemlerin birbirlerine üstün yönleri ortaya konulacaktır.

3.1.1. Araştırmanın Amacı

Ampirik literatürde ekonomik entegrasyonların büyüme etkileri ile ilgili bir dizi çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar uygulamada kullandıkları yöntemler ve inceledikleri değişkenlere göre çeşitlilik göstermektedirler¹². Bu çalışmada ekonomik entegrasyonun büyüme etkilerini incelerken Neoklasik Büyüme Modeli (Solow Modeli) temelli bir analiz yapılmıştır. Ampirik literatürde bu model en çok yararlanılan teorik model durumundadır. Çünkü Neoklasik Büyüme Modeli bir denklemler sistemi halinde açıkça kurulabilmekte ve bu nedenle kolayca tahminlenebilmektedir.

Avrupa Birliğine entegrasyon Türkiye için çok önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini hem AB ülkeleri açısından hem de Türkiye açısından ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda tüm AB

¹² Bu alandaki önemli bazı çalışmalar ayrıntılı olarak ampirik yazın bölümünde verilmiştir.

Ülkelerini ve Türkiye'yi içine alan bir analiz yapılmıştır. Öncelikle koşulsuz yakınsama modeli daha sonra da koşullu yakınsama modeli tahminlenmiştir. Bu çalışmanın diğerk çalışmalardan farkı 27 AB yesi ülkenin ve Türkiye'nin uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının ayrı ayrı ve de bir bütün olarak hesaplanmasıdır. Böylece gerek koşulsuz yakınsamada yakınsama hızları gerekse de koşullu yakınsama modelinde diğerk açıklayıcı değışkenlerin etkileri ülke bazında grlebilmıştir. Bu sayede hem bir bütün olarak Avrupa entegrasyonu hem de her bir ülke kendi içinde değerkendirilebilmiştir. Bu bağlamda böyle bir değerkendirme yapmamıza imkan veren Pesaran (2006)'ın çalışmasından yararlanılmıştır.

Analizde hem trend kuklalarının etkilerinin daha açık görülebilmesi açısından hem de AB'ye 2004 ve 2007 yıllarında ye olan ülkelerin 1996 yılı öncesi verilerine ulaşmada sıkıntı olması nedeniyle 2004 yılında AB yesi olan 10 ye ve 2007 yılında ye olan Romanya ve Bulgaristan için koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri 1996-2010 dönemi için analiz edilmiştir. AB'nin kurucu 6 yesi ve daha sonra 1973, 1981, 1986 ve 1995 genişlemeleri ile AB'ye ye olan ülkeler ve 1996'da Gümrük Birliği nedeniyle AB ile ilişkilerinin boyutu değişen Türkiye için ayrı bir koşulsuz ve koşullu yakınsama modeli tahminlenmiştir. Bu modellerde ise veri aralığı 1970-2011 dönemine genişletilebilmiştir. 1960 yılına ekilememesinin sebebi Almanya ve İrlanda'da hesaplama yöntemi değişikliğinden kaynaklanan veri sıkıntısı olmasıdır. Bu bağlamda bu iki ülkenin Ulusal İstatistik Ofislerinden veri alınmış ancak verilerdeki hesaplama yönteminden kaynaklanan farklılıklar yine de giderilememiştir.

Bu alışma hem AB lkelerinin kendi içinde hem de Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci bağlamında önemli sonuçları ve nerileri içinde barındırmaktadır. Çünkü literatürde panel veri yöntemine yapılan son katkılar sayesinde ülkelerin uzun dönem katsayıları tek tek ve entegrasyonun tümü bağlamında hesaplanabilmiş, örneğin kriz vb şokların uzun dönemde grubu nasıl etkileyeceği gibi etkiler grlebilmıştir.

3.1.2. Araştırmada Kullanılan Ekonometrik Teknikler

Bu aşamada, büyüme modelini tahminlemek için kullanılan ekonometrik yöntemler ve bu yöntemlere ilişkin literatür tanıtılmıştır. Uygulamada panel veri kullanıldığı için öncelikle panel veri nedir, panel veri kullanmanın avantaj ve dezavantajları nelerdir sorularına cevap verilmiştir. Daha sonra panel veriler ile modelleme ve tahmin konuları üzerinde durulmuştur.

3.1.2.1. Yakınsamanın Bir Analiz Aracı Olarak Panel Veri Tekniği

Bu çalışmada panel veri tekniği kullanılmıştır. Panel veri zaman serisi ve yatay kesit verilerinden oluşur. Baltagi'ye göre panel veri; bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Panel veriler, hem birimlere hem de zamana göre değişimi içerdiği için yapılan analizlerde daha tutarlı tahminler elde edilmesini sağlamaktadır (Baltagi, 2005: 1). Bu nedenle yapılan ekonometrik analizlerde panel veri kullanımının bir çok avantajı bulunmaktadır. Bu avantajlardan başlıcaları:

- Panel veri kullanılarak tahmin yapılması birim değişkenliğinin ele alınmasına, çeşitlendirilmiş verinin kullanılması ile etkinliğin artmasına, düşük çoklu bağlantıya, daha karmaşık davranışsal modellerin tahmin edilmesine imkân vermektedir (Kennedy, 1998: 231),

- Panel veri ile yapılacak çalışmalar sonucunda, kesit özelliklerinin kendi içindeki farklılıklarının yanı sıra zaman içerisinde geçirdiği değişimler de belirlenerek ölçülebilmektedir (Hsiao, 2002: 3),

- Panel veri modelleri gecikmeli değişkenlerin dahil edilmesiyle de geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Diğer bir deyişle panel veri modelleri ile yapılacak bir ekonometrik çalışma diğer model çalışmalarına göre daha dinamik bir yapıda bir tahmin gerçekleşmektedir (Matyas ve Sevestre, 1996: 26),

- Panel veri analizlerinde gözlem sayısındaki artış beraberinde serbestlik derecesinde bir artışı da getirmektedir. Serbestlik derecesindeki artış ve model açıklayıcı değişkenlerinin alacakları değerin hem yatay kesit hem de zaman

ortamında belirlenmesi, çoklu doğrusal bağlantı problemini önemli ölçüde azaltmaktadır. Tüm bunların sonucunda, panel veri modellerinden elde edilecek parametre tahminleri daha güvenilir olmaktadır (Matyas ve Sevestre, 1996: 25).

Panel veri analizlerinin avantajlarının yanı sıra bazı sorunlarla da karşılaşılabilir. Bu sorunlardan başlıcaları aşağıdaki şekildedir:

- Panel veri toplamının güçlüğü bir dezavantajdır. Zaman boyutunun uzun olması ve kesit boyutunun fazla olması veri toplamayı çok zor hale getirebilmektedir.

- Panel veri, zaman serisi ile benzer problemlere sahip olduğu için, değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığı araştırılmalıdır. Ayrıca değişkenler aynı düzeyde birim köke sahip iseler, aralarında eşbütünleşme olup olmadığı araştırılmalıdır. Çünkü eğer değişkenler durağan değilse, regresyon tahminleri sahte olacaktır. Doğru tahmin değerlerini elde etmek için, panel birim kök testleri uygulanır.

3.1.2.2. Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testleri birinci ve ikinci kuşak panel birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci kuşak birim kök testleri homojenlik varsayımını dikkate alan Hadri (2000), Levin, Lin ve Chu (2002) ve Breitung (2000); heterojenlik varsayımını dikkate alan Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001)'dir. İkinci kuşak birim kök testleri ise; heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı varsayımına sahip Breuer, Mcknown ve Wallace (2002, *SURADF*) ve Pesaran (2007, *CADF*), Hadri ve Kruzomi (2012)'tir. Bu bölümde birim kök testleri temel varsayımları ve birbirlerinden farklılıkları belirtilerek açıklanmaktadır.

a. Birinci Kuşak Birim Kök Testleri

Birinci kuşak panel birim kök testleri serilerdeki homojenlik ve heterojenliği dikkate almakla beraber paneli oluşturan yatay kesitler arasında var olan bağımlılığı yani yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadırlar. Bu testlere göre temelde yatay kesit bağımsızlığı söz konusudur ve herhangi bir şoktan tüm yatay kesit birimleri aynı oranda etkilenmektedir. Oysa ki bu varsayım ekonomik gerçeklerle

uyuşmamaktadır. Çünkü örneğin bir ülke grubu içindeki tüm ülkeler meydana gelen bir krizden aynı düzeyde etkilenmeyebilmektedirler. Bu nedenle bu eksikliği gidermek için yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran ikinci kuşak birim kök testleri geliştirilmiştir.

Homojenlik varsayımını dikkate alan birinci kuşak birim kök testlerinin başında Hadri (2000), Levin, Lin ve Chu (2002) ve Breitung ve Das (2005) gelmektedir. A. Levin ve C. F. Lin'in 1992 yılında yayınlanan "Panel Verilerde Birim Kök Testleri: Asimptotik ve Sonlu Örnek Özellikleri" (Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties) isimli makalesinden sonra literatürde panel birim kök testleri yoğun olarak kullanılmaya başlamıştır. Panel birim kök testleri tek bir zaman serisine ait birim kök testlerinin gücünü arttırması açısından önem taşımaktadırlar¹³.

Levin ve Lin (1992) Birim Kök Testinin temel özelliği zaman derinliğinin az, birim sayısının görece olarak çok olduğu panellere uygulanabilmesidir. Bu test ortak birim kökün varlığını test etmektedir. Levin ve Lin birim kök testlerini aşağıda verilen model üzerinden geliştirmişlerdir (Levin ve Lin, 1992):

$$\Delta y_{i,t} = \rho y_{i,t-1} + \alpha_0 + \delta_t + \alpha_i + \theta_t + \varepsilon_{i,t} \quad (61)$$

$$i = 1, 2, \dots, N$$

$$t = 1, 2, \dots, T$$

Burada N paneldeki birey sayısını, T ise zaman periyotlarının sayısını gösterir. Bu model bireysel (α_i) ve zamana özgü (θ_t) etkilerin yanı sıra trend (δ_t) de içermektedir. Bu nedenle "iki yönlü modeller" adı da verilen bu modelde gözlemlenemeyen etkilerin hem birimlere hem de zamana göre farklılık göstermesine imkân verilmektedir. Testin uygulanması içinse eldeki serilerin birleştirilmesi ve sonra da yukarıdaki modelin En Küçük Kareler yöntemiyle tahmin edilmesi gerekmektedir. Model tahmin edildikten sonra ρ katsayısı ele alınır ve her bir i için:

$$H_0 : \rho_i = 0$$

$$H_1 : \rho_i = \rho < 0$$

¹³ MacDonald (1996); Maddala ve Wu (1999) tek bir zaman serisine dayalı birim kök testlerinin istatistiksel olarak güçsüz olduğunu belirtmişlerdir.

hipotezleri sınanır. H_0 hipotezi altında ρ 'nun normal dağılıma sahip olduğu kabul edilir. Dolayısıyla model tahminiyle elde edilen t değerlerinin incelenmesi testin uygulanması için yeterli olmaktadır.

Daha sonra Levin-Lin-Chu (2002) bireysel birim kök testlerinin alternatif hipotezlere karşı sınırlı gücünün olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum küçük örneklerde daha çok var olmaktadır. Levin, Lin, Chu her bir yatay kesit birim için bireysel birim kök testlerine nazaran daha güçlü bir panel birim kök testi önermektedirler. Sıfır hipotezi her bir bireysel zaman serisinin birim kök içerdiği, alternatif hipotez ise her bir zaman serisi durağandır şeklinde kurulmaktadır. Levin-Lin-Chu aşağıdaki gibi bir modeli tahminlemişlerdir (aktaran Baltagi, 2005: 240):

$$\Delta y_{it} = \rho y_{i,t-1} \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (62)$$

$$m = 1, 2, 3$$

d_{mt} , deterministik ilişkiler vektörü; p_i , gecikme uzunluğu; α_{mi} , modelin katsayılar vektörüdür. Öncelikle her bir yatay kesit için bu model tahmin edilir. Model tahmin edildikten sonra ρ katsayısı ele alınır ve her bir i için aşağıdaki hipotezler sınanır:

$$H_0 : \rho_i = 0$$

$$H_1 : \rho_i < 0$$

Hadri (2000), kalıntı temelli Lagrange Çarpanı (LM) testinde bireysel gözlenen serilerde sıfır hipotezinin deterministik düzeyde durağan olduğunu söylemektedir. Bu test prosedürü sabit etkili, bireysel deterministik trende sahip ve heterojen panel veri yöntemlerinde uygulaması kolay bir yaklaşımdır (Hadri, 2000: 148).

Her bir i serisindeki durağanlığın testi için iki model kullanılmaktadır (Hadri, 2000: 150):

$$y_{it} = r_{it} + \varepsilon_{it} \quad (63)$$

$$y_{it} = r_{it} + \beta_{it} + \varepsilon_{it} \quad (64)$$

$$r_{it} = r_{it-1} + u_{it} \quad (65)$$

Burada r_{it} rassal yürüyüşü göstermektedir. $t = 1, \dots, T$ ve $i = 1, \dots, N$

durağanlığının görülmesi beklenen her bir i serisi için gözlenmektedir. Durağanlık hipotezi basitçe $\sigma_u^2 \geq 0$ 'dır. Bu test de dengeli paneller için uygundur.

Breitung ve Das (2005) birim kök testi Breitung (2000)'un testinin heterojenlik durumunda kullanılacağı durumu geliştirmişlerdir. Breitung (2000) testi homojenlik varsayımı altında, dengeli panellerde kullanılmaktadır. Monte Carlo benzetimleri yapmış ve küçük örneklerde daha güçlü sonuçlar elde edildiğini bulmuştur (aktaran Yerdelen Tatoğlu, 2012: 206-207). AR(1) süreci aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir (Breitung ve Das, 2005: 416):

$$y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (66)$$

veya

$$\Delta y_{it} = \phi y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (67)$$

İkinci modelde $\phi = \alpha - 1$ 'dir. $E(\varepsilon_t) = 0$ 'dır ve $E(\varepsilon_t \varepsilon_t') = \Omega$. Ω pozitif tanımlanan ve eigen değerleri $\lambda_1 \geq \dots \geq \lambda_N$ ve $\lambda_1 < \bar{c} < \infty$ olan bir matristir. Tüm i ve t değerleri için $E(\varepsilon_{it}^4)$ olduğu varsayılır.

$$H_0 : \phi = 0$$

$$H_0 : \phi < 0$$

Sıfır hipotezi serilerin rassal yürüyüş özelliğini taşıdığını, alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu söylemektedir. Bu testin sonuçları otoregresif katsayıların heterojenliği durumunda da kullanılabilir ama optimal sonuçları homojenlik durumunda verdiği unutulmamalıdır.

Im, Pesaran, Shin (IPS) (2003) birim kök testi dinamik heterojen paneller için geliştirilmiştir. Her bir yatay kesit için ayrı ayrı birim kök olup olmadığı test edilmektedir. Bu testte paneldeki kesitler arasında heterojenliğe izin vermektedir. IPS dinamik heterojen panel birim kökün varlığını test etmek için bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu yöntemde T zaman dönemlerinde gözlenen N yatay kesit birimleri örneğini göz önünde bulundurmışlardır (Otero ve diğerleri, 2005: 230). IPS, heterojen bir y_{it-1} katsayısı için ortalama bireysel birim kök test istatistiği temelli alternatif bir test prosedürü oluşturmuşlardır.

IPS, u_{it} yatay kesit birimleri arasında sıra korele özelliklerine sahip olduğunda ADF testlerinin bir ortalamasını ileri sürmektir. ADF testlerinin gücü kısa

zaman süresinde düşüktür. Boş hipotez, paneldeki her seri bir birim kök içerir ve alternatif hipotez, bazı bireysel serilerin (veya hiç) birim kök içerir şeklindedir (Baltagi, 2005: 242).

IPS istatistiği aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Kalyoncu ve Kalyoncu, 2008: 442):

$$\bar{Z} = \sqrt{N}[\bar{t} - E(\bar{t})] / \sqrt{Var(\bar{t})} \quad (68)$$

$$\bar{t} = (1/N) \sum_{t=1}^N t_i \text{ 'dir.} \quad (69)$$

t_i , $\hat{\beta}_i = 0$, $E(\bar{t})$ 'nin t istatistiğidir. $Var(\bar{t})$ ayrı ayrı ortalamadır ve $\bar{t}$ 'nin varyansıdır.

Maddala ve Wu (1999) serilerdeki heterojenliği dikkate alan bir birim kök sınamasıdır. Bu birim kök testinde de yukarıdaki testler gibi yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmamıştır. Bu testin üstün yönü ise sadece dengeli panel durumunda kullanımı mümkün olmamasıdır.

Her bir i için boş hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir (Maddala ve Wu, 1999: 638):

$$H_0: \rho_i = \rho = 0$$

$$H_1: \rho_i = \rho < 0$$

Diğer denemelerde ise alternatif hipotez değiştirilmektedir. Bu durumda bazı i 'ler için $H_1: \rho_i = 0$ ve diğerleri için $\rho_i < 0$ 'dır. Çünkü gerçekte bazı seriler durağan iken bazıları durağan olmayabilmektedir. Sıfır hipotezinin bu tip paneller için de reddedilebilir olmasını beklemektedirler.

Temel Monte Carlo simülasyonları için aşağıdaki denklemler tahminlenmiştir (Maddala ve Wu, 1999: 638):

$$\Delta y_{i,t} = -\phi_i \mu_i t + \phi_i y_{i,t-1} + u_{i,t} \quad (\text{trend modeli}) \quad (70)$$

$$\Delta y_{i,t} = \mu_i - \phi_i \mu_i t + \phi_i y_{i,t-1} + u_{i,t} \quad (\text{eğilim modeli}) \quad (71)$$

$i = 1, 2, \dots, N$; $t = 1, 2, \dots, T$ ve $y_{i,t}$ rassaldır. $u_{i,t}$ hem zaman spesifik (θ_t) hem de rassal etkileri ($\varepsilon_{i,t}$) içinde barındırmaktadır. Bu durumda:

$$u_{i,t} = \theta_t + \varepsilon_{i,t}$$

Choi (2001) serilerdeki heterojenliği dikkate alan bir birim kök sınamasıdır

ancak yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadır. Bu testte her bir birimin farklı bir deterministik yapıya ve farklı bir zaman boyutuna sahip olabileceği göz önünde bulundurulur. Model aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır (Choi, 2001: 251-252):

$$y_{it} = d_{it} + x_{it} \quad (i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T) \quad (72)$$

$$d_{it} = \beta_{i0} + \beta_{i1}t + \dots + \beta_{im_i}t^{m_i} \quad (73)$$

$$x_{it} = \alpha_i x_{i(t-1)} + u_{it} \quad (74)$$

y_{it} stokastik olmayan d_{it} süreci ve stokastik olan x_{it} sürecinden oluşur. Her bir zaman serisi farklı bir boyutta örnek uzunluğuna ve stokastik ve stokastik olmayan bileşimlere sahip olabilir. Bu varsayımlar altında sıfır ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \alpha_i = 1 \quad \text{tüm } i \text{ 'ler için}$$

$$H_A : |\alpha_i| < 1 \quad \text{en az bir } i \text{ için}$$

$$H_A : |\alpha_i| < 1 \quad \text{bazı } i \text{ 'ler için}$$

b. İkinci Kuşak Birim Kök Testleri

Birinci kuşak birim kök testleri birimler arasında korelasyon olması durumunda asimptotik özellikleri bu korelasyondan etkilendiği için, yatay kesit bağımlılığına sahip seriler için uygulanamamaktadır. İkinci kuşak birim kök testleri ise, seriler arasında korelasyon olması durumunda uygulanabilmekte ve birinci kuşak birim kök testlerinin bu alandaki eksikliğini gidermektedir. Bu bölümde heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak birim kök testleri incelenecektir. Bunlardan başlıca birim kök testleri Breuer, Mcknown ve Wallace (2002), Pesaran (2007) ve Hadri ve Kruzomi (2012)'dir.

Pesaran ve Yamagata (2008) yatay kesit birimleri arasındaki heterojenliği test etmek için Delta testini geliştirmişlerdir. Delta test istatistiği ve hipotezleri aşağıdaki gibidir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 56):

$$\hat{\Delta} \rightarrow_d N(0,1) \quad (N, T) \xrightarrow{j} \infty \quad \sqrt{N}/T \rightarrow 0$$

$$\tilde{\Delta} \rightarrow_d N(0,1) \quad (N, T) \xrightarrow{j} \infty \quad \sqrt{N}/T^2 \rightarrow 0$$

Buna göre $\tilde{\Delta}$ ve $\hat{\Delta}$ 'nın standart dağılım istatistikleri aşağıdaki gibi tanımlanır (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57):

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (75)$$

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (76)$$

$\tilde{\Delta}$, $\hat{\Delta}$ 'ya göre daha iyi sonuçlar vermektedir. Delta testi için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n = \beta \quad (\text{Tüm } \beta_i \text{'ler aynıdır})$$

$$H_1 : \beta_1 = \beta_2 = \dots \neq \beta_n \quad (\text{En az bir } \beta_i \text{ farklıdır})$$

Hesaplanan olasılık değerinin örneğin yüzde 5'te anlamlı olması durumunda sıfır hipotezi reddedilir. Seriler heterojendir. Sıfır hipotezinin reddedilememesi durumunda seriler homojendir. Delta testi serilerin heterojenliği hakkında bilgi verdiği için önem arz etmektedir.

Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılığını test etmek için CD_{LM} istatistiğini geliştirmiştir. Buna göre test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Pesaran, 2004: 5):

$$CD_{LM} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (77)$$

$$\hat{\rho}_{ij} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (78)$$

Hesaplanan test istatistiği için varsayımlar ise aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \rho_{ij} = \rho_{ji} = \text{cor}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad (\text{yatay kesitler arasında bağımlılık yoktur})$$

$$H_A : \rho_{ij} = \rho_{ji} \neq 0 \quad (\text{yatay kesitler arasında bağımlılık vardır})$$

Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda seriler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri ile analize devam etmek gerekmektedir. Aksi takdirde elde edilen sonuçlar sapmalı olacaktır.

Breuer, Mcknown ve Wallace (2002), *SURADF* (Görünürde İlişkisiz Regresyon Genişletilmiş Dickey-Fuller) birim kök testini geliştirmişlerdir. SUR yapısına getirdiği yenilik, her bir panel üyesi için sıfır ve alternatif hipotezin bir birinden ayrılmasıdır ve yatay kesit bağımlılığı olan seriler için kullanılır (Breuer ve diğerleri, 2002: 531):

$$\begin{array}{ll} H_0^1 : \beta_1 = 0; & H_A^1 : \beta_1 < 0 \\ H_0^2 : \beta_2 = 0 & H_A^2 : \beta_2 < 0 \\ : & : \\ : & : \\ H_0^N : \beta_N = 0 & H_A^N : \beta_N < 0 \end{array}$$

Bu süreç tek denklemlili birim kök testlerine göre daha gelişmiş özelliklere sahiptir. Örneğin otoregresif sürece izin vermektedir. Panelin kaç tane ve hangi üyelerinde birim kökün var olduğu veya olmadığına ilişkin bilgi verir. Bu avantaj, tüm hipotezler bireysel yapıldığı için artış gösterir (Breuer vd., 2002: 532):

$$\begin{array}{lll} \Delta y_{1,t} = \alpha_1 + \beta_1 y_{1,t-1} + u_{1,t} & t = 1, \dots, T & (79) \\ : & : & : \\ : & : & : \\ \Delta y_{N,t} = \alpha_N + \beta_N y_{N,t-1} + u_{N,t} & t = 1, \dots, T & \end{array}$$

Bu sistemle *SURADF* kritik değerleri elde edilmektedir. *SURADF* testi *ADF* testine göre çok daha güçlüdür ve paneldeki üye sayısından etkilenmemektedir.

Pesaran (2007), *ADF* (Genişletilmiş Dickey Fuller) testinin yatay kesit birimleri için uyarlanmış hali olan *CADF* (Yatay Kesit Genişletilmiş Dickey Fuller) testini geliştirmiştir. *ADF* testini yatay kesit için uyarlarken bireysel serilerin ilk farklarının ve gecikmeli düzeylerinin yatay kesit ortalamalarını almaktadır. Bireysel $CADF_i$ istatistiği ve birleşik yatay kesit için genişletilmiş *IPS* (*CIPS*) için tablo değerleri ile karşılaştırma yapmak gerekmektedir. $CADF_i$ asimptotik sıfır dağılımına sahipken, birleşik $CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$ istatistiği $N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ ve dolayısıyla $N/T \rightarrow k$ 'dır. k burada sabit sonlu pozitif sabittir. $CADF_i$ istatistikleri asimptotik olarak benzerdir ve faktör yüklemeleri ile değişmemektedir. Fakat

asimptotik olarak ortak faktöre bağımlılığı vardır. *CIPS* istatistikleri 3 farklı spesifikasyona göre değişmektedir. Bunlar sabitsiz veya trendsiz modeller, bireye özgü sabitlere sahip modeller ve doğrusal trende sahip olan modellerdir. $T > 30$ olduğu örneklerde testin gücü çok yükselmektedir. T , zaman boyutunu, N ise yatay kesit birim sayısını göstermektedir (Pesaran, 2007: 266-267).

Yatay kesit bağımlılığını gösteren temel model aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2007: 268):

$$y_{it} = (1 - \theta)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (80)$$

$$i = 1, \dots, N ; \quad t = 1, \dots, T$$

y_{i0} , sonlu ortalama ve varyansa sahip yoğunluk fonksiyonudur ve hata teriminin yapısı aşağıdaki gibidir:

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (81)$$

f_t , gözlenemeyen ortak etkilendir; ε_{it} , bireye özgü hatadır. (80) ve (81) numaralı denklemler aşağıdaki gibi yazılarak birim kök hipotezleri tanımlanabilir (Pesaran, 2007: 268):

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (82)$$

(82) numaralı denklemde $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = (1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_i = y_{it} - y_{i,t-1}$ 'dir.

$\phi = 1$ olduğu durumda sıfır hipotezi aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \beta_i = 0$$

ve muhtemel heterojen alternatif hipotez ise:

$$H_1 : \beta_i < 0,$$

$$i = 1, 2, \dots, N_1; \quad \beta_i = 0; \quad i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \quad (83)$$

CADF regresyonu aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır (Pesaran, 2007: 269):

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (84)$$

Bu durumda t oranı aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i(y_{i,-1}' \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (85)$$

$CADF$ testinin kritik değerlerinin hesaplanması için, Δy_{it} , $\Delta y_{i,t-1}$, $\bar{y}_{t-1}$ ve $\Delta \bar{y}_t$ 'nin 50000 $CADF$ regresyonu temel alınmıştır. Hesaplanan t istatistikleri tablo değeriyle karşılaştırılır. t istatistik değerinin Pesaran (2007) kritik tablo değerinden küçük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilir. Birim kök yoktur.

$CIPS$ istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Pesaran, 2007: 276):

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (86)$$

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir diğer panel birim kök testi Hadri ve Kruzomi (2012)'dir. Bu hipotez Pesaran (2007)'nin yatay kesit bağımlılığını dikkate alan heterojen panel veriler için yaptığı birim kök hipotezine dayanmakta, ayrıca kalıntılar için seri korelasyonu dikkate almaktadır. Model ve varsayımları aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = z_t' \delta_i + f_t \gamma_i + \varepsilon_{it} \quad (87)$$

$$\varepsilon_{it} = \phi_{i1} \varepsilon_{it-1} + \dots + \phi_{ip} \varepsilon_{it-p} + v_{it} \quad (88)$$

$i = 1, \dots, N$; $t = 1, \dots, T$; z_t , deterministiktir. Model (87)'de $z_t' \delta_i$, bireysel etki, γ_i yükleme faktörü, ε_{it} , bireye özgü hatadır. $AR(p)$ sürecinde gecikmeler panelin boyutuna göre değişmektedir (Hadri ve Kruzomi, 2012: 31).

Hadri ve Kruzomi panel birim kök testinde boş hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir (Hadri ve Kruzomi, 2012: 32):

$$H_0 : \phi_i(1) \neq 0$$

$$H_1 : \phi_i(1) = 0$$

Ki bu durumda $\phi_i(L) = 1 - \phi_{i1}L - \dots - \phi_{ip}L^p$ olur.

3.1.2.3. Panel Eşbütünleşme Testleri

Hem yatay kesit hem de zaman boyutu olan seriler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin varlığı panel eşbütünleşme testleri ile sınanmaktadır. Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi dört temel istatistik üzerine kurulduğu için çok esnek yapıda olması ve hata düzeltme modelinin kısa ve uzun dönem parametrelerinde

heterojenliğe izin vermesi nedeniyle ampirik literatürde sıkça başvurulmuş bir yöntemdir. Birimlerde eşit olmayan seri uzunluklarına ve dengesiz panele izin vermektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 240).

Panel eşbütünleşme testlerinde, panel birim kök testlerinde olduğu gibi, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler ikinci kuşak panel eşbütünleşme testleri olarak bilinmektedir. Çalışmada kullanılan seriler yatay kesit bağımlılığını içermektedir bu nedenle bu bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak eşbütünleşme testlerinin uygulanması gerekmektedir.

Westerlund (2007) hata düzeltme temelli bir panel eşbütünleşme analizi geliştirmiştir. Bu testte eşbütünleşme olmadığını söyleyen sıfır hipotezinin dört yeni panel testi önerilmiştir. Bu testler aslında zaman serilerinde Banerjee, Dolado ve Mestre (1998)'nin önerdiği içeriğin panele uygulanmış biçimidir. Buna göre sıfır hipotezi hata düzeltme teriminin sıfır olup olmadığını test etmektedir (aktaran Westerlund, 2007: 710).

Westerlund (2007)'ın önerdiği test istatistiklerinin ikisi paneldeki yatay kesit birimlerindeki hata düzeltmeyi ortak bilgiye göre yapmakta (panel istatistikleri), diğer ikisi ise grup ortalama istatistikleridir. Panel istatistikleri için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \alpha_i = 0$$

$$H_1^p : \alpha_i = \alpha_i < 0$$

Yukarıdaki hipotezlerin varlığında sıfır hipotezinin reddedilmesi paneldeki tüm birimlerde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Grup istatistikleri için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \alpha_i = 0$$

$$H_1^g : \alpha_i < 0$$

Yukarıdaki hipotezlerin varlığı altında sıfır hipotezinin reddedilmesi paneldeki en az bir birimde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Westerlund'un test istatistikleri aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Westerlund, 2007: 715):

$$\Delta y_{it} = \delta_i' d_t + \alpha_i (y_{it-1} - \beta_i' x_{it-1}) + \sum_{j=1}^{pt} \alpha_{ij} \Delta y_{it-j} + e_{it} \quad (89)$$

Burada problem hata düzeltme katsayısı olan α_i 'nin nasıl tahminleneceğidir. $dt = (1, t)'$ deterministik bileşenleri içermektedir. Bu bağlamda (89) numaralı denklem yeniden yazılırsa:

$$\Delta y_{it} = \delta_i' d_t + \alpha_i y_{it-1} - \lambda_i' x_{it-1} + \sum_{j=1}^{pt} \alpha_{ij} \Delta y_{it-j} + e_{it} \quad (90)$$

Yukarıdaki denklem yardımıyla α_i tahmin edilerek Westerlund'un önerdiği dört istatistik hesaplanmaktadır. Ancak bu yaklaşımda yatay kesitler arasında bağımlılık olmadığı varsayımı yapılmaktadır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı olan serilerde Durbin-Hausman (Durbin-H) grup veya Durbin-H panel testi yapılmalıdır.

Westerlund (2008), diğer panel eşbütünleşme testlerinden daha güçlü sonuçlar veren Durbin-H testini önermiştir. Yatay kesit birimleri arasında homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı var ise Durbin-H Panel; heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı var ise Durbin-H grup testi daha uygundur. Modelin varsayımları aşağıdaki gibidir:

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır

Durbin-H grup ve Durbin-H panel istatistikleri aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Westerlund, 2008: 203):

$$DH_g = \hat{S}_i (\bar{\phi}_i + \hat{\phi}_1)^2 \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (91)$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\bar{\phi} + \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2 \quad (92)$$

Durbin-H grup ve panel eşbütünleşme analizinde hesaplanan test istatistiği normal dağılım tablosunun kritik değeri ile karşılaştırılır. Bu değer 1.645'tir. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyükse H_0 reddedilir. Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının bulunması durumunda bir sonraki aşama eş bütünleşme katsayılarının hesaplanmasıdır. Bu amaçla Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Ortak İlişkili Etkiler Modeli) kullanılabilir. Bu yöntem zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük veya küçük olması durumlarında tutarlı ve asimptotik normal dağılım sağlayan sonuçlar üretmesi bakımından önemlidir

(Pesaran, 2006: 969). Ayrıca yatay kesit birimleri için ayrı ayrı uzun dönem denge değerlerini hesaplayabildiği için de analizler açısından önemli sonuçlar vermektedir.

Doğrusal heterojen paneller için y_{it} , i 'inci yatay kesit biriminin t döneminde $i = 1, \dots, N$, $t = 1, \dots, T$ ise (Pesaran, 2006: 971):

$$y_{it} = \alpha_i' d_t + \beta_i' x_{it} + e_{it} \quad (93)$$

d_t , gözlenen ortak etkileri gösteren $n \times 1$ vektördür. x_{it} , $k \times 1$ gözlenen bireye özgü tahmincilerdir. Bu durumda hatalar aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$e_{it} = \gamma_i' f_t + \varepsilon_{it} \quad (94)$$

f_t , gözlenemeyen etkileri ifade etmektedir. ε_{it} bağımsız bir şekilde dağılan bireye özgü hatalardır. CCMGE (Ortak İlişkili Ortalama Grup Etkileri) ile uzun dönem eşbütünleşme parametreleri homojenlik varsayımı altında hesaplanmaktadır.

3.2. AMPİRİK YAZIN, YAKINSAMA MODELİ VE ANALİZİ

Bu bölümde öncelikle ampirik yazın incelenmiştir. Uygulamada ise ekonomik entegrasyon ve büyüme teorileri bağlamında genişleyen AB için koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri tahminlenmiştir. Bu analiz Türkiye ve AB açısından önemli politika önerileri getirmektedir. Türkiye için stratejik öneme sahip olan AB üyeliği bağlamında AB ülkeleri ve Türkiye verileri kullanılarak analizler yapılmış ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

3.2.1. Ampirik Yazın

Klasik iktisatçıların ilgilendiği temel konular gelir dağılımı, sermaye birikimi ve büyüme (teknoloji değil)'dir. 1950'lerden 1980'lerin ortalarına kadar Neoklasik Dışsal Büyüme Modeli literatürün temel belirleyicisi olmuştur. Bu teoriye göre, ekonomi fiziki sermaye yatırımındaki azalan getiriler nedeniyle durgun duruma doğru yakınsamaktadır. 1980'lerin ortalarından sonra İçsel Büyüme Teorisi, büyüme literatürüne yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu teorinin temel katkısı özellikle Neoklasik Modelin kayıp öğelerinden biri olan teknolojik ilerleme konusunda teoriye

getirdiği yeni açıklama gücüdür¹⁴. Ancak uygulamada bu ögenin spesifikasyonu ve tahmininde sorunlar yaşanmaktadır.

Barro ve Sala-i-Martin (1995) İçsel Büyüme Modelini genişletmişler ve teknolojik yayılma ile insan sermayesini modele eklemişlerdir. Onlara göre taklit, yenilikten daha ucuz olma eğiliminde olduğu zaman, yayılma modelleri Neoklasik Büyüme Modelinin tahminlerine benzer şekilde koşullu yakınsamanın bir formunu tahminlemektedir. Böylece bu yapı uzun dönem İçsel Büyüme Modelleri ile Neoklasik Büyüme Modelinin yakınsama davranışını birleştirmektedir (Barro, 1997: 7).

Teknolojik yayılmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, Grossman ve Helpman (1991, Böl. 9 ve 11) ve Rivera-Batiz ve Romer (1991) gibi önemli bir dizi iktisatçı tarafından analiz edilmiştir. Ayrıca Bernard ve Jones (1996) ülkeler arasındaki teknolojik farklılıkların yakınsama için bir ima taşıdığını öne sürmüşlerdir. Keller (2001), güçlü teknolojik yayılmanın yakınsama için temel itici güç olduğunu belirtmiştir. Çünkü güçlü bir teknolojik yayılma ülkeler arasındaki teknoloji farklılıklarını yaklaştırmaktadır. Bloom ve diğerleri (2002)'ne göre teknolojik yayılma, geride kalmış ülkelerin teknolojik liderleri yakalaması ile koşullu yakınsamanın bir biçimini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda, bazı çalışmalar AB ülkeleri ve aday ülkelerin yakınsamasına daha fazla önem vermektedir. Fakat bu çalışmada temel öncelik Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılması durumudur. Ayrıca yakınsamanın ne kadarının ticari açıklıktan¹⁵, ve ekonomik entegrasyondan etkilendiği ve bu değişkenlerin hem AB ülkeleri hem de Türkiye üzerine olası etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulan konu ile ilgili Türkiye için yapılmış bir dizi çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Altın ve diğerleri (2006) yakınsama hipotezini 1970-2004 dönemi için analiz etmişler ve AB genişleme sürecinin üye ülkelerin iktisadi büyümesine ve dış ticaretine olumlu bir etkisi olduğunu ve yakınsamayı pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır (Altın ve diğerleri, 2006: 25-32)

¹⁴ Fakat İçsel Büyüme Teorisinin ilk ortaya atıldığı yıllarda koşullu yakınsama konusunda bir analiz yapılmamıştır.

¹⁵ Sayılan bu değişkenler, kısmen teknolojik yayılma sürecini de içinde barındırdığı için önem arz etmektedirler. Bu koşullu değişkenler açıklığı teknolojik ilerlemeye yansıtıkları için de seçilmişlerdir.

Saraçoğlu ve Doğan (2007) yakınsama hipotezini AB ülkeleri, aday ülkeler ve Türkiye açısından analiz etmişlerdir. Analizlerinde panel birim kök testleri kullanmışlar ve Türkiye'nin lider ülke Fransa'ya 1985-2004 döneminde yakınsadığı sonucuna ulaşmışlardır (Saraçoğlu ve Doğan, 2007: 1-9). Yalnızca birim kök testlerini kullanmışlar, büyüme modelini tahminlememişlerdir.

Doğan ve Saraçoğlu (2007), panel birim kök testlerini kullanmışlar ve AB ülkeleri ve Türkiye için gelir yakınsamasını incelemişlerdir. 1990-2004 yılları arasında çeyrekli veriler kullanmışlar ve AB ülkeleri arasında gelir yakınsaması olmadığını bulmuşlardır. Türkiye'nin dahil edilmesiyle AB ülkeleri için yakınsamanın var olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuçlar, Avrupa Birliği'nin geleceği açısından önemlidir çünkü Türkiye'nin katılımıyla birlikte AB ülkeleri arasında gelir farklılıklarının azalacağına sinyalini vermektedir (Doğan ve Saraçoğlu, 2007: 160-163). Ayrıca bu çalışmanın sonuçları da Doğan ve Saraçoğlu'nun sonuçları ile benzer şekilde Türkiye'nin analize katılmasıyla yakınsamanın hızlandığı yönünde olmuştur.

Atalay (2007) 1993-2004 dönemi için panel veri analizini kullanmıştır. Türkiye-AB için koşullu ve koşulsuz yakınsama testlerini yapmıştır. Çalışmasında, yeni AB ülkeleri ve aday ülke Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin 15 ülkesine koşullu ve koşulsuz yakınsadığı sonucuna ulaşmıştır (Atalay, 2007: 62-67).

Yiğit ve Kutan (2007), ekonomik entegrasyonun etkilerinin teorik temelini analiz etmişlerdir. Oluşturdukları İçsel Büyüme Modeli ile ekonomik entegrasyonun yakınsama ve verimlilik büyümesi açısından sonuçlarını değerlendirmişlerdir. Ampirik sonuçları, AB adaylığının garanti etmemekle birlikte daha hızlı büyüme ve yakınsama fırsatı doğuracağını bulmuşlardır (Yiğit ve Kutan, 2007: 1370-1395).

Borys ve diğerleri (2008), Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılması durumunda AB ülkeleri arasında gelir farklılıklarının azalacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle AB ülkeleri ve Türkiye açısından Türkiye'nin tam üyeliğinin önemli olacağı sonucuna ulaşmıştır (Borys ve diğerleri, 2008: 40-41). AB ülkelerinin yakınsaması son yıllarda makro ekonomi literatüründe geniş olarak tartışılmaktadır. Yukarıdaki çalışmalarda ise Türkiye'nin üyeliği ile birlikte yakınsama açısından olumlu gelişmelerin meydana geleceği bulunmuştur.

Ampirik literatürde, ekonomik entegrasyonun büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu söyleyen çalışmalar olduğu kadar, bu etkinin olumsuz olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur. Bu bölümde, bu ayrıma dikkat edilerek bir sınıflandırma yapılmıştır.

i) Ekonomik Entegrasyonların Büyüme Üzerinde Olumlu Etkileri Olduğunu İleri Süren Çalışmalar

Brada ve Mendez (1988)'e göre daha hızlı teknolojik gelişme üye ülkelerdeki firmalar arasındaki rekabeti arttırmaktadır. Ekonomik entegrasyon sonucu ulusal monopol ve oligopoller yabancı rakipleriyle karşı karşıya gelmektedirler. Artan rekabet araştırma ve geliştirmeyi uyarmakta ve daha iyi yönetim uygulamaları gerçekleşmektedir. Ayrıca firmaların ölçekleri büyümekte, üretimde daha yüksek uzmanlaşma, daha yüksek araştırma giderleri ve ölçek ekonomileri sağlamaktadır. Sonuçta kaynaklar, ilerleyen sektörler daha hızlı aktarılmakta ve tüm bu faktörler nedeniyle ekonomik entegrasyon sonucunda toplam faktör verimliliğinin ve büyümenin artışı gerçekleşmektedir (Brada ve Mendez, 1988: 164).

Baldwin (1989)'e göre ticaret açıklığı, tarife dışı engellerin kaldırılması ve piyasanın büyüklüğünün artması net karları arttırmaktadır (Baldwin, 1989: 12). Daha çok ülkenin entegrasyona üye olması ile de daha yüksek büyüme oranları sağlanmaktadır.

Dollar (1992), 95 tane gelişmekte olan ülkede büyümenin kaynaklarını araştırmış ve ülkelerin dışa açılması ve kişi başına GSYH büyümesi arasında güçlü bir pozitif korelasyon bulmuştur (Dollar, 1992: 523-544).

Romer (1993)'e göre İçsel Büyüme Modelinde eğer ekonomik entegrasyon iki ekonomiye artan ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânı verirse büyüme oranı artacaktır. Bu modele göre entegrasyon malların ticaretini, fikirlerin akışını veya her ikisini sağlamaktadır (Romer, 1993: 869-903).

Frankel and Romer (1996), ülkeler arası ticaretin gelir üzerinde anlamlı ve önemli bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır (Frankel and Romer, 1996: 379-399). Ekonomik entegrasyon sonucu ülkeler arası ticaretin artması büyüme üzerinde önemli etkisi vardır.

Baldwin ve Seghezza (1996), Avrupa entegrasyonunun büyüme üzerindeki etkisi üzerinde durmuşlardır. İki model kurmuşlar birinci model, kişi başına GSYH

büyüme modelidir. Bu modelde kişi başına GSYH büyüme oranı, nüfus artış oranı, insan sermayesi yatırımları, başlangıç seviyesindeki insan sermayesi ve yatırımların GSYH'e oranı yer almaktadır. İkinci modelde ise yatırım eşitliği, büyüme modelindeki benzer değişkenlere ilaveten yatırım oranı, yerli ve yabancı ticaret engelleri eklenerek tahmin edilmiştir. Yabancı ve yerli ticaret engellerinin yatırımları azaltma eğiliminde olduğu ve sonuçta büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu görülmüştür. Avrupa entegrasyonunda söz konusu ticaret engelleri keskin bir şekilde düşürülmüştür (Baldwin ve Seghezza, 1996: 1-34).

Henrekson ve diğerleri (1997), Avrupa Topluluğu ve EFTA üyeliğinin büyüme oranlarını anlamlı bir şekilde arttırdığını bulmuşlardır. 1960-1985 döneminde 22 OECD ülkesi ile yaptıkları çalışmada entegrasyonun büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Kullandıkları değişkenler kişi başına GSYH'nin ortalama büyüme oranı, başlangıç düzeyindeki GSYH, 1980 yılı ortalama okullaşma oranı, GSYH'nin yüzdesi olarak yatırım oranları ve AT/EFTA üyeliği için kukla değişkenlerdir. Bu iktisatçılara göre Avrupa'daki bölgesel entegrasyon anlamlı bir büyüme etkisine sahiptir ve entegrasyon uzun dönemde büyümeyi arttırmaktadır (Henrekson ve diğerleri, 1997: 1537-1557).

Wacziarg (1998), ticaret politikası ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1979-1989 döneminde 57 ülkeli bir panel veri analizi yaparak araştırmıştır. Sonuçları ise, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve pozitif etkisi olduğu yönünde olmuştur (Wacziarg, 1998: 1-57).

Vamvakidis (1998) yaptığı analizlerde, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret antlaşmalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. AB gibi ekonomik entegrasyonlarda entegrasyona dahil olan ülkeler arasında ticaret serbestleştirildiği için ekonomik büyümeyi arttırıcı bir etki yarattığını belirtmiştir.

Fölster and Henrekson (2001), hükümet büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Bunun, Avrupa Birliği üyeliğinin büyüme üzerinde pozitif etkisi olacağı yönünde bir açıklamayı mümkün kılacağı sonucuna ulaşmışlardır (Fölster and Henrekson, 2001: 1501-1520).

Badinger (2001) çalışmasında, AB ekonomik entegrasyonunun savaş sonrası ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Buna göre, Avrupa entegrasyonu olmasaydı, her on yılda ortalama büyüme AB-15 ülkesi için 1950-2000 döneminde yüzde 0.4 puan daha az olacaktı (Badinger, 2001: 26-27).

Crespo-Cuaresma ve diğerleri (2002), Avrupa entegrasyonunun, mevcut AB üyelerinin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkilerini analiz etmişler ve AB üyeliğinin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve asimetrik etkisi olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, AB'ye üyelik süresinin özellikle de daha yoksul ülkeler için büyüme üzerinde önemli ve pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır. AB üyeliğinin Neoklasik Dışsal Büyüme Modelinin varsayımlarına uymadığını bulmuşlardır. AB'ye daha fazla ülke katıldıkça ve Birlik ölçeği büyüdükçe Ar-Ge'yi daha çok teşvik eden bir ortam oluşmakta, dolayısıyla daha yüksek ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Çünkü İçsel Büyüme Teorisinde teknolojik ilerleme entegre olan bölgedeki araştırma aktivitelerine bağlıdır. (Crespo-Cuaresma ve diğerleri, 2002: 3-13).

Bhagwati and Srinivasan (2002), ithal ikameci politikalar izleyerek ithal mallar yerine milli üretim mallarını ikame ederek başka ülkelere olan bağımlılığını azaltma girişiminde olan hiçbir ülkenin uzun dönemde yüksek büyüme performansı gösteremeyeceğini belirtmişlerdir. Dış ticarete açıklık ve yatırım akımları, gelişmekte olan ülkelerde daha hızlı ekonomik büyüme sağlamaktadır (Bhagwati and Srinivasan, 2002: 180-183).

Kaitila (2004), 1960-2001 döneminde AB-15 için yakınsamayı araştırmış ve koşulsuz yakınsamayı hesaplamıştır. Sonuçlar genel olarak AB-15 üyesi ülkelerin nispi terimlerle AB'ye üye olduktan sonra daha iyi duruma geldiklerini göstermektedir ve β yakınsama başlangıç gelir düzeyi daha düşük bulunan ülkelerde daha yüksek bulunmuştur (Kaitila, 2004: 26-28).

Nguyen ve Ezaki (2005), bölgesel ekonomik entegrasyonun Vietnam ekonomisini pozitif olarak etkilediğini bulmuşlardır. Bölgesel ekonomik entegrasyon Vietnam'da hem refahı hem de gelir dağılımını iyileştirmektedir. Tarifelerin ortadan kalkması, Vietnam malları için daha büyük bir pazar yaratmıştır. Ama büyük ölçüde tarife gelirlerinin azalması nedeniyle reel GSYH'de düşüşe neden olmuştur (Nguyen ve Ezaki, 2005: 214).

Kaitila (2005), Avrupa’da koşullu yakınsama sürecini ve entegrasyondan kaynaklanan etkileri incelemiştir. Çalışmada 15 AB ülkesi için 1960-2002 dönemine ait koşullu yakınsama modeli tahminlenmiş, daha sonra benzer bir analiz 1993-2002 dönemi için Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB-15’e koşullu yakınsama modeli tahminlenmiştir. GB üyeliği kukla değişkeninin büyüme üzerinde önemli pozitif etkiye sahip bir değişken olduğu görülmüştür. Entegrasyon kuklalarının ortak etkileri için yapılan Wald testlerine bakıldığında entegrasyonun büyüme oranlarını pozitif etkilediği görülmüştür. Enflasyon spesifikasyonlara dahil edildiğinde entegrasyon kuklalarının açıklama gücünü yitirdiği görülmüştür. Bu bakımdan ulaşılan sonuçlar karışıktır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri için yapılan tahminlerde de koşullu yakınsamanın söz konusu olduğu bulunmuştur (Kaitila, 2005: 14-15).

Kutan ve Yiğit (2007), entegrasyonun büyümeyi ve verimliliği arttırdığı sonucuna varmışlardır. Kurumsal (institutional) açıdan bakıldığında ise örneğin yapısal fonların ekonomik büyümeyi daha da arttırdığını görmüşlerdir. Uzun dönemde bu fonların yeni üyelere sağlanmasıyla birlikte çekirdek AB-15 ülkelerini bu ülkelerin yakalamasının kolaylaşacağını belirtmişlerdir. Ayrıca ekonomik entegrasyonun ekonomik büyüme, verimlilik ve yakınsama üzerindeki faydaları üzerinde durmuşlardır. Entegrasyonun büyüme üzerindeki etkilerini göstermek için yeni bir teorik yapı geliştirmişlerdir. Rivera-Batiz & Romer (RB-R, 1991) hipotezini kullanarak ve Lee, Pesaran & Smith (LPS, 1997) modelini genişleterek, ekonomik entegrasyondan sonra verimlilik ve büyüme üzerinde gerçekleşen değişiklikleri analiz etmişlerdir (Kutan ve Yiğit, 2007: 1370-1395).

Zamira (2008), İçsel Büyüme Teorisini temel alarak ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini ölçmüştür. Çalışmada genişlemenin AB’nin demografik dönüşümleri gerçekleştirmesi ve refah artışı açısından yarar sağlayacağını belirtmekle birlikte, Avrupa entegrasyonunun ve de genişlemenin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin pozitif olduğunu göstermiştir (Zamira, 2008: 144)

b) Ekonomik Entegrasyonların Büyüme Üzerinde Olumsuz Etkileri Olduğunu veya Etkisi Olmadığını İleri Süren Çalışmalar

De Melo ve diğerleri (1992), bölgesel entegrasyonun uzun dönem büyüme etkisini test etmişlerdir. Bunun için OECD ülkelerinden ve gelişmekte olan

lkelerden oluşan 101 ülkeli bir analiz yapmışlardır. Bu lkeler analizde OECD lkeleri ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bölgesel entegrasyonun etkisi kukla değişken kullanılarak ölçülmüştür. Modeldeki diğer değişkenler kişi başına GSYH büyümesi, insan sermayesi stoku ve yatırım oranıdır. Entegrasyon kuklaları anlamlı bulunmamıştır. (De Melo ve diğerleri, 1992: 40-43)

Grossman ve Helpman (1995)'a göre entegrasyonun büyüme etkisi ile ilgili evrensel bir sonuca ulaşmak çok zordur. Bazı araştırmalar ticaretteki sınırlandırmaların dünya genelinde büyümenin hızını kestiğini dşnrken bazıları arttırdığını düşünmektedir (Grossman ve Helpman, 1995: 1-73).

Vanhoudt (1999), Neoklasik Modelin bölgesel entegrasyonun uzun dönem büyüme oranı üzerinde etkisi olmadığı hipotezini, İçsel Büyüme Modeline karşı test etmiştir. 23 OECD lkesi için panel veri yöntemini kullanmıştır. Ama ne AB yeliği ne de ye sayısı ile büyüme arasında pozitif bir ilişki bulabilmiştir. Bu veriler Neoklasik hipotezin reddedilemeyeceğini göstermiştir (Vanhoudt, 1999: 193-220).

Borata ve Kutan (2008), 1973-2002 döneminde AB-15 için Solow modelini kullanarak ampirik testler yapmışlardır. Temel büyüme regresyonu sonuçlarına göre, fiziki sermaye birikiminin kişi başına GSYH büyümesi üzerinde önemli bir etkisi olmadığını bulmuşlardır. Ama bu sonuçlar, Solow modelinin ngrleri göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı değildir. Çünkü modele göre, bir ülke durgun durum yaşam standartlarına ulaştığında, daha yüksek fiziki sermaye oluşumu daha yüksek durgun durum büyümesi yaratma yeteneğine sahip değildir. Bu durumda büyümenin tek kaynağı teknolojik ilerlemedir. AB'de yakınsamanın var olduğunu bulmuşlardır. Modelde insan sermayesi değişkenin büyüme üzerindeki etkisi önemsiz bulunmuştur. Yine benzer şekilde AB entegrasyonunun toplam sermaye birikimi parametresi yoluyla yapılan analizde durgun durum pozisyonu üzerinde önemli bir etkisi olmadığı, yani AB entegrasyonunun büyüme üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Borata ve Kutan, 2008: 104-105).

3.2.2. Teorik Model

Bu bölümde öncelikle yakınsamanın teorik modeli (Solow) matematiksel

notasyonları¹⁶ ile birlikte verilmektedir. Daha sonra ise bu model temel alınarak koşullu ve koşulsuz yakınsama modelleri tahminlenmektedir. Elde edilen tahmin sonuçları değerlendirilerek politika önerisi getirilmektedir.

Kişi başına hasıladaki yakınsamanın teorik modeli, Solow (1956) tarafından geliştirilen Neoklasik Büyüme Modelinden yola çıkarak geliştirilebilir. Varsayalım ki dışsal teknoloji Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda Harrod-yansız/emek-tasarruf formunda yer alıyor olsun. Bu varsayım altında Temel Büyüme Denklemi (TBD) aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\dot{K} = s \cdot K^\alpha \cdot (A \cdot L)^{1-\alpha} - \delta \cdot K \quad (95)$$

(95) numaralı denklemi *etkin kişi/emek gücü başı*, cinsinden ifade edersek:

$$\dot{\tilde{k}} = s \cdot \tilde{k}^\alpha - (n + \delta + x) \cdot \tilde{k} \quad (96)$$

bulunmuş olunur. Denklemden $\tilde{y} = \tilde{k}^\alpha$ 'dır. Üretim fonksiyonunun log-diferansiyelini alırsak, $\dot{\tilde{y}} = \alpha \cdot \dot{\tilde{k}}$ buluruz ($\dot{\tilde{y}} = \frac{\dot{\tilde{y}}}{\tilde{y}}$ ve $\dot{\tilde{k}} = \frac{\dot{\tilde{k}}}{\tilde{k}}$ 'dır). O halde TBD'yi $\tilde{y}$ cinsinden de yazılabilir. (96) numaralı denklemi $\tilde{k}$ ile bölerek, önce büyüme formunda sonra da $\tilde{y}$ cinsinden ifade etmek mümkündür ($\tilde{y} = \tilde{k}^\alpha \Rightarrow \tilde{k} = \tilde{y}^{\frac{1}{\alpha}}$ olmaktadır):

$$\begin{aligned} \frac{\dot{\tilde{k}}}{\tilde{k}} &= s \cdot \tilde{y}^{\alpha-1} - (n + \delta + x) \Rightarrow \\ \frac{1}{\alpha} \frac{\dot{\tilde{y}}}{\tilde{y}} &= s \cdot \tilde{y}^{\frac{\alpha-1}{\alpha}} - (n + \delta + x) \Rightarrow \\ \frac{\dot{\tilde{y}}}{\tilde{y}} &= \alpha \left[s \cdot \tilde{y}^{\frac{\alpha-1}{\alpha}} - (n + \delta + x) \right] \Rightarrow \\ \frac{dLn[\tilde{y}]}{dt} &= \alpha \left[s \cdot e^{\left(\frac{\alpha-1}{\alpha}\right)Ln[\tilde{y}]} - (n + \delta + x) \right] \equiv \phi(Ln[\tilde{y}]) \end{aligned} \quad (97)$$

Yukarıdaki denklemde $\frac{dLn[\tilde{y}]}{dt} = \dot{\tilde{y}}$ ve $e^{\left(\frac{\alpha-1}{\alpha}\right)Ln[\tilde{y}]} = \tilde{y}^{\frac{\alpha-1}{\alpha}}$ 'dır. (97) numaralı denklemin sağındaki ilk ifade $Ln[\tilde{y}]$ 'nın bir fonksiyonudur. İkinci ifade ise bir

¹⁶ Bu bölümdeki matematiksel derivasyonlar için Doç. Dr. Hakan Yetkiner'e teşekkür ederim.

sabittir. O halde denklemin sağ tarafı sadece $Ln[\tilde{y}]$ 'nın bir fonksiyonudur. Bu durum denklemin en sağında $\phi(Ln[\tilde{y}])$ şeklinde ifade edilmiştir.

Yukarıda ifade edilen diferansiyel denklem doğrusal değildir. Dolayısıyla bu denklemden, ampirik çalışmalarda kullanılabilecek doğrusal bir denklem ortaya koymak gereklidir. Bunun bir yolu denklemin doğrusallaştırmasıdır. Literatürde en çok kullanılan doğrusallaştırma yöntemi logaritmik doğrusallaştırma (97) numaralı denklem, eşitliğin amaca göre düzenlenmiş halini ifade etmektedir. Yukarıda bulunan doğrusal olmayan denklemin Taylor Yaklaşımını kullanarak doğrusallaştırmak mümkündür. Bu denklemde eğer sabit noktayı denklemin durağan durumu olarak kabul edersek ve Taylor yaklaşımını basit olması açısından birinci dereceden polinoma kadar alarak uygularsak, aşağıda genel hali verilmiş denklemi elde ederiz:

$$\frac{dLn[\tilde{y}]}{dt} \approx \phi(Ln[\tilde{y}_{ss}]) + \phi'(Ln[\tilde{y}_{ss}]) [Ln[\tilde{y}] - Ln[\tilde{y}_{ss}]] \quad (98)$$

Buna göre $\tilde{y}$ denklemin doğrusallaştırılması istendiğinde, öncelikle $\phi(Ln[\tilde{y}])$ 'nın durağan durumdaki değeri ve $\phi'(Ln[\tilde{y}])$ 'nin $Ln[\tilde{y}]$ 'ya göre türevinin durağan durumda değerlendirilmesi bulunmalı; sonra da bunlar yukarıdaki denklemde tanımlandığı gibi kullanılmalıdır.

Öncelikle $\phi(Ln[\tilde{y}])$ 'nın durağan durumdaki değerini, $\phi(Ln[\tilde{y}_{ss}])$ belirlenmelidir (Durağan durum değeri Cobb-Douglas üretim fonksiyonu için

$\tilde{y}_{ss} = \left(\frac{s}{n + \delta + x} \right)^{\frac{\alpha}{1-\alpha}}$)'dir. Bu değeri $\phi(Ln[\tilde{y}_{ss}])$ içinde değerlendirdiğimizde:

$$\begin{aligned} \phi(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= \alpha \left[s \cdot e^{\left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right) \left(\frac{\alpha}{\alpha-1} \right) Ln\left[\frac{s}{n+\delta+x} \right]} - (n + \delta + x) \right] \Rightarrow \\ \phi(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= \alpha \left[s \cdot e^{-Ln\left[\frac{s}{n+\delta+x} \right]} - (n + \delta + x) \right] \Rightarrow \\ \phi(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= \alpha \left[s \cdot \left(\frac{n + \delta + x}{s} \right) - (n + \delta + x) \right] \Rightarrow \\ \phi(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= 0 \end{aligned} \quad (99)$$

bulunur. İkinci olarak $\phi'(Ln[\tilde{y}_{ss}])$ 'nin değeri bulunmalıdır. Bu amaçla öncelikle $\phi(Ln[\tilde{y}])$ 'nin $Ln[\tilde{y}]$ 'ya göre türevi alınır:

$$\begin{aligned}\phi'(Ln[\tilde{y}]) &= \alpha \cdot \left[s \cdot \left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right) \cdot e^{\left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right) Ln[\tilde{y}]} \right] \Rightarrow \\ \phi'(Ln[\tilde{y}]) &= \alpha \cdot \left[s \cdot \left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right) \cdot \tilde{y}^{\frac{\alpha-1}{\alpha}} \right]\end{aligned}\quad (100)$$

Bu türev durağan durumda değerlendirilirse:

$$\begin{aligned}\phi'(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= \alpha \cdot \left[s \cdot \left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right) \cdot \left(\left(\frac{s}{n+\delta+x} \right)^{\frac{\alpha}{\alpha-1}} \right)^{\left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right)} \right] \Rightarrow \\ \phi'(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= \alpha \cdot \left[s \cdot \left(\frac{\alpha-1}{\alpha} \right) \cdot \left(\frac{n+\delta+x}{s} \right) \right] \Rightarrow \\ \phi'(Ln[\tilde{y}_{ss}]) &= -(1-\alpha) \cdot (n+\delta+x)\end{aligned}\quad (101)$$

Önceden bulunan değerler yukarıdaki denklemde yerine koyulduğunda:

$$\frac{dLn[\tilde{y}]}{dt} \approx -(1-\alpha) \cdot (n+\delta+x) [Ln[\tilde{y}] - Ln[\tilde{y}_{ss}]] \quad (102)$$

elde ederiz. (102) numaralı denklemin (97)'den farkı, doğrusal olmasıdır. Şimdi $v = (1-\alpha) \cdot (n+\delta+x)$ olarak tanımlayalım. (102) numaralı denklemi anlamak için bir an $Ln[\tilde{y}] < Ln[\tilde{y}_{ss}]$ olduğunu varsayalım. Bu durumda model ekonomi durağan durum gelirin soldan yaklaşacaktır. Bir başka ifade ile herhangi bir sonlu t zamanında gelir, uzun dönem gelirin altında olacaktır. Bu varsayım altında yukarıdaki denklemin sağ tarafında yer alan ikinci terim negatif olacağına göre $-v[Ln[\tilde{y}] - Ln[\tilde{y}_{ss}]]$ pozitif olacaktır. Üstelik $Ln[\tilde{y}]$ ve $Ln[\tilde{y}_{ss}]$ arasındaki fark ne kadar büyükse, $-v[Ln[\tilde{y}] - Ln[\tilde{y}_{ss}]]$ değeri de o kadar büyük olacaktır. (102) numaralı denklemin sol tarafı etkin gelirin büyüme oranı olduğuna göre geliri durağan durumuna daha uzak (yakın) ekonomiler, daha yüksek (düşük) hızda büyüme oranına sahip olacaktır. Bu bulgunun temelini azalan marjinal verim yasası oluşturmaktadır.

Bir ekonominin büyüme hızı, o ekonominin kendi durağan durumundan ne kadar uzak olduğuna bağlıdır; başlangıç noktası durağan durumdan uzaklaştıkça büyüme hızı artar. Yakınsama oranı ($Y0$), bir ekonominin hangi hızda kendi durağan durumuna yaklaştığını göstermektedir. Yakınsama oranını anlamak için (102) numaralı denklemi kullanılabilir:

$$Y0 = \frac{\frac{d\hat{y}}{dt}}{\frac{dLn[\tilde{y}]}{dt}} = \frac{\hat{d\hat{y}}}{dLn[\tilde{y}]} \approx -v \quad (103)$$

Dikkat edilirse (102) numaralı denklem büyüme hızını vermektedir. (103) numaralı denklem ise, bir ekonominin hangi hızda kendi durağan durumuna yaklaştığını göstermektedir. (102) numaralı denklem, doğrusal olmakla birlikte hâlâ diferansiyel denklem formundadır. Yani $\tilde{y}$ 'nın çözümü henüz elde edilmemiştir. Öncelikle yapılması gereken bu doğrusal diferansiyel denklemi çözmektir. Bunun için önce $z = Ln[\tilde{y}]$ ve $b = v \cdot Ln[\tilde{y}_{ss}]$ şeklinde iki tanım yapalım (v ve $Ln[\tilde{y}_{ss}]$ iki sabit sayı olduğuna göre bunların çarpımı da sabit bir sayıdır; diferansiyel denklemi basitleştirmek için $v \cdot Ln[\tilde{y}_{ss}]$ yerine b kullanılabilir). Dolayısıyla (102) numaralı denklem:

$$\dot{z} = -v \cdot z + b \quad (104)$$

şeklindedir. Bu diferansiyel denklemi çözmek için bütünleştirici faktör yöntemini kullanmak gerekir. Bu amaçla önce iki tarafı $e^{v \cdot t}$ ile çarpılır ve (105) numaralı denklem elde edilir:

$$\begin{aligned} \{\dot{z} + v \cdot z\} \cdot e^{v \cdot t} &= b \cdot e^{v \cdot t} \Rightarrow \\ \dot{z} \cdot e^{v \cdot t} + v \cdot z \cdot e^{v \cdot t} &= b \cdot e^{v \cdot t} \Rightarrow \\ \frac{d}{dt}[z \cdot e^{v \cdot t}] &= b \cdot e^{v \cdot t} \Rightarrow \\ \int d[z \cdot e^{v \cdot t}] &= \int b \cdot e^{v \cdot t} dt \Rightarrow \\ z \cdot e^{v \cdot t} &= \frac{b}{v} \cdot e^{v \cdot t} + sbt \Rightarrow \\ z_t &= \frac{b}{v} + sbt \cdot e^{-v \cdot t} \Rightarrow \\ Ln[\tilde{y}_t] &= \frac{v \cdot Ln[\tilde{y}_{ss}]}{v} + sbt \cdot e^{-v \cdot t} \Rightarrow \\ Ln[\tilde{y}_t] &= Ln[\tilde{y}_{ss}] + sbt \cdot e^{-v \cdot t} \end{aligned} \quad (105)$$

$t = 0$ için yukarıdaki denklem $Ln[\tilde{y}_0] = Ln[\tilde{y}_{ss}] + sbt$ eşitliğinden sbt değerini verir. O halde

$$Ln[\tilde{y}_t] = Ln[\tilde{y}_{ss}] + [Ln[\tilde{y}_0] - Ln[\tilde{y}_{ss}]] \cdot e^{-v \cdot t} \Rightarrow$$

$$\begin{aligned}
Ln[\tilde{y}_t] &= Ln[\tilde{y}_0] \cdot e^{-v \cdot t} + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[\tilde{y}_{ss}] \Rightarrow \\
Ln[\tilde{y}_t] - Ln[\tilde{y}_0] &= -(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[\tilde{y}_0] + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[\tilde{y}_{ss}]
\end{aligned} \tag{106}$$

(106) numaralı denklem eşitliğin iki yanından $Ln[\tilde{y}_0]$ 'ı çıkararak elde edildi.

Bu denklem doğrusallaştırılmış diferansiyel denklemin çözümüdür. Ancak denklemde yer alan, pratikte kullanımı anlamlı olmayan bir değişkendir. Asıl geçerli olan birim, yani iktisadi analiz için uygun olan değişken, kişi başına gelir ve onun zaman içindeki hareketidir. Dolayısıyla denklemi kişi başı gelir değerine çevirmek gerekmektedir.

Bunun için:

$$\begin{aligned}
Ln\left[\frac{Y_t}{A_t \cdot L_t}\right] - Ln\left[\frac{Y_0}{A_0 \cdot L_0}\right] &= -(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\frac{Y_0}{A_0 \cdot L_0}\right] + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\left(\frac{s}{n + \delta + x}\right)^{\frac{\alpha}{\alpha-1}}\right] \Rightarrow \\
Ln\left[\frac{Y_t}{L_t}\right] - Ln\left[\frac{Y_0}{L_0}\right] - Ln[A_t] + Ln[A_0] &= -(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\frac{Y_0}{L_0}\right] + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[A_0] + \\
(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\left(\frac{s}{n + \delta + x}\right)^{\frac{\alpha}{\alpha-1}}\right] &\Rightarrow
\end{aligned}$$

$A_t = A_0 \cdot e^{x \cdot t}$ olduğu anımsanırsa:

$$\begin{aligned}
Ln\left[\frac{Y_t}{L_t}\right] - Ln\left[\frac{Y_0}{L_0}\right] - x \cdot t &= -(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\frac{Y_0}{L_0}\right] + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[A_0] + \\
(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\left(\frac{s}{n + \delta + x}\right)^{\frac{\alpha}{\alpha-1}}\right] &\Rightarrow
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
Ln[y_t] - Ln[y_0] &= x \cdot t - (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[y_0] + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln[A_0] + \\
(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot Ln\left[\left(\frac{s}{n + \delta + x}\right)^{\frac{\alpha}{\alpha-1}}\right] &\Rightarrow
\end{aligned}$$

ve

$$Ln[y_t] - Ln[y_0] = \beta_0 - \beta_1 \cdot Ln[y_0] + \beta_2 \cdot Ln[s] - \beta_2 \cdot Ln[n + \delta + x] \tag{107}$$

Elde edilen (107) numaralı denklem ekonometrik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan yakınsama denklemlerinden birisidir. (107) numaralı denklemin sol tarafında başlangıç noktasına göre büyüme oranı vardır. Sağ tarafta ise dışsal değişkenler yer almaktadır.

$\beta_0 = x \cdot t + (1 - e^{-v \cdot t}) \cdot \ln[A_0]$ içinde iki sabit sayı vardır:

$x \cdot t$: Başlangıçtan Bugüne Toplam Büyüme Oranı

$(1 - e^{-v \cdot t}) \cdot \ln[A_0] \cdot \beta_1 = (1 - e^{-v \cdot t})$: Başlangıç Kişi Başı Gelir Katsayısı

Bu katsayı negatif işarete sahiptir ve yakınsama kuramı ile uyumlu bir sonuçtur. Başlangıç kişi başı gelir ne kadar yüksek ise, büyümeye katkısı o kadar negatiftir yani büyümeye katkısı olumsuzdur. $\beta_2 = \frac{\alpha}{1-\alpha} \cdot (1 - e^{-v \cdot t})$ katsayısı ilk olarak yatırım oranının ($S = I$) büyümeye katkısını belirlemektedir. Teoride bu katkının pozitif olması beklenmektedir. Son olarak β_2 katsayısı, etkin aşınma oranının büyümeye katkısını belirlemektedir. Teoriye göre bu katkı negatiftir. Literatürde kullanılan yakınsama denklemlerinin tümü, yukarıda türetilen denklemin aynısı ya da benzeridir.

Dışsal teknoloji varsayımı altında Solowgil büyüme modelini çözülmüş ve durağan durum değerini bulmuştuk. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu için bu değer:

$$y_{ss} = A_0 \cdot \left(\frac{s}{n + \delta + x} \right)^{\frac{\alpha}{1-\alpha}} \cdot e^{x \cdot t} \quad (108)$$

şeklindedir. Yukarıdaki denklemde her iki tarafın logaritması alınırsa:

$$\ln[y_t] = \ln[A_0] + x \cdot t + \frac{\alpha}{1-\alpha} \cdot \ln[s] - \frac{\alpha}{1-\alpha} \cdot \ln[n + \delta + x] \quad (109)$$

$$A = A(V)$$

V , politika ile ilgili ve kurumsal değişkenleri ifade etmektedir ve bu aşamada modele dahil edilmektedir. Bu değişkenler hükümetin nihai tüketim harcamaları, ihracat açıklığı ve AB entegrasyonunun etkilerini gösteren kukla değişkendir.

3.2.3. Büyüme Modelinin Tahmini

Yakınsama hipotezini tahminlemek için önceki bölümdeki spesifikasyonlar kullanılmıştır. Denklem (110) koşulsuz yakınsamayı; denklem (111) koşullu yakınsamayı göstermektedir. Temelde denklem (110) tercihlerde, teknolojiye ve durgun durumda farklılık olmadığına dair bir kısıtlama koymaktadır. Denklem (111)'de tercihler, teknoloji ve durgun durumdaki farklılığı kontrol etmek için bazı değişkenler yer almaktadır.

Veri bir zamanda ampirik modeller için standart tahminler,

$$Y_{i,t} - Y_{i,t0} = a + b_0 Y_{i,t0} + v_{it} \quad (110)$$

$$Y_{i,t} - Y_{i,t0} = a + b_0 Y_{i,t0} + b_1 TRADE_{it} + b_2 GC_{it} + b_3 D_{it} + v_{it} \quad (111)$$

T : 1970-2011 ve 1996-2010 dönemlerindeki yıl sayısı

i : 1, 2, ..., ve 27 AB ülkesi ve Türkiye

a ve b_0, b_1, b_2, b_3 tahmin edilen parametreler

v_{it} : hata terimi

D_{it} : Trend kuklası

$Y_{i,t} - Y_{i,t0}$, başlangıç noktasına göre büyüme oranını vermektedir, kişi başına düşen reel GSYH'nin doğal logaritması alınmıştır. (111) numaralı model, gelir dışında üç açıklayıcı değişkeni de içermektedir. Bu değişkenler açık bir ticaret politikasını ve hükümet harcamalarını göstermektedir. Burada ticaretin ekonomik büyümenin motoru olduğu varsayılmaktadır. Fakat bazı çalışmalar nedenselliğin iki yönlü olabileceği üzerinde de durmaktadırlar (Ghatak ve Wheatley Price, 1996: 538-552; Utkulu ve Özdemir, 2004: 261). Bu konu literatürde geniş inceleme alanı bulmuştur. Ayrıca ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini göstermesi için modele dahil edilen trend kuklası vardır. Bu değişkenler, tahminden önce hata terimleri arasında var olan bazı korelasyonları ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadırlar (bakınız Lee, Pesaran ve Smith, 1997).

Modelde TRADE dışa açıklığı (ihracat açıklığı) ifade etmektedir. Dışa açıklık önemlidir çünkü dünya pazarı ile daha yüksek bir entegrasyonun sağlanması daha ileri bir teknoloji düzeyi anlamına gelmektedir¹⁷. Bir çok araştırma göstermektedir ki ticaretteki sınırlandırmalar büyümenin hızını düşürmektedir¹⁸. Büyüme modelinde kullanılan bir diğer değişken hükümetin nihai tüketim harcamaları (GC)'dir. GC'nin

¹⁷ AB ile Türkiye'nin ekonomik entegrasyonunun etkisini gösteren entegrasyon kuklasının uzun dönemde Türkiye'nin AB ile ihracatının fiyat ve gelir elastikiyetini düşürdüğünü bulmuşlardır (Utkulu ve Seymen, 2004; 36).

¹⁸ Bu çalışmalardan bazıları Baldwin (1989); Edwards (1992); Dolar (1992); Levine ve Renelt(1992); Frankel ve Romer (1996); Baldwin ve Seghezza (1996); Henrekson ve diğerleri (1997); Wacziarg (1998); Vamvakidis (1998); Frankel ve Romer (1999); Bhagwati ve Srinivasan (2002); Nguyen ve Ezaki (2005) ve Borata ve Kutan (2008).

katsayısının negatif işaretli olması, bir başka deyişle GC'deki bir artışın büyümeyi düşürücü bir etki yaratması beklenmektedir.¹⁹

Çalışmada kullanılan veri seti Dünya Bankasından alınmıştır. Veri seti AB 15 ve Türkiye için 1970-2011 dönemini, AB'nin 2004 ve 2007 genişlemeleri sonrası üye olan 12 üyesi için 1996-2010 dönemini kapsamaktadır. Çünkü bu ülkeler için veri kısıtı söz konusudur. Analizden ülke çıkarmak istemediğimiz, yani tüm AB üyelerinin durumunu görmek istediğimiz için veri seti 1996-2010 dönemini kapsamaktadır. Böylece analizde 27 AB ülkesinin ve aday ülke Türkiye'nin verileri kullanılmıştır. Uygulamada Gauss 10.0 programı²⁰ kullanılmıştır.

¹⁹ Bakınız, Barro ve Sala-i-Martin (1995); Fölser ve Henrekson (2001) ve Borata ve Kutun (2008).

²⁰ Gauss kodları Doç. Dr. Bülent Güloğlu ve Yrd. Doç. Dr. Şahan Nazlıoğlu'dan alınmıştır.

Tablo 4: Analizde Kullanılan Entegrasyon Kuklası

Ülkeler	Avrupa Birliği	Gümrük Birliği
Almanya	1960	1968
Belçika	1960	1968
Hollanda	1960	1968
İtalya	1960	1968
Fransa	1960	1968
Lüksemburg	1960	1968
Danimarka	1973	1973
İrlanda	1973	1973
İngiltere	1973	1973
Yunanistan	1981	1981
Portekiz	1986	1986
İspanya	1986	1986
Avusturya	1995	1995
Finlandiya	1995	1995
İsveç	1995	1995
Polonya	2004	2004
Macaristan	2004	2004
Çek Cumhuriyeti	2004	2004
Slovakya	2004	2004
Slovenya	2004	2004
Letonya	2004	2004
Litvanya	2004	2004
Estonya	2004	2004
Malta	2004	2004
GKRY	2004	2004
Bulgaristan	2007	2007
Romanya	2007	2007
Türkiye	-	1996

Not: Üyelik öncesi yıllar 0, üyelik sonrası 1 alınmıştır.

AB'nin kurucu 6 üyesinin GB üyeliği 1968 yılında başlamakla beraber veri sıkıntısı nedeniyle analizimiz 1970 yılından başladığı için bu ülkelerin GB üyeliği 1970 olarak alınmıştır. AB bir bütün olarak hala bir Gümrük Birliğidir. Bu nedenle AB'de ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini görebilmek için Gümrük Birliği için trend kuklası kullanılmıştır.

Türkiye verileri bu çalışmada Avrupa entegrasyonu-büyüme ilişkisi analizine dahil edilebilir. Çünkü Türkiye, Ankara Antlaşmasının imzalanmasından günümüze kadar olan süreçte AB üyeliği için önemli bir yol kat etmiş, gerek ekonomik gerekse de siyasi kriterler açısından ilerlemeler kaydedilmiştir. 1 Ocak 1996 tarihinde ise AB-Türkiye arasında Gümrük Birliği işlerlik kazanmıştır. Bu bağlamda gümrük vergileri kaldırılmış ve bazı istisnalar dışında Türkiye üçüncü ülkelere Ortak Gümrük Tarifesi uygulamaya başlamıştır. AB ile ticaretin önündeki teknik engeller kaldırılmış ve Türkiye ile AB arasında ekonomik ve ticari alanda sağlam bağlar kurulmuştur.

3.2.3.1. AB-15 ve Türkiye Ekonomileri İçin Koşulsuz ve Koşullu Yakınsama Modellerinin Tahmin Sonuçları

Bu bölümde koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri AB'nin ilk 15 üye ülkesi ve Türkiye'nin dahil olduğu 1970-2011 dönemini kapsayan bir model ile tahminlenmiştir. Birim kök testleri yapılmadan önce seriler için heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış ve bu testlerin sonucu doğrultusunda ikinci kuşak birim kök testleri ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda çalışmaya konu olan ülkelerin kodları yer almaktadır.

Tablo 5: Çalışmaya Konu Olan Ülkeler

Ülke Kodu	Ülke Adı
1	Belçika
2	Fransa
3	Hollanda
4	Lüksemburg
5	İtalya
6	Danimarka
7	İrlanda
8	Birleşik Krallık
9	Yunanistan
10	İspanya
11	Portekiz
12	Avusturya
13	Finlandiya
14	İsveç
15	Türkiye
16	Almanya

Çalışmada öncelikle değişkenlerin homojen olup olmadıkları delta testi yardımıyla incelenmiştir. Değişkenlerin homojen olup olmamasına göre seçilen birim kök ve eşbütünleşme testleri değişmektedir. Bu nedenle homojenliğin var olup olmadığının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu test için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n = \beta$$

$$H_1 : \beta_1 = \beta_2 = \dots \neq \beta_n$$

Boş hipotez tüm β_i 'ler için; Alternatif hipotez için en az bir i için gösterilmektedir. Bunun anlamı eğer boş hipotez reddedilirse en az bir seri diğerlerinden farklıdır, seriler heterojendir.

Tablo 6: AB-15 ve Türkiye İçin Koşulsuz Yakınsama Modeli Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{A}$	1.943	0.026
$\tilde{A}_{adj}$	2.014	0.022

Önceki tabloda koşulsuz yakınsama modeli için Pesaran ve Yamagata (2008) Delta test sonuçları görülmektedir. Buna göre H_0 hipotezi reddedilir, koşulsuz yakınsama modelinde serilerde heterojenlik söz konusudur. Koşullu yakınsama modeli için delta test sonuçları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 7: AB-15 ve Türkiye İçin Koşullu Yakınsama Modeli Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{A}$	3.443	0.000
$\tilde{A}_{adj}$	3.615	0.000

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilir, koşullu yakınsama modelindeki değişkenler heterojendir. Birim kök testlerine geçilmeden önce yatay kesit bağımsızlığının araştırılması kullanılacak birim kök testinin

belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Yatay kesit bağımsızlığının testi için Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır. Testin varsayımları aşağıdaki gibidir.

$$H_0 : \rho_{ij} = \rho_{ji} = cor(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad i \neq j$$

$$H_1 : \rho_{ij} = \rho_{ji} \neq 0 \quad i \neq j$$

H_0 , yatay kesitler arasında bağımlılık yoktur; H_1 ise yatay kesitler arasında bağımlılık vardır. Buna göre aşağıdaki tabloda yatay kesit bağımlılığı test sonuçları görülmektedir.

Tablo 8: AB-15 ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD_{LM} Testi)

Değişken	Yöntem	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>GC</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	293.144	0.000
	CD_{LM2} Pesaran 2004	11.176	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	-2.373	0.009
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	11.291	0.000
<i>TRADE</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	200.886	0.000
	CD_{LM2} Pesaran 2004	5.221	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	-2.732	0.003
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	110.746	0.000
<i>ln y</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	161.646	0.007
	CD_{LM2} Pesaran 2004	2.688	0.004
	CD_{LM} Pesaran 2004	-3.722	0.044
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	93.512	0.000

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi hükümet harcamaları, ihracat açıklığı ve kişi başına düşen reel GSYH değişkenleri için yatay kesit bağımsızlığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir. Bu serileri oluşturan yatay kesit birimleri arasında bağımlılık vardır. Yapılan testler sonucu heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu özellikleri dikkate alan CADF (2007) birim kök testi yapılmıştır. CADF panel birim kök testine göre sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \beta_i = 0 \quad (\text{Seri durağandır})$$

$$H_1 : \beta_i < 0 \quad (\text{Seri durağan değildir})$$

Aşağıdaki tablolarda sırasıyla hükümet harcamaları, ihracat açıklığı ve gelir değişkeni için *CADF* panel birim kök testi sonuçları görülmektedir. Bu test Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiştir. Hesaplanan t istatistik değerlerinin Pesaran (2007) tablo değerleri ile karşılaştırılması gerekmektedir.

Tablo 9: GC Değişkeni İçin *CADF* Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	<i>CADF</i> t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Belçika	-1.5881	2
2	Fransa	-1.9267	2
3	Hollanda	-1.3952	3
4	Lüksemburg	-1.9034	2
5	İtalya	-2.669	2
6	Danimarka	-3.5192	3
7	İrlanda	-1.7862	2
8	Birleşik Krallık	-2.6448	2
9	Yunanistan	-2.075	2
10	İspanya	-2.2823	2
11	Portekiz	-0.7887	2
12	Avusturya	-1.6033	2
13	Finlandiya	-2.1099	2
14	İsveç	-1.7075	2
15	Türkiye	-1.8701	3
16	Almanya	-1.7751	2
<i>CIPS</i> İstatistiği=-1.9778			

Yukarıdaki tabloda hükümet harcamaları değişkeni için *CADF* panel birim kök testi ve *CIPS* sonuçları görülmektedir. Pesaran (2007) tablo değeri %5'te -2.28'dir. Buna göre Danimarka, İtalya, Birleşik Krallık ve İspanya hariç seriler durağan değildir. Aşağıdaki tabloda ihracat açıklığı değişkeni için panel birim kök testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 10: TRADE Değişkeni İçin *CADF* Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	<i>CADF</i> t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Belçika	-1.8077	2
2	Fransa	-1.8079	2
3	Hollanda	-2.8385	2
4	Lüksemburg	-2.4698	2
5	İtalya	-2.9862	2
6	Danimarka	-3.2544	2
7	İrlanda	-2.1851	2
8	Birleşik Krallık	-2.3903	2
9	Yunanistan	-3.5174	2
10	İspanya	-2.7368	2
11	Portekiz	-2.6409	2
12	Avusturya	-2.5677	2
13	Finlandiya	-1.9454	2
14	İsveç	-3.3107	2
15	Türkiye	-1.7063	2
16	Almanya	-1.8872	2
<i>CIPS</i> İstatistiği=-2.5033			

Belçika, Fransa, İrlanda, Finlandiya, Türkiye ve Almanya’da ihracat açıklığı serisi durağan değildir. Diğer ülkelerde ihracat açıklığı serisi durağandır. Aşağıdaki tabloda gelir serisi için durağanlık sınaması yapılmıştır.

Tablo 11: ln y Değişkeni İçin *CADF* Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	<i>CADF</i> t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Belçika	-3.3813	2
2	Fransa	-2.4241	2
3	Hollanda	-2.037	2
4	Lüksemburg	-2.5004	2
5	İtalya	-0.6653	2
6	Danimarka	-2.0167	2
7	İrlanda	-1.8700	2
8	Birleşik Krallık	-2.9568	2
9	Yunanistan	-1.6199	2
10	İspanya	-2.6741	2
11	Portekiz	-2.6635	2
12	Avusturya	-2.8174	2
13	Finlandiya	-2.506	2
14	İsveç	-1.3426	2
15	Türkiye	-1.9356	2
16	Almanya	-2.2476	2
<i>CIPS</i> İstatistiği=-2.2286			

Hollanda, İtalya, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, İsveç, Türkiye ve Almanya'nın kişi başına düşen reel GSYH serisi durağan değildir. Diğer ülkeler için ise durağandır. Serilerin birim kök içerip içermediği belirlendikten sonraki aşama panel eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Serilerdeki heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Westerlund'un Durbin-H testi yapılmıştır.

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi yoktur

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır

Durbin-H grup eşbütünleşme analizinde hesaplanan test istatistiği normal dağılım tablosunun kritik değeri ile karşılaştırılır. Bu değer 1.645'tir. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden büyükse H_0 reddedilir. Eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 12: Koşulsuz Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Panel	5.000	0.000
Durbin-H Grup	9.038	0.000

Yukarıdaki tablodan koşulsuz yakınsama modelinde eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmektedir. Koşullu yakınsama modelinin Durbin-H testi sonuçları ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 13: Koşullu Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Panel	15.027	0.000
Durbin-H Grup	8.627	0.000

Koşullu yakınsama modelinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Durbin-H testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Bir sonraki aşama uzun dönem modelinin tahminidir.

Tablo 14: Koşulsuz Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Sapma	t-istatistiği
$\ln y_0$	-0.1444	0.0179	-8.027

Yukarıdaki tabloya bakıldığında gelir değişkeninin işaretinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu görmekteyiz. Buna göre 1970-2011 döneminde AB-15 ve Türkiye ekonomisi verilerini içeren bu modelde koşulsuz yakınsama söz konusudur.

Tablo 15: Koşullu Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Sapma	t -istatistiği
$\ln y_0$	-0.0558	0.0299	-1.8676
<i>TRADE</i>	0.0003	0.0014	-3.4582
<i>GC</i>	-0.0050	0.0002	1.0034
<i>D</i>	0.0090	0.0007	1.2238

Tablo 15'te koşullu yakınsama modeli için CCE tahmin sonuçları yer almaktadır. Buna göre koşullu yakınsama söz konusudur. İhracat açıklığı değişkeninin katsayısı beklendiği gibi pozitif; hükümet harcamaları değişkeninin katsayısı beklendiği gibi negatif ve trend kuklasının işareti pozitif bulunmuştur.

Tablo 16: Koşulsuz Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları

Yatay Kesit	$\ln y_0$	se(NW)
1	-0.242	0.050
2	-0.125	0.031
3	-0.138	0.060
4	-0.169	0.047
5	-0.001	0.031
6	-0.196	0.094
7	-0.135	0.045
8	-0.258	0.074
9	-0.131	0.083
10	-0.109	0.083
11	-0.203	0.084
12	-0.208	0.050
13	-0.095	0.054
14	-0.032	0.060
15	-0.193	0.107
16	-0.076	0.058

se (NW), Newey West standart hatalarıdır. Yukarıdaki tabloda koşulsuz yakınsama modeli CCE tahmincilerinin her bir yatay kesit birimi için hesaplanan regresyon katsayıları görülmektedir. Bu katsayılar incelendiğinde tüm AB-15 ve Türkiye ekonomileri için koşulsuz yakınsamanın varlığı görülmektedir. Bu tablodaki veriler kullanılarak Tablo 17'deki yakınsama hızları ve yarı ömür formülü kullanılarak ülkelerin ne kadar sürede aralarındaki farkı kapatabileceği hesaplanmıştır. Bu sonuçlar tablo 18'de yer almaktadır.

Tablo 17: Koşullu Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları

Yatay Kesit	ly_0	se(NW)	GC	se(NW)	$TRADE$	se(NW)	D	se(NW)
1	-0.557	0.123	-0.008	0.003	0.000	0.001	-0.004	0.002
2	-0.344	0.107	-0.007	0.002	0.005	0.002	0.005	0.002
3	-0.215	0.111	-0.001	0.002	0.001	0.001	0.000	0.002
4	-0.541	0.063	-0.020	0.005	-0.001	0.000	0.009	0.003
5	-0.119	0.035	-0.012	0.003	-0.004	0.001	0.004	0.001
6	-0.205	0.087	-0.012	0.004	0.000	0.001	-0.001	0.003
7	-0.319	0.069	-0.021	0.005	0.000	0.001	-0.016	0.003
8	-0.426	0.109	0.001	0.003	-0.001	0.001	0.004	0.003
9	-0.072	0.089	0.008	0.003	-0.004	0.002	-0.004	0.001
10	-0.283	0.059	-0.005	0.002	0.001	0.001	0.001	0.001
11	-0.270	0.090	-0.003	0.004	0.002	0.001	0.000	0.001
12	-0.852	0.216	-0.001	0.004	-0.003	0.001	0.000	0.000
13	-0.278	0.081	-0.018	0.004	0.000	0.001	-0.003	0.001
14	-0.271	0.105	-0.008	0.004	0.001	0.001	0.000	0.001
15	-0.371	0.057	-0.005	0.004	-0.006	0.003	-0.002	0.001
16	-0.127	0.147	-0.003	0.003	0.002	0.001	0.002	0.003

Tablo 17'de AB-15 ve Türkiye ekonomilerinin her biri için koşullu yakınsama modelinin tahmin sonuçları görülmektedir. Buna göre tüm ülkelerde koşullu yakınsama söz konusudur. Hükümet harcamaları değişkeninin katsayısı sadece Birleşik Krallık ve Yunanistan'da beklenenin aksine pozitifdir. İhracat açıklığı değişkeninin pozitif olduğu ülkeler ise Fransa, Hollanda, Portekiz, İsveç ve Almanya'dır.

Tablo 18: Koşulsuz Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları

Ülke Adı	$\ln y_0$	λ ²¹	Yarı Ömür ²²
Belçika	-0.242	0.006597	105.07086
Fransa	-0.125	0.003179	218.01751
Hollanda	-0.138	0.003536	196.04162
Lüksemburg	-0.169	0.004408	157.25648
İtalya	-0.001	2.38E-05	29097.623
Danimarka	-0.196	0.005194	133.44662
İrlanda	-0.135	0.003453	200.73799
Birleşik Krallık	-0.258	0.007105	97.558957
Yunanistan	-0.131	0.003343	207.33377
İspanya	-0.109	0.002748	252.24822
Portekiz	-0.203	0.005402	128.30368
Avusturya	-0.208	0.005552	124.8411
Finlandiya	-0.095	0.002377	291.6458
İsveç	-0.032	0.000774	895.12068
Türkiye	-0.193	0.005106	135.76441
Almanya	-0.076	0.001882	368.30719

Yukarıdaki tabloda AB-15 ve Türkiye ekonomilerinde 1970-2011 dönemi için hesaplanan koşulsuz yakınsama hızları görülmektedir. Her bir ülke için tek tek hesaplanmış olması çok önemlidir. Çünkü böylece her bir ülke için değerlendirme yapma imkanı elde edilmiştir. Yukarıdaki tabloya göre koşulsuz yakınsama hızı en düşük olan ülke İtalya'dır. En yüksek olan ülke ise Birleşik Krallık'tır.

²¹ $-(1 - e^{-\lambda T})$ = hesaplanan yakınsama değeri

²² Yarı ömür formülü, $e^{\lambda t} = 1/2 \Rightarrow t = \ln(0.5)/\lambda$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu formül, bir ekonominin diğer ekonomilerle arasındaki açığı ne kadar sürede kapatacağını göstermektedir.

Tablo 19: Koşullu Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları

Ülke Adı	$\ln y_0$	λ	Yarı Ömür
Belçika	-0.557	0.0194	35.75620207
Fransa	-0.344	0.0100	69.05256656
Hollanda	-0.215	0.0058	120.2627084
Lüksemburg	-0.541	0.0185	37.38537573
İtalya	-0.119	0.0030	229.7768024
Danimarka	-0.205	0.0055	126.8984789
İrlanda	-0.319	0.0091	75.77489346
Birleşik Krallık	-0.426	0.0132	52.44248646
Yunanistan	-0.072	0.0018	389.5985009
İspanya	-0.283	0.0079	87.50820828
Portekiz	-0.27	0.0075	92.50456828
Avusturya	-0.852	0.0455	15.23764789
Finlandiya	-0.278	0.0078	89.37515446
İsveç	-0.271	0.0075	92.10338871
Türkiye	-0.371	0.0110	62.79265134
Almanya	-0.127	0.0032	214.344286

Tablo 19’da her ülke için hesaplanmış koşullu yakınsama hızları görülmektedir. En yüksek koşullu yakınsama hızına sahip ülkeler Avusturya, Belçika ve Lüksemburg’dur. Koşullu yakınsama hızı en düşük olan ülke ise Yunanistan’dır. Türkiye en hızlı yakınsayan beşinci ülkedir. Türkiye için aradaki fark yılda yüzde 1.1 kapanmaktadır.

3.2.3.2. AB’ye 2004 ve 2007’de Üye Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Koşulsuz ve Koşullu Yakınsama Modellerinin Tahmin Sonuçları

Bu bölümde koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri AB’ye 2004 yılında üye olan 10 ülke ve 2007’de üye olan Romanya ve Bulgaristan yanında Türkiye verileri de kullanılarak tahminlenmiştir. Tahminler 1996-2010 dönemini kapsamaktadır. Aşağıdaki tabloda çalışmaya konu olan ülkelerin kodları yer almaktadır.

Tablo 20: Çalışmaya Konu Olan Ülkeler

Ülke Kodu	Ülke Adı
1	Bulgaristan
2	GKRY
3	Çek Cumhuriyeti
4	Estonya
5	Macaristan
6	Letonya
7	Litvanya
8	Malta
9	Polonya
10	Romanya
11	Slovakya
12	Slovenya
13	Türkiye

Birim kök testleri yapılmadan önce serilerdeki heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Aşağıdaki tabloda koşulsuz yakınsama modeli Delta test sonuçları görülmektedir.

Tablo 21: AB Son 12 Üye Ülke ve Türkiye İçin Koşulsuz Yakınsama Modeli Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{A}$	0.638	0.262
$\tilde{A}_{adj}$	0.708	0.239

H_0 hipotezi reddedilemez, koşulsuz yakınsama modelinde serilerde homojenlik söz konusudur. Koşullu yakınsama modeli için Delta test sonuçları hangi yöntem ile devam edileceğinin seçilmesi açısından önem arz etmektedir.

Tablo 22: AB Son 12 Üye ve Türkiye İçin Koşullu Yakınsama Modeli Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{A}$	2.877	0.002
$\tilde{A}_{adj}$	3.323	0.000

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilir, koşullu yakınsama modelindeki değişkenler heterojendir. Yatay kesit bağımlılığının testi için Pesaran (2004) CD_{LM} testi kullanılmıştır.

Tablo 23: AB Son 12 Üye ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD_{LM} Testi)

Değişken	Yöntem	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>GC</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	111.224	0.008
	CD_{LM2} Pesaran 2004	2.660	0.004
	CD_{LM} Pesaran 2004	-1.858	0.032
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	29.299	0.000
<i>TRADE</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	125.109	0.001
	CD_{LM2} Pesaran 2004	3.772	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	-2.089	0.018
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	34.566	0.000
<i>ly</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	146.092	0.000
	CD_{LM2} Pesaran 2004	5.452	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	-1.601	0.055
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	35.547	0.000

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi hükümet harcamaları, ihracat açıklığı ve kişi başına düşen reel GSYH değişkenleri için yatay kesit bağımsızlığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir. Bu serileri oluşturan yatay kesit birimleri arasında bağımlılık vardır. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan *CADF* panel birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 24: GC Değişkeni İçin CADF Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	CADF t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Bulgaristan	-2.8903	2
2	GKRY	-1.1424	2
3	Çek Cum.	-0.7641	2
4	Estonya	-1.0435	2
5	Macaristan	-0.9556	2
6	Letonya	-0.6273	2
7	Litvanya	-0.8343	2
8	Malta	-0.917	2
9	Polonya	-0.0968	2
10	Romanya	-0.9165	2
11	Slovakya	-1.2936	2
12	Slovenya	-2.6552	2
13	Türkiye	-0.4783	2
CIPS İstatistiği=-1.1242			

Yukarıdaki tabloda hükümet harcamaları değişkeni için CADF panel birim kök testi ve CIPS sonuçları görülmektedir. Pesaran (2007) tablo değeri %5'te -3.96'dır. Serilerin hiçbirisi durağan değildir.

Tablo 25: TRADE Değişkeni İçin CADF Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	CADF t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Bulgaristan	-1.383	2
2	GKRY	-1.3465	2
3	Çek Cum.	-0.6495	2
4	Estonya	-1.6996	3
5	Macaristan	-3.1272	2
6	Letonya	-1.682	2
7	Litvanya	-2.7357	2
8	Malta	-1.9403	2
9	Polonya	-2.2456	3
10	Romanya	-1.1668	2
11	Slovakya	-1.2583	2
12	Slovenya	-1.8385	2
13	Türkiye	-1.676	3
CIPS İstatistiği=-1.7499			

Yukarıdaki tabloda ihracat açıklığı değişkeni için CADF panel birim kök testi ve CIPS sonuçları görülmektedir. İhracat açıklığı değişkeni tüm yatay kesit birimlerinde durağan değildir. Aynı şekilde gelir değişkeni de durağan değildir.

Tablo 26: $\ln y$ Değişkeni İçin *CADF* Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	<i>CADF</i> t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Bulgaristan	-1.3154	2
2	GKRY	-1.5091	2
3	Çek Cumhuriyeti	-2.8736	2
4	Estonya	-1.8616	3
5	Macaristan	-3.0686	2
6	Letonya	-2.2385	3
7	Litvanya	-2.735	2
8	Malta	-1.9787	2
9	Polonya	-1.1194	2
10	Romanya	-1.1124	2
11	Slovakya	-1.4122	2
12	Slovenya	-1.7523	2
13	Türkiye	-1.5919	2
<i>CIPS</i> İstatistiği=-1.8899			

Yatay kesit birimlerindeki birim kökün varlığı incelendikten sonra panel eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Aşağıdaki tabloda AB'nin son iki genişlemesinde üye olan ülkeler ve Türkiye için Durbin-H panel eşbütünleşme sonuçları görülmektedir.

Tablo 27: Koşulsuz Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Panel	1.129	0.129
Durbin-H Grup	1.858	0.032

Koşulsuz yakınsama modelinde homojenlik söz konusu olduğu için Westerlund (2007) Durbin-H Panel değerine bakılmasının daha doğru olduğunu söylemektedir. Buna göre koşulsuz yakınsama modelinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Tablo 28: Koşullu Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Panel	5.292	0.000
Durbin-H Grup	0.352	0.362

Yukarıdaki tabloya göre koşullu yakınsama modelinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Çünkü koşullu yakınsama modelinde heterojenlik söz konusu olduğu için Westerlund (2007) Durbin-H Grup değerine bakılmasının daha doğru olduğunu söylemektedir. Buna göre koşullu yakınsama modelinde eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

3.2.3.3. AB-27 ve Türkiye Ekonomileri İçin Koşulsuz ve Koşullu Yakınsama Modellerinin Tahmin Sonuçları

Bu bölümde AB'nin tüm üyeleri ve aday ülke Türkiye için 1996-2010 döneminde koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri tahminlenmiştir. Aşağıdaki tabloda çalışmaya konu olan ülkelerin kodları yer almaktadır. Bu bölüm, tüm AB ülkelerinin aynı analizde yer alması ve Türkiye'nin modele dahil edilmesi nedeniyle önem arz etmektedir.

Tablo 29: Çalışmaya Konu Olan Ülkeler

Ülke Kodu	Ülke Adı	Ülke Kodu	Ülke Adı
1	Bulgaristan	15	Hollanda
2	GKRY	16	Lüksemburg
3	Çek Cum.	17	İtalya
4	Estonya	18	Danimarka
5	Macaristan	19	İrlanda
6	Letonya	20	Birleşik Krallık
7	Litvanya	21	Yunanistan
8	Malta	22	İspanya
9	Polonya	23	Portekiz
10	Romanya	24	Avusturya
11	Slovakya	25	Finlandiya
12	Slovenya	26	İsveç
13	Belçika	27	Türkiye
14	Fransa	28	Almanya

Aşağıdaki tabloda koşulsuz yakınsama modeli için Delta test sonuçları görülmektedir. Delta test sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilir, modelde heterojenlik söz konusudur. Bu özelliğin dikkate alınması önemlidir.

Tablo 30: AB-27 ve Türkiye İçin Koşulsuz Yakınsama Modeli Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{A}$	5.769	0.000
$\tilde{A}_{adj}$	6.401	0.000

Aşağıdaki tabloda koşullu yakınsama modeli için yapılan Delta test sonuçları yer almaktadır. Buna göre H_0 hipotezi reddedilir, yatay kesit birimleri arasında heterojenlik vardır.

Tablo 31: AB-27 ve Türkiye İçin Koşullu Yakınsama Modeli Delta Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{A}$	4.930	0.000
$\tilde{A}_{adj}$	5.945	0.000

Aşağıdaki tabloda hükümet harcamaları, ihracat açıklığı ve gelir değişkeni için CD_{LM} testi sonuçları görülmektedir. Burada öncekilere göre farklı bir durum söz konusudur.

Tablo 32: AB-27 ve Türkiye İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Testi (CD_{LM} Testi)

Değişken	Yöntem	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>GC</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	542.979	0.000
	CD_{LM2} Pesaran 2004	6.000	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	-0.503	0.308
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	-2.482	0.993
<i>TRADE</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	527.47	0.000
	CD_{LM2} Pesaran 2004	5.436	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	-0.876	0.190
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	1.363	0.914
<i>ly</i>	CD_{LM1} Breusch, Pagan 1980	799.978	0.000
	CD_{LM2} Pesaran 2004	15.347	0.000
	CD_{LM} Pesaran 2004	5.770	0.000
	Sapmalara Göre Uyarlanmış CD Test	-1.639	0.949

Yukarıdaki tablo incelendiği hükümet harcamaları ve ihracat açıklığı değişkenlerinde Breush-Pagan (1980) ve Pesaran (2004) CD_{LM2} istatistiğine göre bu değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunmuşken Pesaran (2004) test sonuçlarına göre bu serilerde yatay kesit bağımlılığı yoktur. Gelir değişkeni için ise tüm test sonuçları yatay kesit bağımlılığını göstermektedir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri ile analize devam edilmesi daha uygundur.

Tablo 33: GC Değişkeni İçin *CADF* Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	<i>CADF</i> t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Bulgaristan	-2.8621	5
2	GKRY	-4.2224	2
3	Çek Cumhuriyeti	-2.4402	2
4	Estonya	-1.3089	2
5	Macaristan	-3.2208	2
6	Letonya	-1.7771	2
7	Litvanya	0.2023	2
8	Malta	-4.6625	2
9	Polonya	-3.9844	2
10	Romanya	-3.3061	2
11	Slovakya	-0.3899	2
12	Slovenya	-4.5163	5
13	Belçika	0.4657	2
14	Fransa	-4.7505	5
15	Hollanda	-1.9814	5
16	Lüksemburg	-4.4193	2
17	İtalya	-1.135	2
18	Danimarka	-2.4399	5
19	İrlanda	-0.3677	2
20	Birleşik Krallık	-0.1019	2
21	Yunanistan	-5.0981	2
22	İspanya	-6.1728	5
23	Portekiz	-2.7948	2
24	Avusturya	-1.2612	2
25	Finlandiya	-5.4301	5
26	İsveç	-1.1915	2
27	Türkiye	-14.0203	5
28	Almanya	2.5312	2
CIPS İstatistiği=-2.8806			

Yukarıdaki tabloda *CADF* testi sonuçları görülmektedir. Pesaran (2007) kritik değer %5'te -3.55'tir. Ülkelerin bazılarının hükümet harcamaları değişkeninde birim kök varken bazı ülkelerde ise birim kök yoktur. CCE bu tip yatay kesit birimleri ile çalışmaya imkan verdiği için önemlidir (Pesaran, 2007). İhracat açıklığı ve gelir değişkenleri için yapılan panel birim kök testi sonucunda da yine serilerin bir kısmının durağan olduğu bir kısmının ise durağan olmadığı görülmüştür.

Tablo 34: TRADE Değişkeni İçin CADF Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	CADF t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Bulgaristan	-3.1768	2
2	GKRY	-6.1372	4
3	Çek Cumhuriyeti	-1.3187	2
4	Estonya	-6.6832	5
5	Macaristan	-4.3948	2
6	Letonya	-4.1499	2
7	Litvanya	-6.1543	5
8	Malta	-3.1204	5
9	Polonya	-0.0052	5
10	Romanya	-2.8292	2
11	Slovakya	1.3079	5
12	Slovenya	-9.547	5
13	Belçika	-0.7375	5
14	Fransa	-7.3314	5
15	Hollanda	-2.3638	5
16	Lüksemburg	-7.5109	5
17	İtalya	-1.9197	5
18	Danimarka	-1.1109	5
19	İrlanda	-4.4369	2
20	Birleşik Krallık	-2.4036	2
21	Yunanistan	-9.1799	5
22	İspanya	-2.8098	5
23	Portekiz	-1.2682	5
24	Avusturya	2.5195	5
25	Finlandiya	-8.5417	5
26	İsveç	-5.6259	5
27	Türkiye	-4.326	3
28	Almanya	-1.5498	5
CIPS İstatistiği=-3.7430			

Tablo 35: $\ln y$ Değişkeni İçin *CADF* Testi Sonuçları

Ülke Kodu	Ülke Adı	<i>CADF</i> t-istatistik Değerleri	Gecikme Uzunlukları
1	Bulgaristan	-7.0607	3
2	GKRY	-6.7162	2
3	Çek Cumhuriyeti	-6.7143	3
4	Estonya	-6.2404	3
5	Macaristan	-8.1561	3
6	Letonya	-6.1526	3
7	Litvanya	-10.8044	3
8	Malta	-2.181	5
9	Polonya	-4.8713	5
10	Romanya	-5.4045	3
11	Slovakya	-3.1774	2
12	Slovenya	-4.2288	2
13	Belçika	-2.7956	5
14	Fransa	-5.4566	5
15	Hollanda	-2.4406	2
16	Lüksemburg	-7.2678	5
17	İtalya	-4.3932	2
18	Danimarka	-5.0261	2
19	İrlanda	-3.7268	5
20	Birleşik Krallık	-1.5147	5
21	Yunanistan	-3.0825	5
22	İspanya	-3.8597	5
23	Portekiz	-3.6374	5
24	Avusturya	-1.2383	4
25	Finlandiya	-7.2543	5
26	İsveç	-3.0029	2
27	Türkiye	-18.6623	5
28	Almanya	-1.6239	5
CIPS İstatistiği=-5.2389			

Durbin-H test istatistiği hesaplanırken *CADF* 'teki gecikme uzunluklarından yararlanılmaktadır. Aslında *CADF* panel birim kök testi bu açıdan çok önemlidir. Aşağıda koşulsuz yakınsama modeli için Durbin-H testi sonuçları görülmektedir. Buna göre eşbütünleşme vardır.

Tablo 36: Koşulsuz Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Panel	22.958	0.000
Durbin-H Grup	19.961	0.000

Aşağıdaki tabloda koşullu yakınsama modeli için Durbin-H testi sonuçları görülmektedir. Buna göre eşbütünleşme vardır. Bir sonraki aşama olan CCE katsayılarının hesaplanmasına geçilebilir.

Tablo 37: Koşullu Yakınsama Modeli Durbin-H (2008) Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin-H Panel	5.951	0.000
Durbin-H Grup	9.775	0.000

Aşağıda koşulsuz yakınsama modeli CCE tahmin sonuçları görülmektedir. Gelir değişkeninin katsayısı beklentilere uygun ve istatistiki olarak anlamlıdır. Uzun dönemde koşulsuz yakınsama söz konusudur. Koşulsuz yakınsama hızı yılda yüzde 2'dir. Yarı ömür için ise 29 yıl gereklidir.

Tablo 38: Koşulsuz Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Se(NW)	t-istatistiği
ly_0	-0.2969	0.0491	-6.0425

Aşağıdaki tabloda koşullu yakınsama modelinin CCE tahmin sonuçları görülmektedir. Buna göre koşullu yakınsama söz konusudur. Yakınsama hızı yüzde 4.5 bulunmuştur. Bu değer koşulsuz yakınsama modelinde yüzde 2'ydi.

Tablo 39: Koşullu Yakınsama Modeli CCE (2006) Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Standart Sapma	t-istatistiği
$\ln y_0$	-0.51953	0.0722	-7.1917
<i>TRADE</i>	0.0009	0.0005	1.6257
<i>GC</i>	-0.0053	0.0032	-1.6523
<i>D</i>	0.0033	0.0030	1.0990

Aşağıdaki tabloda koşulsuz yakınsama modeli için hesaplanan regresyon katsayıları yer almaktadır. Bu katsayıların her bir ülke için hesaplanabilmesi önem

taşımaktadır. Bu aşamada koşullu yakınsama modelinin tahminlenerek gelir dışındaki değişkenlerin yakınsama üzerindeki etkisini görmek önem taşımaktadır.

Tablo 40: Koşulsuz Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları

Yatay Kesit	ly_0	se(NW)
1	-0.502	0.025
2	-0.385	0.070
3	-0.164	0.067
4	-0.481	0.193
5	-0.261	0.201
6	-0.193	0.182
7	-0.336	0.099
8	-0.394	0.151
9	-0.095	0.050
10	-0.211	0.082
11	-0.017	0.035
12	-1.214	0.214
13	-0.341	0.094
14	-0.175	0.083
15	-0.294	0.099
16	-0.190	0.054
17	-0.198	0.080
18	-0.292	0.044
19	-0.027	0.032
20	0.045	0.111
21	-0.670	0.295
22	0.041	0.084
23	-0.217	0.088
24	-0.287	0.096
25	-0.299	0.079
26	-0.763	0.300
27	-0.257	0.076
28	-0.135	0.202

Aşağıda koşullu yakınsama modeli CCE tahmincilerinin hesaplanan regresyon katsayıları görülmektedir. Buna göre Romanya, Slovenya, Birleşik Krallık ve İspanya için koşullu yakınsama söz konusu değildir. Diğer ülkelerde ise yakınsama görülmektedir. İhracat açıklığı değişkeninin katsayısı istatistiki olarak

anlamsız olduğu için yorumlanmamaktadır. Trend kuklasının negatif işaret taşıdığı ülkeler ise Estonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya, Danimarka, Birleşik Krallık ve Portekiz'dir.

Tablo 41: Koşullu Yakınsama Modelinin CCE Tahmincilerinin Her Bir Yatay Kesit Birimi İçin Hesaplanan Regresyon Katsayıları

Yatay Kesit	$\ln y_0$	se(NW)	<i>TRADE</i>	se(NW)	<i>GC</i>	se(NW)	<i>D</i>	se(NW)
1	-0.593	0.052	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000	0.000
2	-0.171	0.333	-0.002	0.003	0.000	0.002	-0.004	0.003
3	-0.332	0.109	0.003	0.001	-0.019	0.009	0.008	0.004
4	-0.650	0.178	0.000	0.000	-0.023	0.005	-0.002	0.002
5	-0.759	0.237	0.000	0.001	-0.018	0.007	0.016	0.003
6	-0.383	0.099	0.002	0.002	-0.014	0.001	-0.002	0.002
7	-0.379	0.268	0.006	0.002	0.005	0.009	-0.009	0.005
8	-0.696	0.124	0.002	0.001	-0.019	0.010	-0.006	0.003
9	-0.669	0.072	0.002	0.004	-0.012	0.011	-0.011	0.004
10	-1.328	0.421	-0.001	0.003	0.029	0.010	-0.001	0.001
11	-0.094	0.124	-0.001	0.003	0.03	0.008	-0.003	0.007
12	-1.621	0.125	-0.003	0.001	-0.015	0.003	0.000	0.001
13	-0.48	0.447	0.003	0.002	-0.037	0.028	0.016	0.004
14	-0.235	0.073	0.004	0.001	-0.016	0.004	0.011	0.003
15	-0.321	0.148	0.004	0.002	0.004	0.003	0.006	0.007
16	-0.402	0.066	0.004	0.001	0.005	0.003	0.041	0.007
17	-0.061	0.055	-0.003	0.001	0.002	0.004	0.004	0.003
18	-1.161	0.484	0.001	0.001	0.004	0.004	-0.002	0.005
19	-0.344	0.095	0.000	0.001	-0.02	0.005	0.009	0.016
20	-0.651	0.091	-0.005	0.001	0.011	0.003	0.006	0.002
21	-0.765	0.603	0.002	0.003	0.004	0.006	-0.025	0.011
22	-0.42	0.109	0.000	0.002	-0.019	0.008	0.014	0.004
23	0.178	0.115	0.009	0.004	0.003	0.004	0.008	0.003
24	-0.544	0.239	-0.001	0.002	0.017	0.005	0.012	0.006
25	-0.693	0.116	-0.001	0.001	-0.017	0.003	0.005	0.003
26	-0.208	0.272	0.002	0.003	0.007	0.021	0.031	0.006
27	-0.53	0.16	-0.003	0.004	-0.003	0.007	-0.047	0.015
28	-0.237	0.125	0.001	0.001	-0.041	0.017	0.018	0.005

Aşağıdaki tabloda koşullu yakınsama modelinin hesaplanan regresyon değerleri kullanılarak yakınsama hızları bulunmuştur. Buna göre Slovenya, Birleşik

Krallık ve İspanya’da yakınsama yoktur. Yakınsama hızı en yüksek olan ülke İsveç, en düşük olan ülke ise Slovakya’dır.

Tablo 42: Koşulsuz Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları

Ülke Adı	$\ln y_0$	λ	Yarı Ömür
Bulgaristan	-0.502	0.0465	14.91376336
GKRY	-0.385	0.0324	21.38757803
Çek Cum.	-0.164	0.0119	58.04388563
Estonya	-0.481	0.0437	15.85299319
Macaristan	-0.261	0.0202	34.37578036
Letonya	-0.193	0.0143	48.48729007
Litvanya	-0.336	0.0273	25.39167276
Malta	-0.394	0.0334	20.75807662
Polonya	-0.095	0.0067	104.1592144
Romanya	-0.211	0.0158	43.87211873
Slovakya	-0.017	0.0011	606.3869936
Slovenya	-	-	-
Belçika	-0.341	0.0278	24.93145389
Fransa	-0.175	0.0128	54.04743679
Hollanda	-0.294	0.0232	29.86501542
Lüksemburg	-0.19	0.0140	49.34110109
İtalya	-0.198	0.0147	47.12152536
Danimarka	-0.292	0.0230	30.10967542
İrlanda	-0.027	0.0018	379.8594481
Birleşik Krallık	-	-	-
Yunanistan	-0.67	0.0739	9.378152991
İspanya	-	-	-
Portekiz	-0.217	0.0163	42.50305749
Avusturya	-0.287	0.0226	30.73606619
Finlandiya	-0.299	0.0237	29.26751313
İsveç	-0.763	0.0960	7.221812059
Türkiye	-0.257	0.0198	35.0004528
Almanya	-0.135	0.0097	71.69213831

Aşağıdaki tabloda koşullu yakınsama modelinin hesaplanan regresyon değerleri kullanılarak yakınsama hızları bulunmuştur. Bu yakınsama hızları ülkelerin aradaki farkı ne kadar sürede kapattıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 43: Koşullu Yakınsama Modeli Tahmin Sonuçlarına Göre Ülkelerin Yakınsama Hızları

Ülke Adı	λ	λ	Yarı Ömür
Bulgaristan	-0.593	0.0599	11.56604834
GKRY	-0.171	0.0125	55.44138877
Çek Cum.	-0.332	0.0269	25.769654
Estonya	-0.65	0.0700	9.903780332
Macaristan	-0.759	0.0949	7.306754791
Letonya	-0.383	0.0322	21.53138053
Litvanya	-0.379	0.0318	21.82342495
Malta	-0.696	0.0794	8.731810621
Polonya	-0.669	0.0737	9.403817541
Romanya	-	-	-
Slovakya	-0.094	0.0066	105.3244718
Slovenya	-	-	-
Belçika	-0.48	0.0436	15.89965879
Fransa	-0.235	0.0179	38.81301047
Hollanda	-0.321	0.0258	26.85686001
Lüksemburg	-0.402	0.0343	20.22155789
İtalya	-0.061	0.0042	165.1928946
Danimarka	-	-	-
İrlanda	-0.344	0.0281	24.66163091
Birleşik Krallık	-0.651	0.0702	9.876861491
Yunanistan	-0.765	0.0965	7.179550327
İspanya	-0.42	0.0363	19.0870002
Portekiz	0.178	-0.0109	-63.468009
Avusturya	-0.544	0.0524	13.24042357
Finlandiya	-0.693	0.0787	8.804421542
İsveç	-0.208	0.0155	44.58610744
Türkiye	-0.53	0.0503	13.77072411
Almanya	-0.237	0.0180	38.43738817

3.3. AMPİRİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada AB ülkelerinde ve Türkiye’de koşulsuz ve koşullu yakınsama üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Birinci grupta koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri AB’nin kurucu altı üyesi, sonraki 4 genişleme ile Birliğe üye olan ülkeler ve aday ülke Türkiye’nin 1970-2011 dönemindeki kişi başına düşen gelir, ihracat açıklığı ve hükümet harcamaları verileri ve trend kullanılarak tahminlenmiştir. İkinci grupta ise AB’ye 2004 ve 2007 yıllarında üye olan ülkeler ve Türkiye yer almaktadır.

Bu ülkeler için analiz 1996-2010 dönemini kapsamaktadır. Üçüncü grupta ise bize tüm AB ülkeleri ve Türkiye hakkında en çok bilgiyi veren koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri 1996-2010 dönemi için tahminlenmiştir.

Birinci kuşak birim kök testleri serilerin homojen olduğunu varsaymakta ve yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadırlar. Oysa ki yatay kesit birimlerinin her zaman homojen olması veyahut da aralarında yatay kesit bağımlılığının bulunmaması söz konusu değildir. Bu durumların varlığı söz konusu ise, artık birinci kuşak birim kök testleri yetersiz kalmaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla ikinci kuşak panel birim kök testleri ve eşbütünleşme testleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada yapılan delta test sonucunda bir model hariç tahminlenen tüm modellerde yatay kesit birimlerinin heterojen olduğu görülmüştür. Sadece AB'ye 2004 ve 2007'de üye olan ülkeler ve Türkiye için tahminlenen koşulsuz yakınsama modelinde homojenlik bulunmuştur. Bu da bu çalışmada heterojenliği dikkate alan birim kök testleri kullanmamız gerektiği konusunda bir göstergedir.

Serilerde birim kök bulunması durumunda anlamı, birim kök verilerine sahip ülkelerde şokların etkisini hemen kaybetmeyeceğidir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı uzun dönemli ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Eşbütünleşmenin varlığının bulunmasından sonraki aşama CCE modelinin kullanımıdır. Bu yöntem yatay kesit birimleri için ayrı ayrı uzun dönem denge değerlerini hesaplayabildiği için çok önemlidir. Ayrıca Pesaran (2006) uzun dönem eşbütünleşme parametrelerinin homojen olduğu varsayımı ile gruba ait değerlerin ortalamasını alarak ortak bir uzun dönem eş bütünleşme katsayısı hesaplanmasını sağlamıştır. Böylece her bir modeldeki bağımsız değişkenlerin etkileri grup genelinde görülebilmektedir.

Heterojenliğin tespitinden sonra yapılması gereken serilerin yatay kesit bağımlılığına sahip olup olmadığına bakılmasıdır. Temelde birinci kuşak testler yatay kesit bağımsızlığı temeli üzerine geliştirilmiştir. Bu durumda yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu serilerde bu bağımlılık dikkate alınmazsa testler sapmalı sonuç verecektir. Bu bağlamda her bir model için yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış ve serilerin tümünde yatay kesit bağımlılığı bulunmuştur. Herhangi bir şoktan tüm yatay kesit birimleri farklı oranda etkilenmektedir. Bu bağımlılığın görülmesi hem panel birim kök testlerinden hem de panel eşbütünleşme testlerinden

hangisinin kullanımının daha uygun olacağı konusunda karar vermemize yardımcı olmuştur. Birim kök testlerinden *CADF* ve eşbütünleşme testlerinden Durbin-H grup ve Durbin-H panel testinin kullanılması uygun bulunmuş ve uzun dönem katsayılarının hesaplanması için CCE yönteminden yararlanılmıştır. Böylece her bir ülke için ve tüm AB için uzun dönem değerleri elde edilmiştir.

AB-15 ve Türkiye için tahminlenen koşulsuz ve koşullu yakınsama modellerinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Koşulsuz yakınsama hızı (λ) 0.014 bulunmuştur. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki kişi başına reel nispi GSYH başlangıç düzeyleri arasındaki fark yılda yüzde 1 kapanmaktadır. Koşullu yakınsama hızı ise 0.0038 bulunmuştur. Buna göre zengin ve fakir ülkeler arasındaki kişi başına reel nispi GSYH başlangıç düzeyleri arasındaki fark yılda yüzde 0.4 kapanmaktadır. Koşulsuz ve koşullu yakınsama modellerinin CCE tahmincilerinin her bir yatay kesit birimi için hesaplanan regresyon katsayılarına göre tüm ülkeler için yakınsama söz konusudur. Koşulsuz yakınsama hızı en yüksek ülke Birleşik Krallık, en düşük ülke İtalya'dır. Koşullu yakınsama hızı en yüksek ülke Avusturya, en düşük ülke Yunanistan'dır. Türkiye'de koşulsuz yakınsama modeline göre aradaki fark yılda yüzde 0.5; koşullu yakınsama modeline göre yılda yüzde 1 kapanmaktadır.

AB'ye 2004 ve 2007 yılında üye olan ülkeler ve Türkiye için tahminlenen koşulsuz ve koşullu yakınsama modellerine göre sonuçlar incelendiğinde koşulsuz ve koşullu yakınsama modellerinde eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Bu nedenle bir sonraki aşama olan uzun dönem büyüme modeli tahmin edilememiştir. Bu modelde ülke sayısının az olması ve de aynı zamanda incelen dönemin de kısa olması nedeniyle eşbütünleşme ilişkisinin var olmadığı düşünülmektedir.

AB-27 ve Türkiye için 1996-2010 dönemini kapsayan koşulsuz ve koşullu yakınsama modelleri tahmin sonuçları incelendiğinde hem koşulsuz hem de koşullu yakınsama modelinde Durbin-H testi sonuçlarına göre eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemde koşulsuz yakınsama hızı ülke grubu için yılda yüzde 2 olarak hesaplanmıştır. Uzun dönem modelinde koşullu yakınsama söz konusudur. Bunun anlamı eğer durgun durumlar özdeşse bir yılda zengin ve fakir arasındaki kişi başına reel nispi GSYH başlangıç düzeyleri arasındaki farkın yüzde 4.8 kapanacağıdır. Yarı ömür formülüne göre ise 14 yıldır. Koşulsuz yakınsama hızı en yüksek olan ülke İsveç'tir. Koşulsuz yakınsama hızı en düşük ülkeler ise İspanya,

İrlanda, Birleşik Krallık ve Slovakya'dır. Türkiye için koşulsuz yakınsama hızı yılda yüzde 1.9 bulunmuşken koşullu yakınsama hızı yüzde 5'tir. Koşullu yakınsama hızı en düşük ülkeler arasında Macaristan, Malta ve Polonya yer almışken en düşük ülke GKRY olmuştur. Romanya, Slovenya ve Portekiz'de ise yakınsama söz konusu değildir.

Ülkelerin yakınsama hızlarını etkileyen gelir dışındaki bazı açıklayıcı değişkenlerin eklenmesi ile koşullu yakınsama modeli tahminlenmektedir. TRADE değişkeni, ihracat açıklığını göstermektedir. Modele, AB pazarı ile daha yüksek bir entegrasyonun oluşturulmasının, daha yüksek bir teknoloji düzeyi sağlayacağı varsayımı altında dahil edilmiştir. Yakınsama hızını arttırıcı bir etki yaratması beklenmektedir. GC değişkeni, hükümetin nihai tüketim harcamalarını göstermektedir. Bu tür harcamaların büyümeyi düşürücü bir etki yaratması beklenmektedir. Entegrasyonun büyüme üzerindeki etkisini göstermesi beklenen trend kuklasının ise anlamlı olması ve kişi başına düşen gelir büyümesini pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Tüm değişkenlerin katsayıları beklentilere uygundur. Gelir dışında modele eklenen ticaret açıklığı değişkeninin yakınsama hızını arttırıcı etki doğurduğu görülmektedir (Ayrıca entegrasyonun etkisini gösteren trend kuklası da anlamlıdır). Çünkü koşullu yakınsama hızı, koşulsuz yakınsama hızına göre daha yüksek bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle artan uluslararası ticaret, ve ticaretin serbestleşmesi ile birlikte ekonomik entegrasyon olgusu önem kazanmaya başlamıştır. Ekonomik entegrasyon teorileri ile ilgili ilk teorik katkı Adam Smith tarafından yapılmıştır. Smith, Gümrük Birliğinin yararları üzerinde durmuştur. Ancak bu alandaki asıl teorik gelişmeler Jacob Viner'in Gümrük Birliği Teorisi ile başlamıştır. Viner'in çalışması bölgesel ekonomik entegrasyonun refah etkilerini açıklamaya yönelik ilk teorik yaklaşım olması açısından önem arz etmektedir. 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşu ile birlikte ekonomik entegrasyon teorisi ile ilgili çalışmalar önemli ölçüde artmıştır. Bu çalışmalar öncelikle, statik etkilerin analizi şeklinde olmakla beraber, daha sonraları dinamik etkiler de analize dahil edilmeye başlanmıştır.

Gümrük Birliği, üye ülkelerin ekonomilerinde statik etkilerinin yanında uzun süreli ve devamlı olan dinamik etkiler de yaratmaktadır. Bu etkilerin incelenmesi ekonomik entegrasyon teorilerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Dinamik etkiler, uzun dönemde ülkenin GSYH'si üzerinde etkili olan beş ana başlıkta incelenebilir. Bunlar ölçek ekonomileri etkisi, rekabet etkisi, teknolojik gelişme etkisi, kaynak kullanımında verimlilik etkisi ve yatırımları teşvik etkisidir. Ekonomik entegrasyon ile birlikte daha büyük bir pazar için üretim yapılmaya başlanmaktadır. Bu da içsel ve dışsal ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle verimlilik ve büyüme hızı üzerinde olumlu etkiler doğuran dışsallıklar ise ekonomik entegrasyonun en önemli dinamik etkilerinden biridir.

Avrupa entegrasyonunda teknolojinin ve bilginin yayılımının üyelik sonrası daha kolay hale gelmesi ekonomide daha etkin üretim yöntemlerinin kullanımına imkan vermesi açısından önem arz etmektedir. Böylece sermayenin ve emeğin etkinliği arttığı için genel olarak ekonominin refah seviyesinde bir artış meydana gelmektedir. Ayrıca entegrasyon sonrası ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar da ülkede gerek yeni istihdam olanakları yaratması gerekse de yeni teknolojilerin bu sayede transferini sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Avrupa Ekonomik Topluluğuna ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesine üye olan ülkelerin yüksek düzeylerde ekonomik büyüme hızlarına ulaşmaları, ekonomik entegrasyonların ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rolü olduğuna ilişkin bir inanca neden olmuştur. Dünyadaki ekonomik entegrasyon örnekleri arasında Avrupa Birliği yirmi yedi Avrupa ülkesinden oluşması, ekonomik anlamda belirli kriterleri sağlayabilen ülkeleri içinde barındırması ve toplam nüfus büyüklüğü açısından oldukça önemli bir entegrasyondur. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri o günkü adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna 31 Temmuz 1959'da "ortak üye" olmak için başvurması ile başlamıştır. Günümüzde Birlik ile olan ilişkiler tam üyelik amacını gerçekleştirme yolunda devam etmektedir.

Ampirik bir analizde teorik modelin, gerçek ekonomik duruma nasıl adapte edileceği araştırılmaktadır. Etkili ve yararlı bir politika önerisi getirebilmek için ise güvenilir bir makroekonomik modele sahip olunması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada, ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi AB ülkeleri ve Türkiye için Solowgil Büyüme Modeli temelli bir analizle açıklanmıştır. Çünkü Solow Modeli İçsel Büyüme Teorisyenleri tarafından bazı varsayımları dolayısıyla eleştirilmekle beraber, İçsel Büyüme Modelleri açısından henüz ampirik literatürde Solow Büyüme Modeli kadar güvenilir sonuçlar veren bir model geliştirememişlerdir.

Bu çalışmada ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi incelenirken genişleyen Avrupa'da koşulsuz ve koşullu yakınsama süreci AB-15 ve Türkiye için 1970-2011; AB 2004 ve 2007 üyeleri ve Türkiye için 1996-2010 ve AB-27 ve Türkiye için 1996-2010 dönemi için tahminlenmiştir. Uygulamada zaman serisi ve kesit verilerini birleştiren ve ülkeler arası karşılaştırma yapmaya imkân veren panel veri analizi kullanılmıştır. Türkiye, AB ile arasında 1996'da kurulan Gümrük Birliği bağı nedeniyle analize dahil edilmiştir. Çünkü AB-27 bir Gümrük Birliğidir ve analizde kullanılan trend kuklası da Gümrük Birliğinin başlama yıllarını temel almaktadır.

Panel veri analizinde literatüre yapılan son katkılar sayesinde AB'de ekonomik entegrasyonun büyüme etkisi ayrıntılı bir biçimde incelenebilmiştir. Bu bağlamda heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak birim kök testleri ve Durbin-H grup ve Durbin-H panel eşbütünleşme testleri ve her bir

ülkenin uzun dönem katsayılarını elde etmemize imkan veren Ortak İlişkili Etkiler Modeli kullanılmıştır. Bir ülke gurubunda yatay kesit bağımsızlığı söz konusu ise herhangi bir şoktan tüm ülkeler aynı oranda etkilenecek demektir. Oysa ki AB’de yatay kesit bağımlılığı söz konusudur ve bu ülkelerin ortaya çıkacak bir şoktan aynı oranda etkilenecekleri söz konusu değildir. Bu bağlamda ikinci kuşak panel birim kök ve panel eşbütünleşme testleri bu sorunun giderilmesine katkı sağlamaları açısından önem taşımaktadırlar. Bu çalışmada AB’de ekonomik entegrasyonun uzun dönem büyüme etkisi her bir ülke için tek tek hesaplanabilmektedir. Bu da ülkelerin güçlü ve zayıf yönlerini ve entegrasyonun büyüme üzerindeki etki düzeyini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu sonuçlar ampirik literatürde ilk olması açısından önem arz etmektedir. Çünkü daha önceki çalışmalarda bir bütün olarak AB’de bu etkiler görülebilmekteydi. Ancak her bir ülke için bir eşbütünleşme modeli yardımıyla hesaplanmamıştı. Ortak İlişkili Etkiler Modeli sayesinde AB üyesi her ülke ve Türkiye için yakınsama hızları, dolayısıyla ne kadar sürede aradaki farkı kapatabilecekleri de tek tek hesaplanabilmektedir. Bu da çalışmanın bir diğer önemli katkısıdır.

Hükümetin nihai tüketim harcamalarında meydana gelen artışın tahminlenen koşullu yakınsama modellerinde ekonomik büyümeyi düşürücü etki yarattığı görülmektedir. Bu oran ülkede politik bozulma veya kötü yönetim gibi durumların varlığı halinde çok yüksek olabilmektedir. Çalışmada AB-27 için tahminlenen koşullu yakınsama modelinde bu katsayı oldukça düşük tahminlenmiştir. Bu olumlu bir durumdur. Ancak Çek Cumhuriyeti, Estonya, Romanya ve Almanya için durum tam tersidir. Bu ülkeler için bu katsayı diğer ülkelere göre daha yüksek tahminlenmiştir. AB-15 ve Türkiye ekonomileri için koşullu yakınsama modeli tahmin sonuçlarına bakıldığında ise yine hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde en olumsuz etki yarattığı ülkeler Lüksemburg ve İtalya’dır.

Ekonomik entegrasyon sonrası emek ve sermaye hareketliliği ile birlikte kaynakların optimal tahsisinin sağlanması mümkün olabilmektedir. Bu durum kaynak kullanımında verimliliğin artması açısından önem arz etmektedir. Dışa açıklık değişkeni önemlidir çünkü dünya pazarı ile daha yüksek bir entegrasyonun sağlanması daha ileri bir teknoloji düzeyi anlamına gelmektedir. Bir çok araştırma göstermektedir ki ticaretteki sınırlandırmalar büyümenin hızını düşürmektedir.

Ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini görmeyi beklediğimiz büyüme modelinde dışa açıklık değişkenimizin katsayısı beklendiği gibi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Dışa açıklık kişi başına düşen gelir büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Bu çalışma Türkiye açısından önemli sonuçları içinde barındırmaktadır. Türkiye için koşullu ve koşulsuz yakınsama hızları AB ortalamasının biraz altında kalmakla beraber Türkiye yine de en yüksek yakınsama hızına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. AB-27 ve Türkiye için tahmin edilen modellerde Türkiye için koşulsuz yakınsama hızı yüzde 2 bulunmuşken, koşullu yakınsama hızı yüzde 5'tir. Koşullu yakınsama hızının daha yüksek bulunmasının sebebi, modele eklenen gelir dışındaki diğer değişkenlerin etkisidir. Özellikle ekonomik entegrasyonun büyüme etkisini gösteren trend kuklasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin nispeten yüksek olduğu görülmektedir.

Bugün Türkiye AB aday ülkesi konumundadır ve AB'ye Gümrük Birliği bağı ile bağlıdır. Ancak bu yeterli değildir çünkü AB üyelerine sağlanan tüm hak ve özgürlükler Türkiye için henüz geçerli değildir. Bu durumda iken bile AB ile oluşturulan Gümrük Birliğinin Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki olumlu etkisi görülmüştür. Bu nedenle AB ile olan ilişkilerin kesintiye uğratılmadan sürdürülmesi ve gerekli kriterlerin bir an önce yerine getirilmesi önemlidir. Özellikle Maastricht ekonomik kriterleri gibi kriterlerin sağlanması ekonomide istikrar unsurunun sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdiği takdirde AB'nin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin daha da artacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Aghion, P. ve Howitt, P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*. 60(2): 323-351.

Akkoyunlu-Wigley, A. (2005). Yeni Ekonomik Entegrasyon Teorisi. *Ekonomik Entegrasyon (Küresel ve Bölgesel Yaklaşım)* (ss. 93-112). Editörler Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu. Ankara: Ekin Yayınevi.

Aktan, O. H. (1983). *Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları. 4.

Altın, O., Demirci, S., Çakır, O. ve Semiz, H. (2006). *AB Genişleme Sürecinin Üye Ülkelerin İktisadi Büyümesi, ve Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi*. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/O_Cakir-O_Altin-S_Demirci-H_Semiz.pdf . (10.09.2010).

Appleyard, D. R. ve Field, A. J. (1995). *International Economics*. Second Edition. Chicago: Von Hoffmann Press.

Arnold, J., Bassanini, A. ve Scarpetta S. (2007). Solow or Lucas?: Testing Growth Models Using Panel Data from OECD Countries. *OECD Economics Department Working Papers*. No. 592.

Arrow, K. J. (1971). The Economic Implications of Learning by Doing. *Readings in the Theory of Growth* (pp. 131-149). Editor F. H. Hahn. London: Macmillan St. Martin's Press.

Arslan, R. (2003). Avrupa Birliğinin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçleri. *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye*. (ss. 75-98). Editörler Muhsin Kar ve Harun Arıkan. Birinci Bası. İstanbul: Betaş Yayınları.

Atalay, S. (2007). *Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Reel Yakınsama*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi: 1-77.

Ateş, S. (1988). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2011). *Avrupa Topluluğu Türkiye Temsilciliği Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratan Antlaşma*. www.avrupa.info.tr/Files/File/key%20documents-Turkish/ankara%20antla%5%9fmas%0c4%b1.rtf: 1-22. (28.11.2011).

Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (2011). *Statistics Database*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database. (01.12.2011).

Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (2012). *Statistics Database*. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde410&plugin=1>. (10.11.2012).

Avrupa Komisyonu (2012). *Free Movement of Workers is Good for Europe’s Economy*. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-08-1729_en.htm. (17.12.2012).

Aydın, S. (2002). *Türkiye’nin Tam Üyeliğinin Avrupa Birliği’ne ve Türkiye’ye Katkıları*. İstanbul: İKV Yayınları. 168.

Aygören, H. (2005). Avrupa Tek Para Birimi: Euro. *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*. (ss. 79-118). Editör Oğuz Kaymakçı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Badinger, H. (2001). Growth Effects of Economic Integration: The Case of the EU Member States (1950-2000). *Avrupa Meseleleri (European Affairs)* Avustralya: *Araştırma Enstitüsü*.

Bakkalcı, A. C. (2008). *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar, Ülkeler üstü Kurumlar, Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği*. İstanbul: Nobel Kitabevi.

Balassa, B. A. (1961). *The Theory of Economic Integration*. Richard D. Irwin Inc. Homewood. Illinois.

Balassa, B. A. (1987). Economic Integration. *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. 2 . Londra: Macmillan.

Baldwin, R. E. (1989). The Growth Effect of 1992. *Economic Policy: a European Forum*.. 9: 247-281.

Baldwin, R. E. (1994). *Towards an Integrated Europe*. London: Centre for Economic Research.

Baldwin, R.E. ve Seghezza, E. (1996). Testing for Trade-Induced Investment-Led Growth. *NBER Working Paper Series*. No 5416: 1-34.

Balkır, C. ve Demirci, M. (1989). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Filiz Kitapevi.

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition. United Kingdom: John Wiley and Sons, Ltd..

Barro, R. J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *The Journal of Political Economy*. 98(5): 103-125.

Barro, R. J. (1991). Economic Growth in CrossSection of Countries. *Quarterly Journal of Economics*. 106 (2): 407-443.

Barro, Robert J. ve Lee, J. W. (1994). Losers and Winners in Economic Growth. *NBER Working Paper Series* 4341: 1-59.

Barro, R. J. ve Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. Amerika Birleşik Devletleri: McGraw Hill.

Barro R. J. ve Sala-i-Martin, X. (1997), Technological Diffusion, Convergence, and Growth. *Journal of Economic Growth*. 2: 1-27.

Barro, R. J. (1997). *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*. Londra: MIT Yayınları.

Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (1993). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*. Revize Edilmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı. Ankara: Avrupa Topluluğu Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Bayraktutan, Y. (2004). *Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Baydur, C. M. ve Süslü, B. (2004). Ekonomik Bütünleşme Olarak Parasal Birlik: AB ve Türkiye. *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye (Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm, Sorunlar ve Tartışmalar)*. (ss. 231-263). Editörler Turgay Uzun ve Serap Özen. Ankara: Seçkin Yayınları.

Berber, M. (2003). Türkiye’de Özel ve Kamu Sektörü Yatırım Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*. Sayı: 209: 58-70.

Bernanke, B. S. ve Gurkaynak, R. S. (2001). Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil Seriously. *NBER Working Paper*. 8365.

Bernard, A. B. ve Jones, C. I. (1996). Technology and Convergence. *The Economic Journal*. Cilt 106. No 437: 1037-1044.

Bhagwati, J. ve Srinivasan, T. N. (2002). Trade and Poverty in the Poor Countries. *The American Economic Review*. Vol. 92. No. 2: 180-183

Bilici, N. (2004). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri (Genel Bilgiler, İktisadi-Mali Konular, Vergilendirme)*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. *Human Development Reports*. <http://hdr.undp.org/en/>. (10.12.2012).

Borchardt, K. D. (1995). European Integration: The Origins and Growth of the European Union. *Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities*.

Borota, T. ve Kutan, A. M. (2008). Regional Integration and Economic Growth: The Case of the European Union. *The Journal of International Trade and Diplomacy* 2 (1): 93-113.

Borys, M. M., Polgár, E. K. ve Zlate, A. (2008). Real Convergence and the Determinants of Growth in the EU Candidate and Potential Candidate Countries: A Panel Data Approach. *Avrupa Merkez Bankası Geçici Çalışma Serisi*. 86:1-50.

Bozkurt, V. (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. Bursa: Vipas Yayınları.

Brada, J. C. ve Mendez J. A. (1988). An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration. *The Review of Economics and Statistics*. Vol 70. No.1: 163-168.

Breitung, J. (2000). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data. *Advances in Econometrics*. (15): Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and

Dynamic Panels, ed. B. H. Baltagi: 161-178'dan aktaran Ferda Yerdelen Tatoğlu (2012). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul:Beta Yayıncılık.

Breitung, J. ve Das, S. M. (2005). Panel Unit Root Tests Under Cross-Sectional Dependence. *Statistica Neerlandica*. 59 (4): 414-433.

Breuer, B. J., McNown, R. Ve Wallace, M. (2002). Series-Specific Unit Root Tests with Panel Data. *Qxford Bulletin of Economics and Statistics*. 64 (5). 527:546.

Brodzicki, T. (2003). *Economic Transition and Economic Integration Regional Effects for Poland*. <http://129.3.20.41/eps/it/papers/0310/0310007.pdf>. (13.01.2012)

Cass, D. (1965). Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation. *Review of Economic Studies*. 37 (3): 233-240.

Choi, I. (2001) . Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*. 20: 249-272.

Crespo-Cuaresma, J., Ritzberger-Grünwald, D. ve Silgoner, M. A. (2002). Growth, convergence and EU membership. *National Bank of Austria Working Paper*. 62:1-23.

Dam, K. W. (1963). Regional economic arrangements and the GATT: The legacy of a misconception. *University of Chicago Law Review*. 30(4): 615-665.

Dartan, M. (2002). Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği. *Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. (ss. 93-158). Editörler Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak. İstanbul: Ekin Kitabevi.

De Melo, J., Montenegro, C. Ve Panagariya, A. (1992). Regional Integration, Oldd and New. *Working Papers* (985): 1-53.

Dedman, M. J. (1996). *The Origins and Development of the European Union 1945-95*. London and New York. Routledge.

Dedeoğlu, B. (1996). *Adım Adım Avrupa Birliği*. İstanbul: Çınar Yayınları.

Deliktaş, E. (2001). Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. Cilt1. No.1.

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Avrupa Birliği ve Türkiye-AB İlişkileri*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

Dinan, D. (2005). *Ever Closer Union - An Introduction to European Integration*. New York: Palgrave.

Doğan, N. ve Saraçoğlu, B. (2007). Income Convergence of European Union and Candidate Countries: Are they all the Same?. *International Research Journal of Finance and Economics*. 12: 160-164.

Dolar, D. (1992). Outward-oriented Developing Countries Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs 1976-1985. *Economic Development and Cultural Change*. 39 (1): 523-544.

Domar, E. D. (1946). Capital Expansion, Rate of Growth and Employment. *Econometrica*. 14(2): 137-146.

Dura, C. ve Atik, H. (2003). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Dülgeroğlu, E. (1997). *Kalkınma Ekonomisi*. Üçüncü Baskı. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları. 14.

Dünya Bankası (2011). *World Economic Indicators*.
http://databank.worldbank.org/ddp/editReport?REQUEST_SOURCE=search&CNO=2&country=&series=NY.GNP.PCAP.CD&period=. (10.12.2011).

Dünya Bankası (2012). *World Economic Indicators*.
<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>. (20.11.2012)

Edwards, S. (1992). Trade Orientation, Distortions, and Growth in Developing Countries. *Journal of Development Economics*. 39 (1): 31-57.

Ertürk, E. (2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler: Teori ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri (GATT-1947, GATT-1994, WTO, AB, ECO, KEİB, ICO)*. Geliştirilmiş 3. Baskı. İstanbul: VİPAŞ yayınları.

Ercan, N. Y. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*. 42. Yıl Özel Sayısı: 129-138.

Erkan, H. (1987). *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme - Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Erkan, C. (1993). *Küreselleşme ve Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye'nin Rekabet Yeteneği*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. 4.Baskı Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 326.

Ertürk, E. (2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Fişne, M. (2003). Avrupa Birliğinin Doğuşu ve Gelişimi. *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye*. (ss. 55-74). Editörler Muhsin Kar ve Harun Arıkan. Birinci Bası. İstanbul: Betaş Yayınları.

Fölster S. ve Henrekson M. (2001). Growth Effect of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries. *European Economic Review*. 45: 1501-1520.

Frankel, J. A. ve Romer, D. (1996). Trade and Growth: An Empirical Investigation. *NBER Working Paper* No. W5476.

Frankel, J. A. ve Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth?. *American Economic Review*. 89: 379-399.

GEFRA, CE, IAB ve WIFO (2007). *Effect of EU Enlargement on Growth and Employment in Germany and Selected EU Member States*. Proje: 33/05. Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie.

Gerber, J. (2011). *International Economics*. Fifth Edition. USA: Pearson Education Inc.

Ghatak, S. ve Wheatley-Price, S. (1996). [Export Composition and economic Growth: Cointegration and Causality Evidence for India](#). *Review of World Economics*. 133(3): 538-552.

Ghatak, S. ve Li, H. (2006), Economic Growth and Convergence in China's Provinces: Theory and Evidence, *International Journal of Economic Research*. 3(1): 1-15.

Gökalp, M. F. ve Yıldırım, A. (2004). Türkiye-AB Gümrük Birliği Sürecinin Ekonomik Etkileri. *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye*. (ss. 263-289). Editörler Turgay Uzun ve Serap Özen. Ankara: Seçkin Yayınları

Gökbunar, R., Yalçınkaya, H. ve Cüra, S. (2008). *Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Geleceği Umutlar ve Korkular*. Birinci Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Grossman, G. N. ve Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Yayınları. Cambridge MA.

Grossman, G.N. ve Helpman, E. (1995). Technology and Trade. *Centre for Economic Policy Research (CEPR)*. Discussion Papers. No: 1134: 1-73.

Günuğur, H. (1995). *Avrupa Birliği'nin Kurucu Antlaşmaları, Gümrük Birliği ve Tek Pazar*. Avrupa Birliği El Kitabı. Ankara: TC Merkez Bankası Yayınları.

Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data. *The Econometrics Journal*. 3: 148-161.

Harrod, R. F. (1939). An Essay in Dynamic Theory. *The Economic Journal*. 49(193): 14-33.

Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*. 46(6): 1251-1271.

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (1993). *Avrupa Topluluğu ve Türkiye*. 2. Baskı. Ankara: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları.

Henrekson, M, Torstensson, J. ve Torstensson, R. (1997). Growth Effects of European Integration. *European Economic Review*. 41: 1537-1557.

Heston, A., Summers, R. and Aten, B. (2011). Penn World Table Version 7.0. *Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania*.

Hiç, M. (1988). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Menteş Kitabevi.

Hitiris, T. (2003). *European Union Economics*. Beşinci Baskı. Great Britain: Prentice Hall.

Holzman, F. (1976). *International Trade Under Communism-Politics and Economics*. New York. Basic Books.

Hondur, M. (2012). Maliye Politikaları ve Bütçe Uygulamaları. *AB Krizi ve Türkiye'ye Olası Yansımaları içinde*. (ss. 12-17). Editör Kıvılcım Metin Özcan. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü Ekonomi Programı Koordinatörlüğü.

Hsiao, C. (2002). *Analysis of Panel Data*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

İktisadi Kalkınma Vakfı (2002). Kopenhag Avrupa Konseyi Zirve Sonuçları 12-13 Aralık 2002. <http://www.ikv.org.tr/pdfs/kopenhagzirvesonuc-tr.pdf>. (15.12.2011).

Im, K. S., Pesaran , M.H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogenous panels. *Journal of Econometrics*. 115(1): 53-74.

Ineci, B. (1989). Topluluk içi Ticaret Üzerindeki Teknik Engellerin Kaldırılması. *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*. 71: 7-15.

Islam, N. (1995). Growth Empirics: A Panel Data Approach. *Quarterly Journal of Economics*. 110(4) 1127-1170.

Kaddour, H. ve Kruzomi, E. (2012). A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor. *Economics Letters*. 115: 31-34.

Kaitila, V. (2005). Integration and Conditional Convergence in the Enlarged EU Area. *European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper* 31: 1-16.

Kaitila, V. (2004). Convergence of Real GDP Per Capita in the EU 15 How do the Accession Countries Fit In?. *European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper* 25:1-30.

Kalaycı, İ. (2006). Avrupacı Türkiye mi, Türkiyecisi Avrupa mı? (Avrupa+Türkiye Birliği Üzerine Ekonomi-Politik Bir Deneme). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi-Politik Tezler*. (ss. 33-55). Editör İrfan Kalaycı. İstanbul: Betaş Yayınları.

Kaleağası, B. (2003). Kopenhag Sonrası Türkiye-AB ilişkileri. *İşveren Dergisi TİSK Yayını*. 41 (4).

Kalyoncu, H ve Kalyoncu, K. (2008). Purchasing Power Parity in OECD Countries: Evidence from Panel Unit Root. *Economic Modelling* 25: 440–445

Kar, M. (2003). Avrupa Para Birliği ve Ortak Para Politikası. *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye içinde*. (ss. 177-216). Editörler Muhsin Kar ve Harun Arıkan. Birinci Bası. İstanbul: Betaş Yayınları:.

Kar, M. (2012). Kriz ve Krizi Derinleştiren Faktörler. *AB Krizi ve Türkiye'ye Olası Yansımaları içinde*. (ss. 12-17). Editör Kıvılcım Metin Özcan. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü Ekonomi Programı Koordinatörlüğü.

Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomik Teori ve Politika*. 6. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. 9. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.

Kavalalı, M. (2005). Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İlişkileri. *Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü)*. Ankara.

Kennedy, P. (1998). *A Guide To Econometrics*. Oxford: Blackwell Yayınları.

Kılıç, R. (2002). *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği* (Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Gümrük Birliği Teorisi). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadî Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 53(1-4): 207-230.

Kindleberger, C. (1970). *Uluslararası İktisat*. (Çev: Necdet Serin). Ankara: Doğan Yayınevi.

Knight, M., Loayza, N. ve Villanueva, D., 1993. Testing the Neoclassical Theory of Economic Growth. *IMF Staff Papers*. 40(3).

Koopmans, T. C. (1967). Objectives, Constraints and Outcomes in Optimal Growth Models. *Econometrica*. 35(1): 1-15.

Kregel, J. A. (1982). *Macmillan İktisat Serisi İktisadi Büyüme Teorisi*. (Çev: Ömer Gökay). İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

Kreinin, M. E. (1964). On the Dynamic Effects of a Customs Union. *Journal of Political Economy*. 72(2): 193-195.

Krugman, P. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade. *Journal of International Trade*. 9: 469-479.

Kutan, A. M. ve Yiğit, M. T. (2007). European integration, productivity growth and real convergence. *European Economic Review*. 51: 1370-1395.

Lee, K., Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1997). Growth and Convergence in Multi-country Empirical Stochastic Solow Model. *Journal of Applied Econometrics*. 12(4): 357-392.

Levin, A. ve Lin, C. F. (1992). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties. *Discussion Paper*. Cilt. 92-93. San Diego: San Kaliforniya Üniversitesi.

Levin, A. ve Lin, C. F. (1993). Unit Root Test in Panel Data: New Results. *Discussion Paper*. San Diego: San Kaliforniya Üniversitesi. 93–56.

Levin, A., Lin, C-F., Chu, C-S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finitesample properties. *Journal of Econometrics*. 108: 1-24.

Levine, R. Ve Renelt, D. (1992). A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *The American Economic Review*. Vol. 82(4): 942-963.

Li, D. (2002). Is the AK Model Still Alive? The Long-Run Relation between Growth and Investment Reexamined. *Canadian Journal of Economics*. 35: 92-114.

Lipsey, R. G. (1957). The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare. *Economica*. 24: 40-46.

Lipsey, R. G. ve Lancaster, K. (1956-1957). The General Theory of Second Best. *Review of Economic Studies*. 24(1): 11-32.

Lipsey, R. G. (1960). The Theory of Customs Unions: A General Survey. *Economic Journal*. 70: 496-513.

Lucas, R. E. (1988). On the Mechanism of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 22(1): 3-42.

MacDonald, R. (1996). Panel Unit Root Tests and Real Exchange Rates. *Economics Letters*. 50: 7-11.

Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Özel Baskı. 61: 631–652.

Malthus, T. R. (1985). *An Essay on the Principle of Population*. New York: Penguin.

Mankiw, N., Gregory, D. R. ve Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 2(107): 407-437.

Manisalı, E. (1971). *Uluslararası Ekonomi Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Matyas, L. ve Sevestre, P. (1996). *The Econometrics of Panel Data: A handbook of the Theory with Applications*. Second Edition. Dordrecht: Kluwer Academy Press.

Meade, J. E. (1955). *The Theory of Customs Unions*. İkinci Baskı. Amsterdam: North-Holland Publishing Company. 1966.

Mercül, A. (2002). Ekonomik ve Parasal Birlik Sürecindeki Gelişmeler ve Türkiye. *Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. (ss. 211-272). Editörler Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak. İstanbul: Ekin Kitabevi.

Mundell, R. A. (1964). Tariff, Preferences and the Terms of Trade. *Manchester School of Economics and Social Studies*. 32: 1-13.

Murat, S. (2002). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Nüfus Yapısı. *Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. (ss. 45-92). Editörler Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak. İstanbul: Ekin Kitabevi.

Myrdal, G. (1959). *An International Economy: Problems and Prospects*. New York: Harper&Brothers.

Nguyen, T. D. ve Ezaki, M. (2005). Regional Economic Integration and its Impacts on Growth, Poverty and Income Distribution: The Case of Vietnam. *The Applied Regional Science Conference (ARSC)*. Blackwell Publishing Asia Pty. Ltd.

Nonneman, W. ve Vanhoudt, P. (1996). A Further Augmentation of the Solow Model and the Empirics of Economic Growth for OECD Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 111(3): 943-953.

Nordas, H. K., Miroudt, S. ve Kowalski, P. (2006). Dynamic Gains From Trade. *OECD Trade and Policy Working Paper*. 43: 1-53.

Oğuz, O. (1969). *Avrupa Ekonomik Topluluğu*. Ankara: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

Oğuztürk, B. S. (2003). Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt:8. Sayı:2. Isparta: 253-273.

Otero J., Smith, J. P. ve Giuliatti, M. (2005). Testing for Seasonal Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Economics Letters*. 86: 229–235.

Özcan, M. F. VE Kutlay, E. M. (2009). *Bundan Sonrası? Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları.

Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özsoy, İ. ve Özsoy, O. (2006). 1838 Baltalimanı Sözleşmesi'nden Gümrük Birliği'ne: Türkiye-Avrupa Ticari İlişkileri. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi-Politik Tezler*. (ss. 323-349). Editör İrfan Kalaycı. İstanbul: Betaş Yayınları.

Palabıyık, S. M. ve Yıldız, A. (2007). *Avrupa Birliği*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Geliştirme Vakfı Yayıncılık.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *IZA Discussion Paper*. 1240: 1-39.

Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*. 74(4): 967-1012.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*. 22: 265-312.

Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homegeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*. 142: 50-93.

Poon, J. P. (1997). The Cosmopolitanization of Trade Regions: Global Trends and Implications, 1965-1990. *Economic Geography*. Sayı: 73(4): 390-404.

Preston, C. (1997). *Enlargement and Integration in the European Union*. London, The Routledge.

Pullen, J. M. (1981). Malthus' Theological Ideas and Their Influence on his Principle of Population. *History of Political Economy*. 13(1): 39-54.

Otero, J., Smith, J. P. ve Giulietti, M. (2005). Testing for Seasonal Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Economics Letters*. 86: 229–235.

Ramsey, F. P. (1928). A Mathematical Theory of Saving. *Economic Journal*. 152(38): 543-559.

Rebelo, S. (1991). Long-run Policy Analysis and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*. 99(3): 500-521.

Ricardo, D. (1981). *The Principles of Political Economy and Taxation*. Cambridge University Press.

Rivera-Batiz, L. A. ve Xie, D. (1993). Integration Among Unequals. *Regional Science and Urban Economics*. 23:337-354.

Rivera-Batiz, L. A. ve Romer, P. M. (1991). Economic Integration and Endogenous Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 106(2): 531-555.

Rivera-Batiz, L. A. ve Romer, P. M. (1991). International trade with endogenous technological change. *European Economic Review*. Elsevier. Cilt. 35(4): 971-1001.

Robson, P. (1987). *The Economics Of International Integration*. London: Üçüncü Baskı. Hobbs the Printers Ltd.

Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*. 94(5): 1002-1037.

Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy*. 98(5): 71-102.

Romer, D. (1993). [Openness and Inflation: Theory and Evidence](#). *The Quarterly Journal of Economics*. MIT Press. 108(4): 869-903.

Romer, D. (2006). *Advanced Macroeconomics*. Third Edition. New York: The McGraw-Hill.

Roy, A. (2006). *Şu AB Neyin Nesi? Avrupalı Türkiye*. İstanbul: TURKAB AB-Türkiye İşbirliği Derneği.

Sağbaş, İ. (2003). Avrupa Birliği Bölgesel Politikası. *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye*. (ss. 261-279). Editörler Muhsin Kar ve Harun Arıkan. Birinci Bası. İstanbul: Betaş Yayınları:.

Sala-i-Martin, X. X. (1996). Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence. *European Economic Review*. 40: 1325-1352.

Sander, O. (1994). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

Saraçoğlu, B. ve Doğan, N. (2005). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Avrupa Birliğine Aday Ülkelerin Yakınsama Analizi. *İstanbul Üniversitesi VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*: 20.01.2012. <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o10s1.pdf>:1-9.

Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi*. 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Sjursen, H. (1997). Enlarging the Union. *New Challenges to the European Union: Policies and Policy Making*. (Der. Stelios Stavridis). Elias Mossialos, Roger Morgan and Howard Machin. United Kingdom: Dartmouth Pres.

Skousen, M. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisatın İnşası*. İkinci Baskı. Ankara: Adres Yayınları.

Sloman, J. (1991). *Economics*. Birinci Baskı. Birleşik Krallık: Harvester Wheatsheaf/Prentice Hall.

Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev: Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 70(1): 65-94.

Sönmezoğlu, F. (2001). *Türk Dış Politikasının Analizi*. 2. Baskı. İstanbul: Der Yayınları. 137.

Şiriner, İ. ve Doğru, Y. (2006). *Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*. 1. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.

Stojanovic, Bozo (2011). Uncertain Future of the European Union The End of European Integration-Anti-Europeanism Examined. *Panoeconomics*: 559-570.

Swan, T. W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*. 32(2): 334-361.

Taban, S. (2008). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*. 1. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Taş, S. (2003). Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası. *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye*. (ss. 139-160). Editörler Muhsin Kar ve Harun Arıkan. Birinci Bası. İstanbul: Betaş Yayınları.

Tecer, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular-Yanıtlar*. Birinci Basım. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Tezel, Y. S. (2003). *İktisadî Büyüme*. 2. Baskı. Ankara: İmaj Kitabevi.

Tinbergen, J. (1965). *International Economic Integration*. Amsterdam: Elsevier.

Tonus, Ö. (2000). Avrupa Birliğinde Ekonomik ve Parasal Birlik ve Türkiye. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Tupy, M. L. (2003). EU Enlargement Costs, Benefits, and Strategies for Central and Eastern European Countries. *Policy Analysis*. 489.

Turhan, S. (2003). Maliye Politikası ve Ekonomik Büyüme, *Maliye Politikası*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. 887. Eskişehir.

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (2011). Maastricht Kriterleri. *AB Sözlüğü*. <http://www.abbulteni.org/en/component/content/article/45-ab-sozluk/162-maastricht-kriterleri-maastricht-criteria.html>. (30.11.2011)

Türkiye Avrupa Komisyonu (2011). *Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2011-2012 Türkiye 2011 İlerleme Raporu*. <http://www.abgs.gov.tr/>

files/AB_iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf: 1-115. (14.01.2012).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2011). Kopenhag Kriterleri. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/437-438.pdf>. (15.12.2011).

Türkiye İstatistik Kurumu (2011). *İstatistiksel Tablolar (Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret)*. www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id_12&ust_id=4. (15.12.2011).

Türkiye İstatistik Kurumu (2013). *İstatistiksel Tablolar (Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret)*. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=32&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi>. (11.01.2013)

Utkulu, U. ve Özdemir, D. (2004). Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey?. *Economics of Planning*. 37: 244-267.

Utkulu, U. ve Seymen, Dilek (2004). Trade Competitiveness Between Turkey and the EU: Time Series Evidence. *Turkish Economic Association Discussion Paper*. 2004/8: 1-45.

Utkulu, Utku (2005). Avrupa Para Sahası Gerçekten Bir Optimum Para Sahası mıdır?. *Siyasa*. 1(1): 107:125.

Uzawa, H. (1965). Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth. *International Economic Review*. 6: 18-31.

Ülger, İ. K. (2005). Avrupa Dış Politikası ve AB Genişlemesi. *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*. (ss. 23-59). Editör Oğuz Kaymakçı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Ülgener, S. F. (1976). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. Gözden Geçirilmiş 5. Baskı. İstanbul: Der Yayınları. 2.

Vamvakidis, Athanasios (1998). Regional Integration and Economic Growth. *The World Bank Economic Review*. 12(2): 251-270.

Vanhoudt, P. (1999). Did the European Unification Induce Economic Growth?. *Review of World Economics*. 135 (2): 193-220.

Vatansever Deviren, N. (2004). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Mevzuat Dergisi*. Sayı: 81(22): 1-13.

Venables, A. (1987). Customs Union and Tarif Reform Under Imperfect Competition. *European Economic Review*. 31: 103-110.

Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.

Wacziarg, R. (1998). [Measuring the dynamic gains from trade](#), [Policy Research Working Paper Series](#) 2001. The World Bank: 1-57.

Weigall, D. ve Stirk, P. M. R. (1992). *The Origins and Development of the European Community*. London: Leicester University Press.

Westerlund, J. (2007). Testing for an Error Correction for Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 69 (6).

Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests of teh Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*. 23: 193-233.

Wu, J. L. (2000). Mean Reversion of the Current Account: Evidence from the Panel Data Unit-Root Test. *Economics Letters*. 66: 215–222.

Yaffee, R. A. (2003). A Primer for Panel Data Analysis. *Social Sciences Statistics and Mapping*. New York University: 1-11.

Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. (Çev: Murat Yıldırımoglu ve Harun Öztürkler). Ankara: Efil Yayınevi.

Yenigün, C. (2002). Siyasal Transformasyonun Ardından Avrupa Birliği'nin Yeni Yapısı. *Tüm Yönleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. Editörler Mustafa Aykaç ve Zeki Parlak. İstanbul: Ekin Kitabevi.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.

Yıldız, B. (2008). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları. 163.

Yıldız, M. (1999). Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği. *Dış Ticaret Dergisi* Yayını: 1-14 <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKordinasyonDb/butun.doc> (12.08.2009).

Yiğit, M. T. ve Kutan, A. M. (2007). "European Integration, Productivity Growth and Real Convergence". *European Economic Review*. Elsevier. 51(6): 1370-1395.

Yülek, M. A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*. 6: 1-15.

Zamira, S. S. (2008). Integration, Enlargement and Economic Growth: Assessing the Development Strategy of the European Union. *Unpublished Doctor of Philosophy Thesis in Economics*. Washington, D.C.: American University College of Arts and Social Sciences. 1-52.

EKLER

EK 1: Avrupa Entegrasyonunda AB ve Türkiye İçin Önemli Tarihler

Tarih	Gerçekleşen Olay
5 Eylül 1944	Belçika, Hollanda ve Lüksemburg aralarında Ekonomik Birlik oluşturmanın gerekliliği konusunda hem fikir olmuşlardır.
8 Mayıs 1945	İkinci Dünya Savaşının Almanya'nın teslim olmasıyla birlikte sona ermesi
19 Eylül 1946	Winston Churchill'in Zürih Üniversitesinde yaptığı konuşmasında Avrupa Konseyi ve Avrupa Birleşik Devletlerinin kurulması için çağrıda bulunması
14 Mayıs 1947	Winston Churchill'in öncülük ettiği Birleşik Avrupa Hareketinin hayata geçirilmesi
5 Haziran 1947	Marshall Programı başlangıcı
30 Ekim 1947	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
1 Ocak 1948	Belçika, Lüksemburg ve Hollanda arasında yapılan Gümrük Sözleşmesi hayata geçirilmesi
17 Mart 1948	Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve Birleşik Krallık arasında Brüksel Antlaşmasının (Batı Birliği Antlaşması) imzalanması
18 Nisan 1948	Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatının kurulması
4 Nisan 1949	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
5 Mayıs 1949	Avrupa Konseyi statüsünün Londra'da imzalanması
28 Ocak 1949	Fransa, Birleşik Krallık ve Benelüks ülkelerinin Avrupa Konseyi kurulmasını kararlaştırması
3 Ağustos 1949	Avrupa Konseyi Statüsünün yürürlüğe girmesi
8 Ağustos 1949	Türkiye'nin Avrupa Konseyi Statüsüne katılması
9 Mayıs 1950	Schuman Planının açıklanması
3 Haziran 1950	Belçika, Lüksemburg, Fransa, İtalya, Hollanda ve Almanya'nın Schuman Planını onaylaması

26-28 Ağustos 1950	Avrupa Konseyi Meclisinin Schuman Planını onaylaması
19 Eylül 1950	Avrupa Ödemeler Birliğinin kurulması
18 Nisan 1951	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun kuruluşu (Paris Antlaşması)
27 Mayıs 1952	Altıların Paris'te Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşmasını imzalaması
23 Temmuz 1952	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun yürürlüğe girmesi
30 Temmuz 1952	Lüksemburg'un AKÇT'nin geçici merkezi olarak belirlenmesi
10 Ağustos 1952	AKÇT Yüksek Otoritesi'nin göreve başlaması
1 Ocak 1953	İlk Avrupa vergisinin (AKÇT Vergisi) yürürlüğe girmesi
10 Şubat 1953	Kömür ve demir cevheri Ortak Pazarının kurulması ve bunlar ile ilgili tüm gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması
20 Ekim 1954	Batı Avrupa Birliğinin oluşturulması
1-2 Haziran 1955	Altı üye ülkenin dışişleri bakanlarının İtalya'da toplanarak ekonomik entegrasyonu hedefleme konusunda anlaşmaları
8 Aralık 1955	Üzerinde on iki altın yıldız olan mavi bayrağın Avrupa Bakanlar Konseyi tarafından amblem olarak kabul edilmesi
7 Ocak 1956	Üçüncü ülkelerden ithal edilen çelik ürünlerinin Topluluk içinde serbest dolaşımı ilkesinin teyit edilişi
25 Mart 1957	Avrupa Ekonomik Topluluğunun ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunun kuruluşu (Roma Antlaşması)
1 Ocak 1958	Roma Antlaşmasının yürürlüğe girişi ve Parlamenter Asamblesi ve Adalet Divanının üç Topluluğun (AET, EURATOM ve AKÇT) da ortak kurumları oluşu

10 Şubat 1958	Kömür ve çelik ürünleri için uyumlaştırılmış bir gümrük tarifesinin uygulamaya koyulması
3-11 Temmuz 1958	İtalya'nın Stresa şehrinde yapılan konferansta Ortak Tarım Politikasının temellerinin atılması
31 Temmuz 1958	Türkiye'nin AET'ye ortaklık için ilk resmi başvurusu
7 Ekim 1958	Avrupa Toplulukları Adalet Divanının Lüksemburg'da görevine başlaması
29 Aralık 1958	Avrupa Para Antlaşmasının yürürlüğe girişi
20 Mart 1959	Avrupa Yatırım Bankasının ilk defa kredi vermeye başlaması
25-26 Haziran 1959	İlk defa damping konusunda toplantı yapılması
31 Temmuz 1959	Türkiye'nin AET'ye "ortak üye" olmak için başvuruda bulunması
11 Eylül 1959	Türkiye ve Yunanistan'ın ortaklık başvurularının AET Bakanlar Konseyince kabul edilmesi
20 Eylül 1960	Avrupa Sosyal Fonu hakkındaki tüzüğün yürürlüğe girmesi
11 Mayıs 1960	Avrupa Sosyal Fonu'nun oluşturulması
14 Ekim 1960	Türkiye'de ordunun yönetime el koyması ve AET ile ilişkilerin dondurulması
1 Eylül 1961	İşçilerin serbest dolaşımına ilişkin tüzüğün yürürlüğe girmesi
30 Ocak 1962	Ortak Tarım Politikasının uygulamaya konması
4-5 Mart 1962	Türkiye'nin AET'yi resmi müzakerelere çağırarak hedefinin Gümrük Birliği olduğunu açıklaması
27-30 Mart 1962	Parlamente Asamblesinin adının Avrupa Parlamentosu olarak değiştirilmesine karar verilmesi
1 Temmuz 1962	Üye devletler arasındaki sanayi ürünlerine ilişkin gümrük vergilerinin 1957 düzeyine göre yüzde elli indirilmesi
12 Eylül 1963	Ankara Antlaşmasının imzalanması

1 Temmuz 1964	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonunun faaliyete geçirilmesi
1 Aralık 1964	AET ile Türkiye arasındaki Ortaklık Antlaşmasının yürürlüğe girmesi
8 Nisan 1965	Füzyon Antlaşmasının imzalanması ile birlikte AKÇT, AET ve EURATOM'un, Avrupa Topluluğu adı altında birleşmesi
16-17 Mayıs 1965	Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu (KPK)'nin Brüksel'de ilk toplantısını gerçekleştirmesi
16-17 Mayıs 1966	Birinci KPK'nin Brüksel'de toplanması
1 Temmuz 1967	Avrupa Topluluklarının Konsey ve Komisyonlarını birleştiren Füzyon Antlaşmasının yürürlüğe girmesi
1 Temmuz 1968	6 üye ülke arasında Gümrük Birliğinin sağlanması ve ulusal gümrük vergileri yerine Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya başlanması
6 Şubat 1969	Türkiye'nin İkinci Döneme geçiş müzakerelerinin başlaması
31 Aralık 1969	AET Antlaşmasında öngörülen ve Ortak Pazarın hayata geçirilmesi konusunda öngörülen 12 yıllık geçiş döneminin sona ermesi
22 Temmuz 1970	Geçiş Dönemi şartlarını belirleyen Katma Protokolün kabul edilmesi
23 Kasım 1970	Katma Protokolün imzalanması
22 Mart 1971	Komisyon tarafından Werner Planının kabul edilmesi
22 Ocak 1972	İngiltere, İrlanda ve Danimarka için Topluluğa Katılım Antlaşmasının imzalanması
24 Nisan 1972	Para Yılanı oluşturularak altı ülkenin paraları arasındaki dalgalanmaların %2.25 ile sınırlandırılmasının kabul edilmesi
26 Eylül 1972	Norveç'in ülkesinde düzenlediği referandum sonrası AT üyeliğinden vazgeçmesi
1 Ocak 1973	AET'nin ilk genişlemesi (İngiltere, İrlanda, Danimarka)

1 Ocak 1973	Katma Protokolün yürürlüğe girmesi
14-15 Aralık 1973	Kopenhag'da yapılan zirve toplantısında Ortak bir enerji politikası oluşturma konusunda anlaşmaya varılması
9-10 Aralık 1974	Avrupa Bölgesel ve Kalkınma Fonunun kurulmasının onaylanması
10-11 Mart 1975	İlk Avrupa Konseyi toplantısının Dublin'de yapılması
18 Mart 1975	Üye ülkelerin para birimlerinden oluşan para sepetine dayanan bir Avrupa Hesap Biriminin kabul edilmesi
22 Temmuz 1975	Avrupa Parlamentosunun bütçesel yetkilerinin genişletilmesi ve de Sayıştay kurulmasına ilişkin antlaşmanın imzalanması
1 Ocak 1976	Türkiye'nin Katma Protokol gereğince gümrük indirimi ve konsolide liste uyumunu gerçekleştirmesi
25 Aralık 1976	Türkiye'nin tek taraflı bir kararla Katma Protokolde öngörülen yükümlülüklerini dondurması
12 Mayıs 1977	Üçüncü Mali Protokol'ün Brüksel'de imzalanması
1 Haziran 1977	Parlamentonun bütçesel yetkilerini arttıran antlaşmanın yürürlüğe girmesi
1 Temmuz 1977	Ortak Gümrük Tarifesinin yeni üyeleri de içine alacak şekilde genişletilmesi
6-7 Temmuz 1978	Avrupa Para Sisteminin oluşturulmasının öngörülmesi
13 Mart 1979	Avrupa Para Sisteminin kurulması
28 Mayıs 1979	Yunanistan için Topluluğa Katılım Antlaşmasının imzalanması
21 Eylül 1979	Türkiye ve AET'nin ortak kararı ile karşılıklı olarak ilişkilerin 5 yıl dondurulması kararının alınması
28 Aralık 1979	Demirel Hükümetinin Katma Protokol kapsamındaki dondurma isteğini geri çekmesi
12 Eylül 1980	Türkiye'de ordunun yönetime el koyması
1 Ocak 1981	İkinci genişleme (Yunanistan)

22 Ocak 1982	Avrupa Parlamentosunun Türkiye ile ilişkilerini dondurması
26 Kasım 1983	Türkiye’de demokratik seçimlerin yapılması
14 Aralık 1983	Ortak Balıkçılık Politikası ile ilgili ortak bir karara varılması
1 Şubat 1985	Grönland’ın AT’den ayrılması
12 Haziran 1985	İspanya ve Portekiz için Topluluğa Katılım Antlaşmasının imzalanması
14 Haziran 1985	Beyaz Kitap’ın yayınlanması
2 Aralık 1985	Tek Avrupa Senedinin kabul edilmesi
1 Ocak 1986	Üçüncü genişleme (İspanya ve Portekiz)
16 Eylül 1986	Türkiye-AT Ortaklık Konseyi’nin 12 Eylül 1980’den sonra ilk kez toplanması
14 Nisan 1987	Türkiye’nin AT, AKÇT ve EURATOM’a tam üyelik başvurusunda bulunması
1 Temmuz 1987	Tek Avrupa Senedi’nin yürürlüğe girmesi
12 Nisan 1989	Delors Komitesinin Ekonomik ve Parasal Birliğe ilişkin raporunu sunması
29 Mayıs 1990	Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankasını kuran antlaşmanın imzalanması
1 Haziran 1990	Parasal Birliğin ilk aşamasının başlaması
19 Haziran 1990	Schengen Antlaşmasının Fransa, Almanya ve Benelüks ülkeleri tarafından imzalanması
4 Temmuz 1990	Ekonomik ve Parasal Birliğin gerçekleştirilmesi doğrultusunda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi
3 Ekim 1990	De Facto Genişleme: İki Almanya’nın Birleşmesi
1 Temmuz 1990	Ekonomik ve Parasal Birliğin ilk aşamasının yürürlüğe girmesi
28 Ekim 1990	Ekonomik ve Parasal Birliğin ikinci aşamasının yürürlüğe gireceği tarih olarak 1.1.1994’ün belirlenmesi

27 Kasım 1990	İtalya'nın Schengen Antlaşmasını imzalaması
1 Nisan 1991	Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik ve askeri örgütleri COMECON ve Varşova Paktını sonlandırmaları
21 Ocak 1992	Türkiye ile AT arasında Teknik İşbirliği Programının imzalanması
2 Mayıs 1992	Avrupa Ekonomik Alanı Antlaşmasının Porto'da imzalanması
1 Ocak 1993	Tek Pazara geçiş ve ülkeler arasındaki sınırların kaldırılması
1 Kasım 1993	Maastricht Antlaşmasının yürürlüğe girişi ve AB'nin kurulması
21-22 Haziran 1993	AB'ye tam üyelik koşullarının belirlendiği Kopenhag Zirvesi
1 Ocak 1994	Avrupa Para Enstitüsünün kuruluşuyla birlikte Ekonomik ve Parasal Birliğin ikinci aşamasının başlaması
25 Mayıs 1994	Avrupa Yatırım Fonunun kurulması
27 Temmuz 1994	Avrupa Sosyal Politikasına ilişkin Beyaz Kitabın kabulü
24-25 Aralık 1994	Korfu Zirvesi (Avusturya, İsveç ve Finlandiya için Topluluğa Katılım Antlaşmasının imzalanması)
1 Ocak 1995	Dördüncü genişleme (Avusturya, Finlandiya, İsveç)
1 Ocak 1995	Topluluğun, Avrupa Birliği adını alması
3 Mart 1995	AB üyesi ülkelerin daimi temsilcileri (COREPER), Türkiye-AB Gümrük Birliğinin ele alınacağı Ortaklık Konseyinin toplanmasına karar vermesi
14 Mart 1995	Avrupa Parlamentosu ve Konsey tarafından eğitim alanında Sokrates programının kabul edilmesi
31 Mayıs 1995	Tek Para Birimi uygulamasına yönelik "Yeşil Kitap"ın kabul edilmesi

1 Temmuz 1995	Schengen Uygulama Antlaşmasının kara sınırlarındaki kontrollere ilişkin kararının yürürlüğe girmesi
19 Temmuz 1995	Fikri Mülkiyet Haklarının korunmasına ilişkin iki adet “Yeşil Kitap”ın kabul edilmesi
26 Temmuz 1995	Avrupa Polis Örgütü Europol’ün kuruluş sözleşmesinin imzalanması
13 Aralık 1995	“AB İçin Enerji Politikası” isimli “Beyaz Kitap”ın kabul edilmesi
15-16 Aralık 1995	Madrid Zirvesi
31 Aralık 1995	Türkiye’nin sınai mallarda tüm gümrükleri ve miktar kısıtlamalarını kaldırması
1 Ocak 1996	Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliğinin başlaması
19 Şubat 1996	Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortak Komitesinin ilk toplantısının yapılması
16 Temmuz 1996	Gündem 2000’in hazırlanarak Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta ve GKRY’nin genişleme sürecine dahil edilmesinin öngörülmesi
25 Temmuz 1996	Türkiye-AKÇT Serbest Ticaret Antlaşmasının imzalanması
22 Ocak 1997	Topluluk Rekabet Politikası bağlamında dikey sınırlamalarla ilgili “Yeşil Kitap”ın kabul edilmesi
2 Ekim 1997	Amsterdam Antlaşmasının imzalanması
12-13 Aralık 1997	Lüksemburg Zirvesi
15 Mart 1998	AB Komisyonunun 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren Ekonomik ve Parasal Birliğin üçüncü aşamasına geçecek olan ülkeleri belirlemesi
15-16 Haziran 1998	Cardiff’de yapılan AB Zirvesi (Türkiye’nin üye adayı statüsüne geçmesi)
30 Haziran 1998	Avrupa Merkez Bankasının kurulması
1 Ocak 1999	AB’de tek paraya geçiş sürecinin başlaması (Euro’nun kullanılmaya başlaması)

1 Mayıs 1999	Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girmesi
3-4 Haziran 1999	Köln Zirvesi
13 Ekim 1999	Komisyon tarafından Türkiye için ilk İlerleme Raporunun hazırlanması
10-11 Aralık 1999	Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin aday ülke olarak ilan edilmesi
12 Ocak 2000	Komisyondun gıda güvenliğine ilişkin Beyaz Kitap'ı kabul etmesi
1 Mart 2000	Komisyondun reformuna ilişkin Beyaz Kitap'ın Komisyondan kabul edilmesi
10 Nisan 2000	AB Genel İşler Konseyinin Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliğinin geliştirilmesine ilişkin tüzüğü kabul etmesi
11 Nisan 2000	Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısı
15 Ağustos 2000	Türkiye'nin BM Bireysel ve Siyasal Haklar Sözleşmesini ve Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesini imzalaması
8 Kasım 2000	AB Komisyondunun Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesini yayınlaması
7-9 Aralık 2000	Nice Zirvesinin yapılması
2 Ocak 2001	Yunanistan'ın Euro'yu kullanmaya başlaması
26 Şubat 2001	Nice Antlaşması
8 Mart 2001	AB Bakanlar Konseyinin Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesini kabul etmesi
12 Eylül 2001	2010 İçin Avrupa Ulaştırma Politikası isimli "Beyaz Kitap"ın kabul edilmesi
2 Ekim 2001	AB'de tüketicilerin korunmasına ilişkin "Yeşil Kitap"ın kabul edilmesi
14-15 Aralık 2001	Leaken Zirvesinde oluşturulan Avrupa Konvansiyonuna Türkiye'nin de katılacağıın ilan edilmesi

1 Ocak 2002	Euronun kullanılmaya başlanması (Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg ve Portekiz)
28 Şubat 2002	Euro ve ulusal paraların birlikte kullanımı süresinin dolarak Euronun 12 ülkede geçerli tek para birimi haline gelmesi
21-22 Haziran 2002	Sevilla Avrupa Konseyi Zirvesinde Türkiye’yi bir sonraki adaylık sürecine taşıyacak kararların (Helsinki ve Laeken Zirvesi sonuçları ışığında) Kopenhag Zirvesinde alınabileceğinin belirtilmesi
28 Haziran 2002	AB ve Türkiye arasında Topluluk programlarına katılımının genel ilkelerini belirleyen temel Çerçeve Antlaşmasının yürürlüğe girmesi
1 Temmuz 2002	Euronun ulusal paralarla değiştirilmesi için son tarih
23 Temmuz 2002	AKÇT Antlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten 50 yıl sonra sona ermesi
12-13 Aralık 2002	Kopenhag Avrupa Konseyi Zirvesi
1 Şubat 2003	Nice Antlaşmasının yürürlüğe girmesi
16 Nisan 2003	Çek Cumhuriyeti, Malta, Estonya, GKRY, Macaristan, Letonya, Slovenya, Malta, Polonya ve Slovak Cumhuriyeti ile Katılım Antlaşması imzalanması
19 Mayıs 2003	Konseyde yeni Katılım Ortaklığı Belgesinin kabulü
1 Mayıs 2004	Beşinci Genişleme (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta, GKRY)
29 Ekim 2004	AB Anayasasının Roma’da imzalanması
22 Kasım 2004	Yeni AB Komisyonunun göreve başlaması
16-17 Aralık 2004	Brüksel Zirvesi
29 Haziran 2005	Avrupa Komisyonunun Türkiye ile üyelik müzakerelerinin prosedür ve ilkelerini ortaya koyan “Müzakere Çerçeve Belgesi” önermesi

29 Temmuz 2005	Türkiye'nin Ankara Antlaşmasını ve dolayısıyla Gümrük Birliğini 10 yeni AB üyesini de kapsayacak şekilde genişleten Ek Protokolün imzalanması
21 Eylül 2005	AB'nin yayınladığı deklarasyon ile Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyetini üyelik müzakereleri sırasında tanınması gerektiğinin belirtilmesi
3 Ekim 2005	Türkiye-AB tam üyelik müzakerelerinin başlaması (Müzakere Çerçeve Belgesinin imzalanması)
20 Ekim 2005	Tarama Sürecinin başlaması (Bilim ve Araştırma Faslı için)
18 Kasım 2005	Türkiye'de KOBİ tanımının AB ile uyumlaştırılması
23 Kasım 2005	Hizmetler Yönetmeliğinin onaylanması (Hizmet sektöründe de bir Ortak Pazar Oluşturulmasını öngörmektedir)
14 Ocak 2006	Fransa İçişleri Bakanı N. Sarkozy'nin "genişleme dondurulsun" açıklamasını yapması
27 Şubat 2006	AB Genel İşler Konseyi'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine ilişkin Mali Yardım ve Doğrudan Ticaret Tüzüklerini birbirinden ayırması ve onaylaması
8 Mart 2006	Komisyon tarafından Avrupa Enerji Politikasına ilişkin Yeşil Kitabın yayınlanması
12 Haziran 2006	AB'nin Türkiye ve Hırvatistan ile fiilen müzakerelere başlaması Bilim-Araştırma faslındaki üyelik müzakerelerinin fiilen açılıp kapanması
15-16 Haziran 2006	Ek Protokol'ün 2006 yılında uygulanmasının Türkiye'den talep edilmesi
13 Ekim 2006	Türkiye için tarama sürecinin tamamlanması
13 Kasım 2006	AB Konseyinin İstanbul'un 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olmasını onaylaması
29 Kasım 2006	AB Komisyonunun müzakerelerin 8 başlıkta (Malların Serbest Dolaşımı, Yerleşim Hakkı ve Hizmet Sunma Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal kalkınma,

	Ulaştırma Politikası, Gümrük Birliği, Dış İlişkiler, Balıkçılık) dondurulması tavsiyesinde bulunması
30 Kasım 2006	Türkiye'ye 2007-2009 dönemi için 1.6 milyar Euro hibe tahsis edilmesi
11 Aralık 2006	AB üye ülkelerinin Dışişleri Bakanlarının 8 başlıkta müzakerelerin askıya alınmasını öneren 29 Kasım tarihli Komisyon Tavsiyesini kabul etmeleri
14 Aralık 2006	AB Devlet ve Hükümet Başkanlarının 8 başlıkta Türkiye ile müzakereleri dondurma kararı alması
1 Ocak 2007	Altıncı Genişleme: Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyesi olmaları
6 Şubat 2007	Türkiye'ye 2007-2009 döneminde 159 milyon Euro hibe yardımı sağlanacağını açıklanması
21 Şubat 2007	Komisyonun 2008 Yılı Siyasi Strateji Belgesi'ni açıklaması
29 Mart 2007	İşletme ve Sanayi Politikası faslında müzakerelerin başlaması
9 Nisan 2007	Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartının Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi
4 Haziran 2007	Türkiye-AB Troyka toplantısının Ankara'da gerçekleştirilmesi. (Toplantının gündemini Kuzey Irak'taki gelişmeler, Kıbrıs ve reform süreci oluşturmuştur.)
26 Haziran 2007	Türkiye-AB arasında bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen 3. Hükümetler Arası Konferans'ta, istatistik ve mali kontrol fasıllarında müzakerelerin resmen açılmasına karar verilmesi
7 Aralık 2007	Komisyonun Türkiye'nin yanı sıra Hırvatistan ve Makedonya'nın da içinde bulunduğu aday ülkelere yönelik 2007-2009 mali yardım paketini onaylaması
12 Aralık 2007	AB Temel Haklar Şartının imzalanması

13 Aralık 2007	AB Reform Antlaşması olarak da bilinen Lizbon Antlaşmasının imzalanması
21 Aralık 2007	GKRY dışında 2004 yılında AB'ye üye olan 9 ülkenin Schengen alanına dahil olması
18 Şubat 2008	Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesinin Konsey tarafından onaylanması
17 Haziran 2008	Şirketler Hukuku ve Fikri Mülkiyet Hukuku başlıklarının müzakerelere açılması
19 Aralık 2008	Sermayenin Serbest Dolaşımı ve Bilgi Toplumu ve Medya başlıklarının müzakerelere açılması
30 Haziran 2009	Vergilendirme Faslıının müzakerelere açılması
1 Aralık 2009	AB'nin kurumsal yapısında, karar alma sürecinde ve işleyişinde değişiklikler öngören Lizbon Antlaşmasının yürürlüğe girmesi
21 Aralık 2009	Çevre Faslıının müzakerelere açılması
1 Ocak 2010	Ruhr Bölgesi (Almanya), Pécs (Macaristan) ve İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti unvanını paylaşması
4 Ocak 2010	Türkiye'nin Katılım Süreci için Avrupa Birliği Stratejisinin ve 2010-2011 Eylem Planının Bakanlar Kurulunca onaylanması
17 Haziran 2010	Brüksel'deki Avrupa Konseyinde AB liderlerinin 10 yıllık dönemde (Avrupa 2020) büyümenin sağlanması ile ilgili görüşmesi ve İzlanda'nın katılımı müzakerelerinin açılmasına karar verilmesi
30 Haziran 2010	Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası fasıllarının müzakerelere açılması
29 Ekim 2010	Avrupa Konseyinin Euro Bölgesinde ekonomilerin daha krizden etkilenmeyen duruma getirilebilmesi için tartışması
9 Kasım 2010	Diğer aday ve potansiyel aday ülkelerle birlikte 2010 Türkiye İlerleme Raporunun ve 2010-2011 AB

	Genişleme Strateji Belgesinin Komisyon tarafından açıklanması
1 Ocak 2011	Estonya'nın Euro kullanmaya başlaması ve böylece Euro Bölgesindeki 17. ülke haline gelmesi; Turku (Finlandiya) ve Tallinn (Estonya)'nın 2011 Avrupa Kültür Başkenti olması; Üç yeni Avrupa finansal denetleme makamı faaliyetlerine başlamıştır. Bunlar: Avrupa Bankacılık Otoritesi, Avrupa Sigorta ve Mesleki Emeklilik Kurumu ve Avrupa Menkul Kıymetler ve Piyasalar Otoritesi
Haziran 2011	2011-2013 Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi ²³ taslağının Komisyon tarafından kabul edilmesi
24 Haziran 2011	Avrupa Konseyinin Hırvatistan ile katılım müzakerelerinin (Hırvatistan'ın 28. AB ülkesi olması için) 2011 yılı Haziran ayı sonuna kadar sonuçlandırılması gerektiğini kabul etmesi
30 Haziran 2011	Yunan Parlamentosu, ülkenin borçlarını azaltmak ve ekonomiyi daha rekabetçi hale getirmek için harcama kesintileri ve yapısal reform paketini kabul etti
12 Ekim 2011	Diğer aday ve potansiyel aday ülkelerle birlikte 2011 Türkiye İlerleme Raporunun ve 2011-2012 AB Genişleme Strateji Belgesinin Komisyon tarafından açıklanması
9 Aralık 2011	Avrupa Konseyinde Euro Bölgesinin 17 ülkesinin ve diğer bazı AB ülkelerinin yeni bir "Mali Anlaşma"ya katılmak ve ekonomik politikalarını daha sıkı bir şekilde koordine etmek üzere anlaşmaya varması
13 Aralık 2011	Yürürlüğe giren Altılı Paket ile üye devletlerin mali durumu ve makroekonomik koşullarının ulus üstü düzeyde güçlendirilmesinin amaçlanması

²³ Bu planlar, AB'nin Katılım Öncesi Yardım Programı kapsamında yenilenen finansman stratejisini ortaya koymaktadır.

1 Ocak 2012	Avrupa Standardizasyon Komitesi (CEN) ve Avrupa Elektroteknik Standardizasyon Komitesi (CENELEC) tarafından Türk Standartları Enstitüsü'nün (TSE) tam üyeliğinin kabul edilmesi (TSE'nin katılımı ile beraber CEN ve CENELEC, 590 milyondan fazla tüketici kitlesine sahip olan 32 Avrupa ülkesini kapsar hale gelmiştir)
1 Mart 2012	Avrupa Konseyinin Sırbistan'a aday ülke statüsü vermesi
1-2 Mart 2012	İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Anlaşması (Mali Anlaşma)'nın İngiltere ve Çek Cumhuriyeti dışındaki 25 AB ülke lideri tarafından imzalanması
13 Haziran 2012	Euro alanı ülkeleri ile ilgili düzenlemeler içeren İkili Paketin Avrupa Parlamentosunun desteğini alması

EK 2: Taylor Teoremi

$f(x)$ gerçek uzayda tek değişkenli bir fonksiyondur. Taylor teoremi, bu fonksiyonun x^* noktasındaki değerini n 'inci dereceden bir polinom ile tahminlemektir.

$$f(x) = f(x^*) + \frac{df}{dx}\bigg|_{x^*}(x - x^*) + \left(\frac{d^2f}{dx^2}\right)\bigg|_{x^*}(x - x^*)^2 \frac{1}{2!} + \cdots + \left(\frac{d^n f}{dx^n}\right)\bigg|_{x^*}(x - x^*)^n \frac{1}{n!} + R_n$$

$$\left(\frac{d^n f}{dx^n}\right)\bigg|_{x^*} \text{ formülü, } f \text{ fonksiyonunun } n. \text{ dereceden } x^* \text{ 'e göre türevinin } x^*$$

noktasındaki değerini ifade etmektedir. $n!$ ifadesi n değerinin faktöriyelini ($n! = n \cdot (n-1) \cdot \dots \cdot 2 \cdot 1$) ifade etmektedir ve R_n artık sayıdır. Bu sayıyı sildiğimiz takdirde, x^* değeri etrafındaki $f(x)$ fonksiyonunun Taylor açılımını bulmuş oluruz. R_n sayısının varlığı, Taylor serisi ile hiçbir zaman $f(x)$ fonksiyonunun tam karşılığının yakalanamayacağını göstermektedir. Teorideki, n sayısı arttıkça, Taylor açılımının $f(x)$ fonksiyonuna daha iyi yakınsandığı görülmektedir.

Taylor denkleminin sağlamasını herhangi bir polinoma yakınsamasını sağlayarak kontrol edebiliriz. Eğer denklem uygunsa, aynı polinomu düzgün olarak tekrardan oluşturabilmelidir. Örneğin, 1 değerindeki x^3 'e yaklaşıyorsak, üçüncü dereceden bir polinom kullanırız.

$$x^3 = 1^3 + (3 \cdot 1^2) \cdot (x - 1) + (6 \cdot 1) \cdot \frac{(x - 1)^2}{2} + 6 \cdot \frac{(x - 1)^3}{6} + R_3$$

$$x^3 = 1 + (3x - 3) + 3 \cdot (x^2 - 2x + 1) + (x^3 - 3x^2 + 3x - 1) + R_3$$

Bu örnekte R_3 kalanı sıfırdır.

Bir diğer örnekte, e^x doğrusal olmayan fonksiyonunun sıfırdaki değerini tahminlemek için 4.dereceden bir polinom kullanabiliriz.

$$e^x = e^0 + (e^0 \cdot x) + e^0 \frac{x^2}{2} + e^0 \frac{x^3}{6} + e^0 \frac{x^4}{24} + R_4$$

$$e^x = 1 + x + \frac{x^2}{2} + \frac{x^3}{6} + \frac{x^4}{24} + R_4$$

Formül (R_n değerinin etkisi düşünülmezse), n 'in daha büyük değerleri için daha doğru sonuçlar verecektir.

Eğer bir fonksiyonun x^* noktasındaki değerini bulmak için, birinci dereceden bir polinom kullanırsak, fonksiyonu x^* etrafında doğrusallaştırdığımızı söyleyebiliriz. Ayrıca, $\log(x)$ 'in birinci dereceden Taylor açılımını, $\log(x^*)$ için kullanarak, $f(x)$ fonksiyonunu logaritmik olarak doğrusallaştırabiliriz. Logaritmik doğrusallaştırmalar ampirik analizlerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Taylor teoreminin iki boyutlu versiyonu da bulunmaktadır. $f(x_1, x_2)$ iki kere türevi alınabilen gerçekte bir fonksiyon olsun. $f(x_1, x_2)$ fonksiyonunun (x_1^*, x_2^*) noktaları etrafındaki ikinci dereceden açılımı aşağıdaki gibidir:

$$f(x_1, x_2) = f(x_1^*, x_2^*) + f_{x_1}(\bullet) \cdot (x_1 - x_1^*) + f_{x_2}(\bullet) \cdot (x_2 - x_2^*) + \frac{1}{2} [f_{x_1 x_1}(\bullet) \cdot (x_1 - x_1^*)^2 + 2 \cdot f_{x_1 x_2}(\bullet) \cdot (x_1 - x_1^*)(x_2 - x_2^*) + f_{x_2 x_2}(\bullet) \cdot (x_2 - x_2^*)^2] + R_2$$

Formülde, $f_{x_i}(\bullet)$ değeri, $f(\bullet)$ fonksiyonunun (x_1^*, x_2^*) noktalarından hesaplanmış x_i değerine göre kısmi türevidir, $f_{x_i x_j}(\bullet)$ değeri, $f(\bullet)$ fonksiyonunun (x_1^*, x_2^*) noktalarından hesaplanmış x_i ve x_j değerine göre kısmi türevidir. $f(\bullet)$ fonksiyonunun (x_1^*, x_2^*) noktaları civarındaki lineer yaklaşımı yukarıdaki formülün sağındaki ilk üç terimdir (Barro and Sala-i-Martin, 1995: 513-514).